

IEA RAHVUSVAHELINE KODANIKUHARIDUSE UURING
ICCS 2016

NOORTE KODANIKUKULTUUR MUUTUVAS MAAILMAS

EESTI TULEMUSED

HARIDUS- JA
TEADUSMINISTEERIUM

TALLINNA ÜLIKOOL

NOORTE KODANIKUKULTUUR MUUTUVAS MAAILMAS

**Eesti tulemused IEA Rahvusvahelises
Kodanikuhariduse Uuringus (ICCS 2016)**

HARIDUS- JA
TEADUSMINISTEERIUM

2017

Toimetaja: Anu Toots

Autorid:

Mare Oja (2. ptk)

Anu Toots (1., 5., 9. ptk)

Tõnu Idnurm (3., 4., 5., 6., 7. ptk)

Triin Lauri (8. ptk)

Kaire Põder (8.ptk)

Käesolevale raportile viitamisel kasutada järgmist kirjet:

Toots, A. (toim.)(2017). Noorte kodanikukultuur muutuv maailmas. Eesti tulemused IEA Rahvusvahelises Kodanikuhariduse Uuringus (ICCS 2016). Tallinn, Tartu: TLU, HTM

ICCS 2016 rahvusvahelised väljaanded:

Mõõtmisraamistik: Schulz,W., Ainley,J., Fraillon,J., Losito,B. and Agrusti, G. (2016). IEA International Civic and Citizenship Education Study 2016 Assessment Framework. Amsterdam: IEA

Rahvusvaheline raport: Schulz, W. et al. (2017). Becoming Citizens in a Changing World. IEA International Civic and Citizenship Education Study 2016. International Report. Amsterdam: International Association for the Evaluation of Educational Achievement (IEA).

Euroopa raport: Losito, B., Agrusti, G., Damiani,V., and Schulz, W. (2017): Young People's Perceptions of Europe in a Time of Change. IEA International Civic and Citizenship Education Study 2016 European Report. Amsterdam: International Association for the Evaluation of Educational Achievement (IEA).

Tehniline raport: Schulz,W., Carstens,R., Losito, B. and Fraillon, J. (2018). ICCS 2016 Technical Report. Amsterdam: International Association for the Evaluation of Educational Achievement (IEA).

Andmebaas: <http://www.iea.nl/data>

Autoriõigus: autorid

Sisukord

Tänuõnad	5
ICCS 2016 Eesti põhisõnumid	6
1. Ülevaade IEA Kodanikuhariduse uuringutest, 1999-2022.....	9
1.1. Uuringute eesmärk ja sotsiaalne vajadus.....	9
1.2. Osalevad riigid ja valimid.....	10
1.3. Analüüsiraamistik	11
1.4. Metodoloogia, küsimustikud.....	12
1.5. Kvaliteedikindlustus ja isikuandmete kaitse.....	14
1.6. Uuringus osalenud õpilaskonna põhikarakteristikud.....	15
2. Kodanikuhariduse poliitika Eestis 1996–2016.....	16
2.1. Riikliku õppekava kontseptuaalsed ja sisulised muutused	16
2.2. Ühiskonnaõpetuse õpetajate koolitamine	20
2.3. Koolijuhtide seisukohad ühiskonnaõpetuse korraldusest ja eesmärkidest	21
3. Teadmised ühiskonnast, demokraatia printsiipidest ja kodaniku rollidest.....	24
3.1. Mõõtmisinstrument ja metoodika	24
3.2. Eesti rahvusvahelises pingereas	27
3.3. Saavutustasemetes rühmad	30
3.4. Erinevused vastaja soo ja õppekeele alusel	34
3.4.1. Poiste ja tüdrukute erinevused	34
3.4.2. Koolide erinevused õppekeele alusel.....	35
3.5. Võimalus õppida erinevaid teemasid ja oskusi	36
Kokkuvõtteks.....	38
4. Toetus demokraatia põhiväärtustele ja institutsionaalne usaldus	39
4.1. Demokraatia printsiibid.....	39
4.2. Usaldus ühiskonna institutsioonide vastu.....	42
4.3. Sugupoolte ja rahvusrühmade võrdsed võimalused	44
4.4. Identiteedid	48
4.5. Suhtumine religiooni ja kirikusse	49
Kokkuvõtteks	51
5. Arusaamad kodanikurollist ja osalus ühiskonnas.....	52
5.1. Meediasuhtlus ja huvi poliitika vastu	52

5.1.1. Uudistemeedia tarbimine.....	52
5.1.2. Interneti ja sotsiaalmeedia kasutamine poliitiliseks aktiivsuseks	53
5.1.3. Ühiskonnaprobleemide arutamine väljaspool kooli	54
5.2. Tajutav kodanikuvõimekus.....	56
5.3. Kodanikumudelid.....	57
5.4. Osalus kodanikuühiskonnas	62
5.5. Planeeritav poliitiline osalus.....	64
5.5.1. Valijakäitumine	64
5.5.2. Poliitiline aktiivsus ja seisukoha väljendamine.....	66
5.5.3. Suhtumine erakondadesse	70
Kokkuvõtteks	71
6. Kool kui demokraatia õppimise keskkond.....	72
6.1. Sotsiaalsed suhted koolis	72
6.1.1. Õpetajate ja õpilaste suhted	72
6.1.2. Klassikliima avatus.....	73
6.2. Koolikiusamine	75
6.3. Õpilaste osalus koolielus	76
Kokkuvõtteks	78
7. Noorte hoiakud ühtse Euroopa osas	79
7.1. Euroopa identiteet	79
7.2. Suhtumine vabasse liikumisse ja rändesse.....	82
7.3. Nägemus Euroopa tulevikust	86
Kokkuvõtteks	89
8. Ühiskonna-alaste teadmiste peamised mõjutegurid: mitmetasandiline vaade	90
8.1. Eesti õpilaste teadmised ühiskonnast, kodune taust ja kaasatus ühiskonnaellu: kirjeldav analüüs	92
8.2. Teadmiste taseme mõjutajad: mitmetasandiline seletus	97
Kokkuvõtteks	101
9. Järeldused ja soovitused	102
9.1. Üldised järeldused kogu ühiskonnale.....	102
9.2. Järeldused ja soovitused hariduspoliitikale.....	103
9.3. Järeldused ja soovitused koolidele.....	103
LISA 1. Teemaskaalade seletused	104

Tänuõnad

Tänaseks on Eestil kujunenud arvestatav rahvusvaheliste haridusuuringute pagas. IEA ja OECD haridusuuringud on tuntud poliitikute ja haridusametnike hulgas, need leiavad mainimist enamikus Eesti hariduspoliitilistes strateegiadokumentides. See muutus pole toimunud iseenesest, vaid paljude inimeste töö ja toetuse tulemusena.

Õeldu kehtib ka käesoleva, IEA Rahvusvahelise Kodanikuhariduse Uuringu ICCS 2016 puhul. Eesti Haridus- ja Teadusministeeriumil (HTM) on olnud tarkust ja poliitilist tahet rahastada seda kodanikuhariduse uuringut alates 1990-ndate lõpust. Selle tulemuseks on hindamatu andmebaas noorte kodanikuhariduse arengust 17-aastaselt perioodil (1999–2016), mis on toetuspunktiks mitme valdkonnapoliitika analüüsimisel ning kujundamisel. Haridus- ja Teadusministeeriumi töötajatest tahame eriliselt tänada Kersti Kivirüüti, kes koordineeris ministeeriumi, Tallinna Ülikooli kui uuringu teostaja ning Euroopa Komisjoni kui kaasrahastaja suhtlust. Euroopa Komisjoni Hariduse ja Kultuuri Peadirektoraat kattis suure osa EL-i liikmesmaade osalustasust, väärtustades sellega ühtlasi kodanikuhariduse kui hariduse ühe võtmepädevuse uurimist.

Suured uuringud pole mõeldavad ilma tegusa meeskonnata. Tallinna Ülikooli partneriks ICCS 2016 läbiviimisel oli SA Innove, kes kandis testi läbiviimise põhiraskuse. Hele Lukki-Lukini kompetents ja pühendumus olid üliolulised selle keerulise ülesande kordaminekul. Uuringu eri etappidel oli projekti kaasatud suur hulk üliõpilasi, õpetajaid ja uurijaid. Tallinna Ülikooli üliõpilased osalesid küsimustike tõlkimisel ja eestindamisel ning avatud küsimuste kodeerimisel; küsitluse läbiviimisel aitasid meid endised ja praegused õpetajad. Suur tänu kõigile teile. Lõpuks tahaksin öelda aitäh kõigi uuringus osalenud 164 kooli õpilastele, õpetajatele ja direktoritele. Teie kaasalöömine avas uued perspektiivid ühiskonnaõpetuse ning haridus- ja noorsoopoliitika uurimisele.

Anu Toots,
ICCS 2016 juht Eestis

ICCS 2016 Eesti põhisõnumid

Eesti on IEA Rahvusvahelistes Kodanikuhariduse Uuringutes osalenud 1999., 2009. ja 2016 aastal. Uuringu sihtrahvastikuks on 14-aastased õpilased, kes enamikes maades käivad 8. klassis. ICCS 2016 küsitlus toimus 2016 a. kevadel ning Eestis osales selles 3255 õpilast 164 koolist. Nendest käis 2391 last eesti õppekeelega koolis (edaspidi – eestikeelsed õpilased) ja 864 last vene õppekeelega koolis (edaspidi - venekeelsed õpilased). Kogu uuringus osales 24 riiki Euroopast, Aasiast ja Ladin-Ameerikast. Alljärgnevalt on toodud Eesti põhitulemused.

Teadmised ühiskonnast

- Eesti haridussüsteem on ühiskonna-alaste teadmiste arendamisel edukas. Võrreldes ICCS eelmise tsükliga 2009 a. on Eesti õpilaste **ühiskonna-alaste teadmiste tase** märgatavalt tõusnud.
- Eesti õpilased saavutasid kogu uuringus 6. koha Taani, Taiwani, Rootsi, Soome ja Norra järel.
- Eestis on väga vähe **madala sooritustasemega** õpilasi – 3,4%; **kõrgeima taseme** saavutas 43% õpilastest.
- **Vene õppekeelega koolide** õpilaste ühiskonna-alaste teadmiste tase jääb 58 p. võrra madalamale eesti õppekeelega koolide omast. See erinevus ei tulene õpilaste taustast, nende poliitilisest huvist ja aktiivsusest ega kooli paikkondlikest karakteristikutest.

Toetus demokraatia põhiväärtustele ja institutsioonidele

- Eesti õpilaste **toetus demokraatia põhiväärtustele** on tugevnenud, kuigi rahvusvahelises võrdluses jääb Eesti reeglina rahvusvahelisele kesknivoole või sellest allapoole.
- Eesti õpilaste **institutsionaalne usaldus** on al. 1999 pidevalt kasvanud. Täna on Eesti noorte usaldus parlamendi ja valitsuse vastu sarnasel tasemel Põhjala noorte omaga. Samas erineb eestikeelsete ja venekeelsete õpilaste toetus erinevatele institutsioonidele oluliselt.
- Eesti õpilaste hoiakud **soolise võrdõiguslikkuse** osas on aastatega pidevalt paranenud, ent vene õppekeelega noortel püsivad soolised stereotüübid visamalt.
- Tõusnud on ka toetus **rahvusrühmade võrdsetele õigustele**. Seejuures on eestikeelsete õpilaste hulgas märgatavalt rohkem neid, kes on „täiesti nõus“ etnilise võrdõiguslikkusega. Venekeelsete õpilaste toetus rahvusrühmade õigustele on mõõdukam, sealjuures on neil ka rohkem kahtlust selles, kas rahvusrühmade võrdsed õigused on demokraatialle kasuks.
- **Uhkus oma kodumaa üle** on suur. Kuigi eestikeelsete ja venekeelsete õpilaste hoiakutes on vahed jätkuvalt suured, on venekeelsete õpilaste suhtumine märgatavalt paranenud pärast teatud tagasilööki 2009 a.
- **Usuvabadust** peab oluliseks ligi 80% Eesti teismelistest noortest kooli õppekeelest olenemata. Personaalses suhtes usuga on eestikeelsete ja venekeelsete õpilaste vahel väga suured erinevused. Vene õppekeelega koolide õpilastest peab end usklikuks 68%, eesti õppekeelega koolides 17%.

Arusaamad kodanikurollist ja osalus ühiskonnas

- **Uudistemeedia tarbimine** kõikidest kanalitest on võrreldes 2009 a. väga oluliselt langenud. Eestis on ajalehtede populaarsuse langus üks suurimaid, täna loeb lehest sisemaised või välisuudiseid vähemalt korra nädalas vaid 30% teismelisest. Eriti palju on uudistemeedia tarbimine ning ka usaldus selle vastu vähenenud venekeelsete õpilaste seas.

- **Sotsiaalmeedia ja internet** pole saavutanud varasemalt prognoositud mõjujõudu noorte poliitilise aktiivsuse kanali ja katalüsaatorina. Kogu ICCS 2016 keskmisena hangib vaid kolmandik teismelisi internetist poliitilist teavet, kümnendik postitab või jagab ise midagi. Eesti näitajad on rahvusvahelisest tasemest veelgi madalamad.
- Uuringus konstrueeritud kolmest kodanikumudelitest ei saavutanud Eesti noorte seas ükski märkimisväärset toetust. **Kodanikurollide** tajumine ja omaksvõtmine pole aastate jooksul märkimisväärselt muutunud, samuti pole olulisi erinevusi eesti ja vene õppekeelega noorte vahel. ICCS 2016 esmakordselt sisse toodud vastutustundliku kodaniku ülesanded nagu tagada majanduslik heaolu oma perele, isiklikult panustada loodushoidu, täita seadusi, austada teiste õigust oma arvamusel ja aidata neid, kes on halvemas olukorras leidsid suuremat toetust kui traditsioonilised kodanikurollid nagu hääletada valimistel, õppida riigi ajalugu või kuuluda erakonda.
- Riigikogu **valimistel** kavatseb **hääletada** 77% ja kohalikel valimistel 80% 14-aastastest noortest. Valimisea langetamine kohalike volikogude valimistel (mis küsitluse toimumise hetkeks oli juba seadustatud) ei toonud olulist käitumishoiakute muutust. Eesti teismeliste hoiak valimistel osalemise suhtes on üks madalaimaid kõigi ICCS 2016 maade seas.
- **Kodanikuühiskonna** organisatsioonides ja gruppides osaleb väga vähe noori. Üldse kunagi on eri tegevustes osalenud alla viiendiku noortest, viimase aasta jooksul keskmiselt 7%
- Vene õppekeelega õpilased on pea kõigis tegevustes aktiivsemad.
- Aastatega pole kodanikuühiskonna aktiivsus kasvanud, neid kes on teinud kampaaniat või töötanud vabatahtlikult, oli 2016 a. vähem kui 2009.
- **Tulevikus on poliitiliselt aktiivsemad** vene õppekeelega noored, seda nii legaalses kui illegaalses tegevuses. See tähendab, et nad on eesti õppekeelega eakaaslastest sagedamini valmis olema abiks valimiskampaanias, osalema rahumeelsetes protestiaktisioonides ja poliitilistes aruteludes, aga ka blokeerima liiklust või kirjutama protestigraffiteid.

Sotsiaalsed suhted koolis ja osalus koolielus

- **Õpilaste ja õpetajate suhted** on head, vähemalt 70% õpilastest väljendavad end positiivselt suhete erinevaid aspekte hinnates.
- **Klassikliima** on aruteludele ja eriarvamustele avatud valdava osa õpilaste arvates. Samas pole 2009 a. võrreldes siin edasist arengut olnud.
- Eesti õpilased väärtustavad **osalust koolielus** ja **õpilasomavalitsust**. Üle 90% vastajatest leiab et õpilaste koostegutsemine ja osalemine kooli juhtimises võib muuta kooli paremaks. Reaalselt kooli juhtimist puudutavate otsuste langetamisel osaleb kolmandik õpilasi. See on samapalju kui õpilasomavalitsuse töös osalejaid.
- Aastatega on vähenenud huvi muusika- ja näiteringi vastu, kuid oluliselt tõusnud osalemine väitlustes.
- **Koolikiusamine** pole Eestis suurem probleem kui teistes maades. Siiski on verbaalset kiusu erinevates vormides kogenud umbes kolmandik õpilasi. Vene õppekeelega koolides on kiusamist rohkem.

Euroopa asjad

- Noored ütlevad „jah“ **ühtsele Euroopale**, nad pooldavad tööjõu vaba liikumist ning on optimistlikud Euroopa tuleviku suhtes.
- Eesti õpilastest tunneb 94% uhkust selle üle, et elab Euroopas. Venekeelsete õpilaste **Euroopa identiteet** on nõrgem kui eestikeelsetel õpilastel.
- Toetus **immigrantide võrdsetele õigustele** on enamikes uuringus osalenud Euroopa maades 2009 a. võrreldes vähenenud, sama kehtib Eesti kohta. Immigrantide õiguste osas pole olulist erinevust eestikeelsete ja venekeelsete õpilaste vahel.
- **Euroopa kohta õpetatakse** Eesti põhikoolis peamiselt ajalugu. Euroopa riikide majandusi, sotsiaalseid ja poliitilisi süsteeme, aga ka EL lõimingut on koolis saanud uurida vaid pooled Eesti 8. klasside õpilastest. See on kõige madalam näitaja 14 osalenud Euroopa riigi seas.

1. Ülevaade IEA Kodanikuhariduse uuringutest, 1999-2022

1.1. Uuringute eesmärk ja sotsiaalne vajadus

IEA¹ kodanikuhariduse uuringute (*International Civic and Citizenship Study, ICCS*) eesmärk on teada saada, kuidas teismeeas noored omandavad kodanikurolli ühiskonnas toimetulekuks. Uuritakse põhikooli vanemate õpilaste teadmisi ja arusaamasid ühiskonnast ning kodaniku õigustest, hoiakuid demokraatia printsiipide ja kodanikurollide kohta, aga ka nende praegust ja tulevast ühiskondlikku osalust. Uuringu tulemused võimaldavad hinnata, millised haridussüsteemi korralduslikud mudelid ja õpetamispraktikad annavad kodanikuhariduses parimaid tulemusi.

Käesolev uuring – ICCS 2016, toetub IEA teiste suurte võrdlevate haridusuuringute nagu TIMSS ja PIRLS kogemustele. Demokraatia- ja kodanikuhariduse valdkonnas on IEA pikima kogemusega rahvusvaheline uurijate ühendus. Esimene IEA kodanikuhariduse uuring viidi läbi juba 1971 a. Kuue aine uuringu raames. Pärast suhteliselt pikka pausi toimus järgmine küsitlus CIVED 1999. aastal ja seejärel ICCS 2009 a. Just 2009 a. uuringuga otsustati muuta küsitlus regulaarsete tsüklitena toimuvaks ja kinnistada ka järgnevatele tsüklitele akronüüm ICCS (*International Civic and Citizenship Study*). ICCS 2016 kasutab niisiis sama metodoloogiat ja teatud hulka samu küsimusi, mis võimaldab usaldusväärselt mõõta kahe uuringutsükli vahel toimunud arenguid. Järgmine küsitlustsükkel on planeeritud aastasse 2022, mis annab uuringus pidevalt osalevatele riikidele võimaluse näha muutusi hariduspoliitika tulemuslikkuses ja noorte kodanikuhoiakutes pikema ajalise trendina.

Lisaks trendi mõõtmisele on kodanikuhariduse uuringutel teinegi ülesanne – anda meile teadmist selle kohta, kuidas maailmas ja ühiskonnas toimunud muutused kajastuvad noorte hoiakutes ja käitumises, aga ka riikide hariduspoliitikas. Nii on analüüsiraamistikku ja küsimustikke alates CIVED 1999 täiendatud, et vastata aktuaalsetele sotsiaalsetele väljakutsetele. ICCS 2016 küsitlusinstrumentide väljatöötamisel on arvestatud mitmete globaalsete ja ühiskondlike arengutega:

- 2007-2008 a. majanduskriis ning selle järelmina fiskaal- ja majandusteemade tõusmine ühiskondade arengu keskmesse;
- inimtegevusest põhjustatud kliimamuutused ja rahvusvahelise poliitikakogukonna püüdlused kliimamuutusi kontrolli alla saada;
- koolikeskkonna turvalisuse vähenemine (koolitulistamised, koolikiusamine) ja süvenev hariduslik segregatsioon;
- massiline immigratsioon Euroopasse ja sisserändajate lõimimise probleemid;
- IKT ja sotsiaalmeedia väga kiire areng ning levik koos nende muutumisega argielude vormijaks.

Lähtudes nendest olulise mõjuga muutustest ühiskonnas on käesolevas uuringus suuremat tähelepanu pööratud valdkondadele, mis varasemates uuringutsüklites nii prominentsed polnud. Nendeks on

- ökoloogilise jätkusuutlikkuse mõõde kodanikuhariduses;

¹ IEA – International Association for Evaluation of Educational Achievement on enam kui 60 riigi teadusasutusi ja valitsuste analüüsiüksusi koondav sõltumatu ühendus, mis viib al. 1958 a. läbi ülemaailmseid võrdlevaid haridusuuringuid (TIMSS, PIRLS jt.) <http://www.iea.nl>

- sotsiaalne suhtlus koolis, sh kaasatus ja demokraatia õppimine tegevuste kaudu;
- sotsiaalmeedia kasutamine ühiskondlikeks aktsioonideks;
- majandusharidus kui kodanikupädevuste osa;
- moraali ja humanismi roll kodanikuhariduses.

Kokkuvõtvalt võib öelda, et kodanikukompetentsus on tänapäeval osa laiematest sotsiaalsetest oskustest, ilma milleta ei saa edukalt hakkama töökohal ega avalikus sfääris. OECD prognoosib, et 21. sajandi tööandjad otsivad töötajaid, kel pole ainult kaasaegsed kutseoskused, vaid ka arusaam ühiskonna toimeprotsessidest, kultuuridevaheline ja emotsionaalne intelligentsus, sotsiaalne vastutustunne ja humanistlikud väärtushinnangud.²

1.2. Osalevad riigid ja valimid

Uuringus osalevate riikide arv peegeldab temaatika aktuaalsust maailmas, aga samas ka riikide lühemaajalisi poliitilisi ning akadeemilisi prioriteete. Näiteks on huvi kodanikuhariduse vastu märgatavalt tugevnenud Ladina-Ameerikas, samas kui Mandri-Euroopas on see vähenenud. Põhjala ja Balti riigid seevastu on pidanud mõttekaks noorte poliitilisel kasvamisel pidevalt nõ. silma peal hoida. Alljärgnev tabel näitab IEA kodanikuhariduse uuringute tsükleid ja Eesti osalemist nendes.

Tabel 1.1. IEA kodanikuhariduse uuringute tsüklid

Aasta	Nimetus	Akronüüm	Osalevaid riike kokku	Eesti osalus
1971	Six Subject Study		9	ei
1999	Civic Education Study	CIVED	28	jah
2000	Civic Education Study, upper secondary schools	CIVED, POP3	16	jah
2009	International Civic and Citizenship Study	ICCS	38	jah ³
2016	International Civic and Citizenship Study	ICCS	24	jah
2022*	International Civic and Citizenship Study	ICCS		

* planeeritav

IEA uuringute tugevuseks ja eripäraks on see, et õpilaste valimid on suured ja kooliklassi põhised. Täpsemalt on iga riigi esinduslikus valimis ca. 150 kooli ja 3000-4000 õpilast sellest klassist, kus enamik õpilasi on 14-aastased. Enamikes maailma riikides on selles vanuses õpilased koolikohustuslikud ja käivad 8. klassis. Klassipõhine valim annab võimaluse adekvaatsemalt hinnata õppimise ja õpetamise praktikaid ning selle põhjal kavandada ka hariduspoliitilisi sekkumismeetmeid. ICCS kasutab iga riigi esindusliku valimi saamiseks 2-tasandilist klastervalimi meetodikat, mis tähendab, et algul valib arvutiprogramm Win3WS välja vajaliku arvu koole ja seejärel ühe klassi kõikidest selle kooli kaheksandatest klassidest. Mõlemad valikud on juhuslikud, st absoluutselt igal riigi üldhariduslikul koolil, kus on olemas 8. klass, on šanss osutada valituks. Sama põhimõte kehtib ka klassi väljavalimisel. Kui koolis ongi ainult üks 8. klass, siis osaleb uuringus see. Õpilaste väljavalimist

² OECD (2015). Skills for social progress. The power of social and emotional skills. Paris: OECD

³ Eesti raport – Toots, A. (Toim.) (2011). Noorte kodanikukultuur kümme aastat hiljem. Eesti tulemused IEA Rahvusvahelises kodanikuhariduse uuringus ICCS 2009. Tallinn: TLÜ Riigiteaduste Instituut.

enam et toimu, st kõik õpilased valituks osutunud klassi nimekirjas osalevad uuringus. See põhimõte on tähtis, et uuringu tulemused oleksid võimalikult esinduslikud riigi kõigi 14-aastaste noorte kohta, ning poleks võimalik teatud õpilasi välja arvata, näitamaks tulemusi tegelikkusest parematena.

Lisaks õpilaste küsitlemisele on oma küsimustikud ka 8. klassi õpetajatele ja kooli direktorile. Mitmetes riikides pole kodanikuõpetus eraldiseisev õppeaine vaid läbiv teema, millega tegelevad kõik aineõpetajad. Seetõttu on oluline uurida kogu õpetajaskonna arusaamasid ja praktikaid demokraatiahariduse valdkonnas. Nii kuuluski ICCS 2016 valimisse 15 8.klassi õpetajat igast uuringusse kutsutud koolist. Kui koolis oli õpetajaid rohkem kui 15, valis arvutiprogramm nende hulgast juhuslikkuse alusel välja 15.

Kogu ICCS 2016 uuringus osales enam kui 94000 õpilast, 37000 õpetajat ja 3800 kooli 24 riigis Euroopast, Kagu-Aasiast ja Ladina-Ameerikast. Eesti valimi jagunemine õppekeele alusel on toodud allolevas tabelis.

Tabel 1.2. ICCS 2016 Eesti saavutatud valim

	Eesti õppekeel	Vene õppekeel	Kokku	Vastamismäär
Koole	123	41	164	93,7%
Õpilasi	2391	864	3255	90,5%
Õpetajaid	326	77	403	62,4%
Direktoreid	85	20	105	63,1%

1.3. Analüüsiraamistik

ICCS 2016 analüüsiraamistik⁴ on põhijoontes sarnane ICCS 2009 omale; lisatud on mõned uued teemad nagu keskkonnahool, sotsiaalmeedia, internet ning rohkem on tähtsustatud ühiskonna süsteemsuse mõistmist. Võrreldes veelgi varasema uuringuga, CIVED 1999, on vähenenud faktiteadmiste mõõtmise osatähtsus ning suurenenud tähelepanu õpilaste võimekusele oma seisukohta argumenteerida ja teadmisi konkreetsete juhtumite lahendamiseks rakendada. Nii moodustasid ICCS 2016 testis faktiteadmiste küsimused 25% kogu testist, argumenteerimine ja teadmiste rakendamise küsimused aga 75%.

Analüüsiraamistiku struktuuri võib kujutada kolmedimensioonilisena:

1. *sisu dimensioon*, mis näitab, milliste teemade kohta vastuseid hangitakse;
2. *kognitiivne dimensioon*, mis näitab õpilase testi abil hinnatavaid mõtlemise protsesse;
3. *tunnetuslik ja käitumuslik dimensioon*, mis näitab õpilase küsimustiku abil hinnatavaid seisukohti, hoiakuid ja tegevusi.

⁴ Schulz, W., Ainley, J., Fraillon, J., Losito, B., Agrusti, G. (2016). *IEA International Civic and Citizenship Education Study 2016. Assessment Framework*. Springer. <https://link.springer.com/book/10.1007%2F978-3-319-39357-5>

Tabel 1.3. Küsimuste jagunemine dimensioonide ja valdkondade lõikes

	1. Sisudimensioon				Kokku
2. Kognitiivne dimensioon	ühiskond ja selle süsteemid	demokraatia printsiibid	kodaniku-osalus	sotsiaalsed identiteedid	88
Teadmised	12	9	2	0	23
Argumenteerimine ja teadmiste rakendamine	24	18	19	4	65
Kokku	36	27	21	4	
3. Tunnetuslik ja käitumuslik dimensioon					181
Hoiakud	42	21	5	5	73
Osalemine	5	8	35	2	50
Hoiakud Euroopa kohta*	21	22	6	9	58
Kokku	68	51	46	16	

* ainult Euroopa maades

1.4. Metodoloogia, küsimustikud

IEA traditsiooni kohaselt koguti andmeid kõigilt hariduse peamistelt osapooltelt – õpilastelt, õpetajatelt ja koolijuhtidelt. Õpilased täitsid oma paberküsimustikud koolis, õpetajad ja koolijuhid aga e-küsimustikud veebis. Tulevikus viiakse kogu ICCS uuring läbi elektroonilise küsitlusena.

Õpilastel tuli umbes kolme koolitunni jooksul täita kolm küsimustikku:

- Ühiskonna-alaseid teadmisi mõõtev test (45 min);
- Demokraatlike hoiakuid ja käitumist mõõtev küsimustik (30-40 min);
- Regionaalne küsimustik, vastavalt Euroopale või Ladina –Ameerikale oluliste väärtuste ja hoiakute mõõtmiseks (15 min).

Esimene küsimustik (test) mõõtis õpilaste teadmisi, oskust analüüsida ja arutleda. Kokku oli testis 88 küsimust, kuid need olid jagatud kaheksaks vihikuks. Iga õpilane täitis vaid ühe vihiku 33 küsimusega, mis vihikute lõikes roteerusid. Ühest küljest tagas see roteeritud vihikute põhimõtte vastamise iseseisvuse, teisalt võimaldas koguda analüüsimaterjali suurema hulga küsimuste kohta. Enamik küsimusi oli esitatud temaatiliste plokkidena, mille juhatas sisse lühike tekst või pilt, millest järgnevad küsimused olid tuletatud. 78 küsimust olid valikvastustega, mille hulgast tuli valida üks õige. Üheksale küsimusele tuli õpilasel endal vastus kirjutada; vastused kodeeriti punktideks vastavalt sisukusele ja teemakohasusele. Ligi pooled (42 küsimust) küsimused olid testis samad, mis 2009 a. ja tänu nendele on võimalik võrrelda õpilaste teadmise taseme muutust seitsme aasta jooksul.

Uuringu **teine küsimustik** sisaldas väiteid **väärtuste ja hoiakute kohta**, mis kodanikuhariduses mängivad sama olulist rolli kui teadmiste ja oskuste omandamine. Küsimused olid sõnastatud väidetena ja õpilastel tuli märkida, kuivõrd nad esitatud väitega nõustuvad, valides kas „täiesti nõus“,

„nõus“, „pole nõus“ või „pole üldse nõus“. Üheteemaliste küsimuste koondamiseks loodi Raschi meetodi abil teemaskaalasid. Väited, mille põhjal teemaskaalad koostati, on leitavad lisas 1. Teemaskaalad annavad teavet selle kohta, kuidas riigid üksteise suhtes paiknevad ehk millistes riikides on toetus teatud väärtustele või tegevustele kõrgem või madalam teistest riikidest ja uuringu keskmisest näitajast. Seejuures on oluline mõista, et riigi asetus skaalal ei näita sisulist toetust küsitud väärtustele või tegevustele. Nt kui riik paikneb patriotismi mõõtvale skaalale kesknivoost madalamal (nt 48 punkti), siis ei tähenda see, et selle riigi õpilased polegi patrioodid ega armasta oma kodumaad. Nad on lihtsalt vähem toetavad võrreldes nende riikide noortega, kes on skaalaväärtuse poolest neist kõrgemal. Alljärgnevalt on toodud üks näide küsimusest, mis mõõtis suhtumist korraliku kodaniku tunnusoontesse.

Tabel 1.4. Skaala CITCON. Õpilaste toetus konventsionaalsele kodakondsusele

	Läti	Eesti	Rootsi
Skaala keskvärtus	50	48	49
Küsimused, millest skaala koosneb „Korraliku kodaniku jaoks on tähtis...“	% õpilastest, kes pidas järgnevaid käitumisi „väga“ või „üpris“ tähtsaks		
alati hääletada parlamendivalimistel	79	68	86
astuda erakonda	33	14	22
õppida oma maa ajalugu	81	80	48
jälgida poliitilisi sündmusi ajalehest, raadiost, telest või Internetist	79	81	73
näidata üles lugupidamist valitsuse esindajate vastu	82	81	88
osaleda poliitilistes aruteludes	47	36	48

Seega saab vastuseid analüüsida nii iga vastusevariandi kohta antud protsentidena ja ka teemaskaala keskvärtustena. Teemaskaala on üldistav, kuna sellesse on koondatud ühe teema (nt rahvusrühmade õigused, sooline võrdõiguslikkus) mitmetele väidetele antud vastused. Teemaskaalasid kasutame käesolevas raportis peamiselt selleks, et kõrvutada Eesti olukorda teiste riikide omaga. Mitmed skaalad olid kasutusel ka ICCS 2009 küsitluses, mis võimaldas uurida, kuidas teismeliste suhtumine demokraatiasse ja sellega seonduvatesse väärtustesse on seitsme aastaga muutunud. Õpilase küsimustik sisaldas ka traditsioonilist taustateabe ploki vastajate sotsiaaldemograafiliste tunnuste, nende vanemate hariduse, ameti, poliitika huvi ja pere sotsiaalmajandusliku seisu kohta.

Õpilase **kolmas, regionaalne küsimustik** oli erinev Euroopa ja Ladina-Ameerika maadele, keskendudes vastava piirkonna olulistele ühiskonnaprobleemidele. Euroopa küsimustik mõõtis õpilaste hoiakuid näiteks tööjõu vaba liikumise, immigratsiooni, Euroopa riikide koostöö ja tuleviku kohta.

Õpetajate küsimustik mõõtis klassi kui õpikeskkonna omadusi ja rolli kodanikuhariduses. Küsimustik oli suunatud kõikide ainete õpetajatele, sest õpetaja on võtmefaktor, varustamaks õpilasi vajalike teadmiste, arusaamade ja oskustega oma kodanikurolli täitmiseks. Lähtuvalt õpetatavast aineist tuli

õpetajatel vastata kas 15 või 22 küsimusele. Suurem arv küsimusi oli ette nähtud 8. klassis ühiskonnaõpetust, ajalugu või geograafiat õpetavatele vastajatele ja need käisid otseselt sotsiaalainete õpetamise kohta. Küsimustiku lõpetas Eestile spetsiifiline küsimus õpetajate nägemusest oma rollist seoses valimisea langetamisega 16. eluaastale.

Koolijuhi küsimustik koosnes 21 küsimusest, mille abil hinnati kooli kui õpikeskkonna omadusi. Küsiti kooli suurust ja ressursse, koolis ja kooli ümbruskonnas esinevaid sotsiaalseid probleeme. Küsimustikuga mõõdeti ka koolidemokraatiat, nt õpilaste ja õpetajate võimalust otsuste tegemisel kaasa rääkida. Nagu õpetajatelt, küsiti ka direktoritelt arvamust ühiskonnaõpetuse eesmärkide kohta nende koolis ning Eesti lisaküsimusena nägemust kooli rollist seoses valimisea langetamisega 16. eluaastale.

Õpetajate ja koolijuhi vastuseid kasutatakse ICCS analüüsis eeskätt õpilaste vastuste tõlgendamiseks. Nende valimid pole kavandatud esinduslikena, mistõttu ei saa ka nende vastuseid üldistada kogu põhikooli astme õpetajaskonnale või koolidele. Küll aga saab ICCS andmete põhjal teha järeldusi selle kohta, mitmel protsendil õpilastest on ühtede või teiste seisukohtade ja karakteristikutega õpetajad või koolijuhid. Nt. vaid 15% Eesti 8. klassi õpilastest on koolijuhid, kes peavad ühiskonnaõpetuse eesmärgiks soodustada noorte osalust kohalikus kogukonnas.

ICCS on IEA registreeritud kaubamärk, mida tohib kasutada vaid kooskõlastatult IEA-ga. Kõik ICCS küsitlusinstrumendid on autoriõigusega kaitstud ning nende omavoliline kasutamine on keelatud. IEA küsimustike taaskasutamiseks või tõlkimiseks tuleb täita asjakohane vorm (<http://www.iea.nl/copyright-notice>) ja saata see IEA sekretariaadile loa saamiseks.

1.5. Kvaliteedikindlustus ja isikuandmete kaitse

IEA jaoks on uuringute kõrge kvaliteet võtmetähtsusega ning sellele pööratakse kogu uuringu läbiviimise jooksul suurt tähelepanu. Kvaliteedikindlustuse tegevused hõlmavad uurimismeeskondade ja testijate koolitusi, järelevalvet valimi moodustamise üle, sõltumatuid kvaliteedimonitore, pidevaid konsultatsioone riikide ekspertidega, andmete konsistentsuse ning usaldusväärsuse põhjalikku kontrolli.

Rahvusvaheliste küsitlusuuringute üheks keeruliseks kohaks on alati küsimustike adekvaatsuse ja võrreldavuse tagamine. ICCS 2016 küsimustikud tõlgitakse igas osalevas riigis vajalikesse keeltesse (Eesti puhul eesti ja vene keeltesse), misjärel hindavad tõlke täpsust sõltumatud keele-ekspertid. Kõik riigi kultuurilistest või poliitilistest eripäradest tingitud muudatused ja kohandused dokumenteeritakse ICCS 2016 andmebaasi koodiraamatus.

Üha tähtsamaks on muutunud ka isikuandmete kaitse küsimused. Hea teaduse tava kohaselt tagatakse iga uuringus osalenud õpilase, õpetaja ja koolijuhi täielik anonüümsus. Täidetud küsimustikud hävitatakse pärast andmete sisestamist, andmebaas ei sisalda vastajate ega koolide nimesid. Alates ICCS 2016 on andmebaasil 2 versiooni – *Public Use Datafile* (PUF) ja *Restricted Use Datafile* (RUF). PUF andmed on vabalt IEA kodulehelt alla laetavad (al. märtsist 2018), kuid siduda andmeid kindla kooli või vastajaga pole nende põhjal võimalik. Täielikud andmed sisalduvad RUFis, mille kasutamiseks tuleb täita taotlus ja edastada see IEA-le. Ka RUF andmete kasutamisel tasuks siiski arvestada, et ICCS valimi disainist tulenevalt ei ole statistilises mõttes korrektne võtta välja nt ühe kooli tulemusi ja kasutada neid selle kooli tulemuslikkuse või õpilaste hoiakute hindamiseks. Selle uuringu andmestik on mõeldud kogu haridussüsteemi ja kogu uuritava rahvastiku (st 14-

aastaste noorte) analüüsimiseks, kaasa arvatud nende alajaotused asukoha või sotsiaalmajanduslike karakteristikute alusel.

1.6. Uuringus osalenud õpilaskonna põhikarakteristikud

Käesolevas küsitluses osalenud 3255 õpilast annavad esindusliku pildi Eesti 14-aastastest 8. klassi õpilastest. Nagu järgmised peatükid näitavad, erinevad need noored üksteisest nii teadmiste, oskuste, hoiakute, huvide kui ka ühiskondliku aktiivsuse poolest. Siiski on neil ka palju ühist nagu näitab tabelis 1.5 esitatud koondportree.

Tabel 1.5. Eesti 14-aastaste noortele iseloomulikud jooned

74%	Peab end eestlaseks
98%	On sündinud Eestis
95%	Räägib kodus sama keelt mis koolis
55%	Plaanib minna õppima ülikooli
37%	Õpilastel on kõrgharidusega ema
29%	Peab end usklikuks
44%	Omab kodus üle saja raamatu
99%	Omab kodus internetti
93%	On peres kaks või enam nutitelefoni

Käesolev ICCS 2016 Eesti raport keskendub eesti- ja vene õppekeeleka koolide võrdlusele ja Eesti võrdlusele meie lähiriikidega. Nii on kõigist 24st uuringus osalenud maast võetud fookusse seitse – Läti, Leedu, Venemaa, Soome, Rootsi, Taani ja Norra. Laiema rahvusvahelise pildi annab ICCS 2016 põhiraport „*Becoming Citizens in a Changing World. IEA International Civic and Citizenship Education Study 2016. International Report*“ (vt täpset kirjet sissekaanelt).

2. Kodanikuhariduse poliitika Eestis 1996–2016

Eesti taasiseseisvumise aja haridusreformide ühed ulatuslikumad muutused on toimunud just maailmavaadet kujundavates õppeainetes nagu ajalugu ja ühiskonnaõpetus. Muutuste algust hariduselus tähistas õpetajate kongress 1987. aastal, millest sai alguse liikumine demokraatliku ja valikuid võimaldava hariduse poole. Nõukoguliku sisuga kodaniku- ja ühiskonnaõpetuse õpetamisest loobuti, selle asemel hakati keskkoolis õpetama filosoofia ajalugu. Kuna üleminekuperioodil oli õpetajatel suur vabadus, oli ka õpetajaid, kes püüdsid filosoofia ajaloo asemel või lisaks sellele anda edasi ühiskonna-alaseid teadmisi. Variatiivsus oli suur ja ülevaadet olukorrast polnud kellelgi. Riiklikku ainekava ühiskonnaõpetuses polnud, samuti puudusid kaasaegsed õpikud ja õpetajad seadsid õppematerjali ise kokku peamiselt ajakirjanduses trükitu põhjal. 1992–93. aastail koostati ka esimesed ühiskonnaõpetuse programmid, ent neil polnud riikliku õigusakti saatust. Ühiskonnaõpetuse tase sõltus siirdeperioodi esimesel poolel paljuski õpetaja vastutustundest ja professionaalsusest.

2.1. Riikliku õppekava kontseptuaalsed ja sisulised muutused

1996. aastal võeti vastu esimene õigusnormi jõuga riiklik õppekava (RÕK), mis ühtlustas hariduses valitseva olukorra – kõik koolid pidid õppekava nõudeid ja põhimõtteid järgima. Selle dokumendiga pandi alus ka Eesti õppekava kontseptuaalsele ülesehitusele, mille kohaselt koosneb riiklik õppekava üldosast ja erinevate ainete ainekavadest, mis pidid aineõpetuse kaudu toetama üldosa alusväärtusi. Koolidel tuli riikliku õppekava alusel töötada välja kooli eripära ja võimalusi arvestav õppekava.

Üldhariduskooli põhiülesandena nägi RÕK isiksuse kujundamist, „kes tuleb toime oma elu ja tööga, arendab ennast ja aitab kaasa ühiskonna arengule, määratleb end oma rahva liikmena, kodanikuna, kaasvastutajana Euroopa ja maailma tuleviku ees.“⁵. Läbivate teemade hulgas demokraatlikku ühiskonna ja kodakondsuse teemat polnud, küll aga sedastas RÕK, et demokraatlikud suhted koolis on demokraatliku ühiskonna eelduseks. Õppeteemad ja õpitulemused loetleti kooliastmete kaupa.

Sel ajal polnud kujunenud ühtset konsensuslikku arusaama, mida ühiskonnaõpetuse aine peaks kohustuslikult sisaldama ning milliste ainetega vahetult haakuma. I kooliastmel (1.–3. klass) oli ühiskonnaõpetuse ainesisu integreeritud loodusõpetusse ning inimese- ja kodanikuõpetusse. Alates II kooliastmest (4.–6. klass) jagunes ainesisu eraldiseivateks inimeseõpetuse ja ühiskonnaõpetuse aineteks. III kooliastmel (7.–9. klass) oli aineks kodanikuõpetus, mis hõlmas loogika aluseid, ühiskonnaelu valdkondi ja sotsiaalset struktuuri, riigi funktsioone, demokraatia põhijooni, majanduse- ja õiguse küsimusi ning Eesti Vabariigi korraldust. Gümnaasiumis avarus teemade ring veelgi. Käsitleti ühiskonna struktuuri, nüüdisühiskonna kujunemist, ühiskonna valitsemist ja majandamist, üksikisiku ja ühiskonna suhteid ning rahvusvahelist arengut. Täpsemaid juhtnööre õpetajatele õppekava ei sisaldanud. Õppekava projektis sisaldunud soovitusel ainesisu jagamiseks klassiti, õppetegevuse korraldamiseks ja hindamiseks jäid õigusaktiks saanud õppekavast välja. Näiteks võis kool valida, kas õpetada kodanikuõpetust 8. või 9. klassis. Ühest küljest meeldis õpetajatele see üleminekuperioodil juurdunud vabadus õppetööd kavandada, kuid oli ka neid, kes polnud valmis nii avatud dokumendi alusel töötama ja ootasid täpsemaid meetoodilisi juhiseid. Riikliku

⁵ Eesti põhi- ja keskkooli riiklik õppekava. Riigi Teataja I osa, Nr 65–69, 27.09.1996, lk 1960.

õppekava kohustuslik ainenäis gümnaasiumis ka filosoofia, millega üleminekuajal asendati nõukogudeaegne ühiskonnaõpetus. Koolid, kus oli filosoofia õpetamisega alustatud, püüdsid sellega jätkata ning olid tõrksad rakendama uue sisuga ühiskonnaõpetust. Ainelt küll õpetati, kuid väiksemas mahus kui õppekava ette nägi või ei tähtsustatud seda piisavalt.

Kolm aastat pärast esimese riikliku õppekava kehtestamist osales Eesti IEA kodanikuhariduse uuringus **CIVED 1999**. 28 osaleva riigi hulgas jäid Eesti põhikooliõpilased teadmiste tasemelt 23.–24. kohale; mitmete demokraatiaga seotud hoiakute poolest olid Eesti näitajad rahvusvahelisest keskmisest madalamad.

2002. aastal võeti vastu riikliku õppekava uus, täiendatud ja parandatud versioon. Õppe- ja kasvatuseesmärkide määratlemisel rõhutati inimese terviklikku arengut, vajadust õppida õppima, toimetulekut muutuvmas maailmas, pidevõpet ja kodanikuühiskonna arengut. Õppekava põhifookus oligi elukestva õppe harjumuste kujundamisel ning tööalaseks karjääriks valmistumisel, kodanikupädevused eraldi rõhutamist ei leidnud. Kodanikupädevuse ja -aktiivsuse kujundamist nägi õppekava kõigi ainete ja koolikultuuri ülesandena, ent reaalsuses lasus põhiraskus endiselt kodanikuõpetuse ainel ja selle õpetajatel. Kuigi õppetöö põhivormiks jäi endiselt õppetund, lubati pidada seda ka väljaspool kooli ekskursiooni või õppekäiguna. Ühiskonnaõpetuse jaoks tähendas see võimalust külastada Riigikogu, riigi- ja valitsemise ning kohaliku omavalitsuse asutusi.

Senine vabadus tundide arvu kooliastmeti kooli poolt määrata kadus ning ühiskonnaõpetuses kehtestati ainemahuks II kooliastmel 1 tund nädalas, III kooliastmel 2 tundi nädalas ja gümnaasiumis 2 kursust (kokku 70 h). Aine nimetus muutus kõikidel kooliastmetel ühiskonnaõpetuseks ning see oli tunnijaotusplaanis iseseisva õppeainena, mitte koos inimeseõpetusega nagu 1996. aasta õppekavas. Lõimitus jäi püsima I kooliastmel, II kooliastmel nähti isiklike kogemuste ja kodukoha näitel ette alusteadmiste ja elementaarsete sotsiaalsete oskuste kujundamine. III kooliastme õppesisu lähtus eelkõige Eesti Vabariigist, pannes eesmärgiks õppida tundma õigusakte, külastada riigi- ja omavalitsuse struktuure, korraldada kohtumisi poliitikutega, analüüsida poliitilisi sündmusi ja otsida iseseisvalt informatsiooni. Gümnaasiumiastmes oli fookuses arusaam kaasaja maailmast tervikuna ning selles toimuvatest poliitilistest, sotsiaalsetest, majanduslikest ja muudest ühiskonnaelu kujundavatest protsessidest. Ainesisu muutused olid siiski peamiselt korrastavad: senisest enam rõhutati ühiskonnaõpetuse praktilist kallakut, taotlust kujundada õpilasi ennast teostavaks, kaasinimesi arvestavaks ja sotsiaalselt pädevaks ühiskonnaliikmeteks.

Selleks, et kontrollida riikliku õppekava eesmärkide saavutamist, otsustati 2002. aastal viia ühiskonnaõpetuses sisse üleriigiline tasemetöö IX klassile ja katseline riigieksam gümnaasiumi lõpus.⁶ Riigieksamit ühiskonnaõpetuses oli võimalik sooritada kuni 2013. aastani, mil valikeksamite tegemine lõpetati. Põhikooli tasemetöö asendati 2005/2006. õppeaastal ühiskonnaõpetuse lõpueksamiga, mida õpilased said valida. Põhikooli lõpueksamit ühiskonnaõpetuses on võimalik valida ka õppeaastal 2017/2018.⁷

⁶ Õpitulemuste välisindamise põhimõtted, riigieksamitööde, põhikooli lõpueksamitööde ja üleriigiliste tasemetööde koostamise, hindamise ja tulemuste analüüsi alused. Haridusministeerium 23.01.2002 määrus nr 18. – RTL. 04.02.2002, 20, 249

⁷ Põhikooli lõpueksamite ajad: <http://www.innove.ee/et/yldharidus/pohikooli-lopueksamid/pohikooli-lopueksamite-ajad> (18.08.2017).

2005.–2006. aastal koostasid Riikliku Eksami- ja Kvalifikatsioonikeskuse ning Tartu Ülikooli töörühmad järgmise õppekavaprojekti. Projekti õigusaktina vastu ei võetudki, kuid see katse iseloomustab hästi haridusmaastikul toimunud arenguid ja tollaseid arusaamu. Õppekavaprojektiga püüti lahendada erinevatel foorumitel ja uuringutes⁸ esile tõstetud haridusprobleeme, nagu õpilaste ülekoormus, nõrga ainetevahelise lõimingu tõttu sisuga ülekoormatud ainekavad, pädevused, mida koolid ei osanud ega suutnud süsteemselt arendada, jne. Ainetevahelise lõimingu eesmärgil sooviti ühiskonnaõpetus taas liita inimeseõpetusega üheks aineks nagu see oli 1996. aasta õppekavas. Sisulist lõimingut teemade vahel aga kujundada ei suudetud, ning inimeseõpetuse teemad lihtsalt vaheldusid ühiskonnaõpetuse omadega (Nt „Murdeiga“ ja „Demokraatlik ühiskonnakorraldus“ 5. klassis).

Selle õppekava-alaste katsetuste ja teatud ebamäärasuse perioodi lõpus toimus teine IEA kodanikuhariduse uuring **ICCS 2009**. Eesti 8. klasside õpilased olid rahvusvahelises võrdluses oma teadmiste reitingut parandanud, positsioneerudes 38 riigi seas 12. kohale. Paraku tulenes kõrgem positsioon peamiselt teiste osalenud maade arvust ja nende sooritusest; Eesti õpilaste teadmised olid 10 aastaga (st. 1999-2009) tõusnud vaid 1 skaalapunkti võrra⁹. Märkimisväärset progressi polnud toimunud ka demokraatlikes hoiakutes ja nägemuses kodanikurollist.

2011. aastal võeti ette järgmine riikliku õppekava reform, mille üheks oluliseks tulemuseks oli põhikooli ja gümnaasiumi õppekavade eraldamine kaheks iseseisvaks õigusaktiks. Kuna IEA ICCS uurib põhikooli III astme õpilasi, siis jätkame gümnaasiumi õppekava siinkohal analüüsi alt välja.

Vastavalt juba 1990-ndatel kujunenud põhimõtetele sätestas õppekava üldpädevused, millest pidi juhinduma ka aineõpetus nii oma pädevuste sõnastamisel kui sisu ja õpitulemuste määratlemisel. Üldpädevusteks olid väärtuspädevus, sotsiaalne pädevus, enesemääratluspädevus, õpipädevus, suhtluspädevus, matemaatikapädevus ning ettevõtlikkuspädevus.¹⁰ Pädevuste, ainevaldkondade ja õppeainete lõimingu vahendiks olid läbivad teemad – elukestev õpe ja karjääri planeerimine, keskkond ja jätkusuutlik areng, kodanikualgatus ja ettevõtlikkus, kultuuriline identiteet, teabekeskond, tehnoloogia ja innovatsioon, tervis ja ohutus, väärtused ja kõlblus.

Ainete parema sidustamise eesmärgiga koondas riiklik õppekava ained valdkondadesse. Ainevaldkonna kirjeldus esitas valdkonna õppeainete ühised taotlused ning õppeainete spetsiifilised sihid. Ühiskonnaõpetuse aine kaudu „omandavad õpilased sotsiaalse kirjaoskuse: teadmised, oskused, väärtused ja hoiakud ühiskonnas toimimiseks ning vastutustundlike otsuste tegemiseks. Õppeaine eesmärk on luua eeldused kodanikuidentiteedi ja ühiskonna sidususe tugevnemiseks ning aktiivse kodaniku kujunemiseks, toetada dialoogivalmidust ja austust maailma erinevalt mõistvate inimeste vahel, samuti õpilase enese teadlikkust maailmavaatelistes küsimustes“.¹¹ Õppeaine eesmärkidele järgnesid õpitulemused ja ainesisu teemaplokkide kaupa. Põhikooli ühiskonnaõpetus käsitleb kõige üldisemal kujul ühiskonna toimimist, kodaniku seoseid ühiskonna põhivaldkondade, so

⁸ Silmas on peetud järgmisi uuringuid: uuringufirma Ariko Marketing küsitlus üldhariduse taseme ja koolielu kitsaskohtade kohta (2004), ÜPUI uuring õpilaste koolist väljalanguse kohta (2004), uurimisprojekt „Riikliku õppekava rakenduse uuring“ (2001),

⁹ Schulz, W., Ainley, J., Fraillon, J., Kerr, D., Losito, B. (2010). ICCS 2009 International Report: civic knowledge and engagement among lower-secondary students in 38 countries. Amsterdam: IEA, pp.75, 83.

¹⁰ Põhikooli riiklik õppekava. Vabariigi Valitsuse 06.01.2011 määrus nr 1. – RT I 20.09.2011

¹¹ Põhikooli riiklik õppekava. – RT I 20.09.2011, 9, lisa 5, lk 2.

majanduse, poliitika ja õigusega, ent ka suhteid teiste sotsiaalsete rühmadega. 2011. a õppekavaga viidi ühiskonnaõpetus iseseisva ainenä 4. klassist 6. klassi; III kooliastmes (7. –9. klass) muudatusi aine mahus või paiknemises ei tehtud – endiselt võis kool otsustada, millises klassis või klassides ettenähtud 70 h ühiskonnaõpetuse ainet läbitakse. Õppesisule lisandusid 7.–9. klassis Eesti riigi toimimisega seotud institutsioonide ja kodanikurolli teemad. Riiklik õppekava rõhutas, et ühiskonnaõpetus oleks käsitletud võimalikult igapäevaeluga seostatult ning uurimuslikke õpivõtteid rakendades.

Seega pööras RÕK 2011 ühiskonnaõpetust rohkem näoga praktilise ühiskonnaelu poole ja rõhutas jõulisemalt aktiivse kodaniku kujundamist. Elukestva õppimise kõrval tõsteti tähtsale kohale ettevõtlikkuse ja sotsiaalse suhtlemise oskuste arendamine. Ometigi polnud haridusprotsessi osapooled – õpetajad, lapsevanemad, poliitika kujundajad, riikliku õppekavaga rahul. Üheks peamiseks pretensiooniks oli ainete ülekoormatus kõikvõimalike teemadega ja nende teemade dubleerimine erinevates ainetes; õpetus oli endiselt jäänud ainekeskseks ning õpilaste maailmapilt fragmenteerituks¹². See kriitika viis õppekava ümbervaatamisele. Kuna Riiklik Õppekava Nõukogu oli juba 2008 a. otsustanud, et õppekava arendusega tegeldakse pidevalt, siis polegi 2014 a. vastu võetud muudatuste näol tegu täiesti uue normdokumendiga, vaid 2011 a. õppekava uue redaktsiooniga.

2014. aasta põhikooli riikliku õppekava redaktsioon pani varasemast suuremat rõhku üldpädevustele ja ainetevahelisele lõiminguale. Seniste üldiste sotsiaalsete pädevuste asemel sõnastati eraldi sotsiaalsed ja kodanikupädevused, mis andis kodanikuharidusele senisest prominentsema positsiooni. Kodanikupädevuste kirjeldus on põhjalik ning tugineb nii otseselt kui kaudselt Euroopa Liidu poliitikadokumentidele, sh. Euroopa võtmepädevustele hariduses. Kodanikuõpetuse puhul rõhutatakse nüüd universaalseid demokraatlikke ja euroopalikke põhimõtteid, senine rahvusriigi keskne lähenemine on taandunud. Õppeaine, mis kannab endiselt nime „Ühiskonnaõpetus“ peab õppekava kohaselt mängima tähtsat rolli õpilaste väärtushinnangute kujunemises ning tervikpildi kujundamises ühiskonnast praktiliste ülesannete ja probleemide analüüsimise kaudu. „Põhikooli ühiskonnaõpetusega taotletakse, et põhikooli lõpuks õpilane:

- 1) tunneb huvi ühiskonna probleemide vastu, oskab neid märgata ja uurida ning oma seisukohti ja valikuid põhjendada;
- 2) oskab tulla toime tänapäeva ühiskonnas, lähtudes üldinimlikest väärtustest;
- 3) teab, kuidas osaleda poliitika kujundamises ja elluviimises nii kohalikul kui ka Eesti riigi tasandil;
- 4) väärtustab inimõigusi ja demokraatia põhimõtteid: seaduslikkust, vabaduse ja vastutuse seost;
- 5) arvestab teisi, väärtustab mitmekesisust, osalemist ühiskonna arengus ja sidususes, seisab vastu keskkete normide rikkumisele ning on seaduskuulekas;
- 6) määratleb ennast ühiskonna liikmena, Eesti, Euroopa ja maailmakodanikuna.
- 7) algatab ning toetab koostööd ühiste eesmärkide seadmisel ja elluviimisel;

¹² Seletuskiri „Vabariigi Valitsuse 6. jaanuari 2011 määruse nr1 „Põhikooli riiklik õppekava“ ja Vabariigi Valitsuse 6.jaanuari 2011 määruse nr.2 „Gümnaasiumi riiklik õppekava“ muutmise kohta. 28.08.2014.<https://www.riigiteataja.ee/akt/129082014018>

- 8) kasutab ühiskonnaõpetuses omandatud teadmisi, oskusi ja hoiakuid oma edasiste õpingute ja teadlike karjääriotsuste kavandamisel ning langetamisel, koostab esmase karjääriplaani¹³.

Analoogselt teiste õppeainetega, kärbiti ka ühiskonnaõpetuse ainesisu, et vähendada ülekoormatust ning tarbetut dubleerimist. Põhikooli ühiskonnaõpetuse ainekavast jäeti välja infokaeve ja meediatarbimise teemad. Koolid pidid õppetöö RÕK muudatustega vastavusse viima hiljemalt 2015/16 õppeaasta alguseks.

Niisiis kujunes 2016. a. kevadel läbi viidud **ICCS 2016** küsitlus esimeseks õppekava uue versiooni proovikiviks. Seitsme aastaga (2009-2016) oli Eesti 8. klassi õpilaste teadmiste tase tõusnud 21 punkti võrra, nad saavutasid ühiskonna-alaste teadmiste tasemelt 24 riigi seas 6. koha. Demokraatlike hoiakute ja osalemise skaaladel jääb Eesti endiselt rahvusvahelisele kesknivoole või sellest allapoole.

2.2. Ühiskonnaõpetuse õpetajate koolitamine

Nagu õppekava, nii on ka õpetajakoolitus Eesti taasiseseisvuse perioodil läbi teinud suuri muudatusi. Ühelt poolt on need seotud riikliku järelevalve tugevnemisega õpetaja professiooni üle, teisalt aga muutustega kõrghariduspoliitikas. Eestis peavad kõik üldhariduskooli õpetajad omama magistritaset. Alates 2013. aastast kehtib Eestis Euroopa kvalifikatsiooniraamistikule vastav kutsestandard, milles on kirjeldatud õpetaja tööd ning selle edukaks tegemiseks vajalike oskuste, teadmiste ja hoiakute kogumit ehk kompetentsusnõudeid.¹⁴ Õpetaja saab ülikooli lõpetades 7. kutsetaseme.

Ühiskonnaõpetuse õpetajaid valmistavad ette Tartu ülikool ja Tallinna ülikool. Õpetajakoolituse õppekavade reformimine sai alguse juba 1990-ndate keskel, st märksa varem kui kehtestati kutsestandard.

Tartu ülikooli ajaloo osakonna 1994. aasta ajaloo õppekavas sisaldasid kodanikuõpetuse alused ja kodanikuõpetuse metoodika valikainete loendis. 2000.–2005. aastal eksisteeris üheaastane ajaloo- ja kodanikuõpetuse õpetaja õppekava. Kodanikuõpetuse aluseid ja metoodikat õpiti sellel didaktika osana (3 ainepunkti, AP), millele lisandus praktika (10 AP). 2005. aastal avati kaheaastane magistriõppe õppekava „Ajaloos ja ühiskonnaõpetuse õpetaja“. Ühiskonnaõpetusalase ettevalmistuse kohustuslik sisu piirdus ainega ühiskonnaõpetuse korraldusest koolis (3 AP), mis pidi tagama arusaama ühiskonnaõpetuse ainekavast riiklikus õppekavas, temaatilise tutvustuse ja metoodiliste materjalide kasutamise juhatuse. Praegu (2017 a.) kehtiva ajaloo- ja ühiskonnaõpetuse õppekava erialamoodulis (24 AP) on kaks ühiskonnaõpetusalast ainet: riik ja ühiskond ning õiguse alused; lisaks on võimalik võtta valikaineid. Sisuaiinetele lisanduvad didaktika kursused ja koolipraktika. Kuna õppekava valmistab ette kahe aine õpetajaid, siis pole õppekava põhjal võimalik otsustada, milline on ajalootundide ja ühiskonnaõpetuse tundide osakaal koolipraktikas.

Tallinna ülikooli sotsiaalteaduskonnas algas põhikooli ajaloo- ja ühiskonnaõpetuse õpetajate koolitamine nelja-aastase diplomioppe kava alusel 1999. aastal.¹⁵ Õppekavas oli kodanikuõpetust 15 AP ulatuses, sellest 2 AP sotsiaalainete didaktikat ning 10 AP praktikat. Ühiskonnaõpetuse sisu

¹³ Vabariigi Valitsuse 6. jaanuari 2011. a määrus nr 1 „Põhikooli riiklik õppekava“ Lisa 5 (muudetud sõnastuses)

¹⁴ Kutsestandardid. Õpetaja, tase 7: <http://www.kutsekoda.ee/et/kutseregister/kutsestandardid/10494558> (08.02.2016).

¹⁵ Õppekava kinnitati ülikooli nõukogus 22.03.1999. Tallinna Pedagoogikaülikool. Õppeteatmik 1999/2000. Tallinn: TPÜ kirjastus, 1999, lk 87–88.

omandamiseks võis üliõpilane võtta 20 AP ulatuses väiksemahulisi 1–2 AP lisaaineid. Ajaloo- ja ühiskonnaõpetuse õpetaja magistriõppekava avamine 2002. a. viis õpetajate ettevalmistuse uuele tasemele – lõpetajail oli õigus õpetada kõigis kooliastmes. Uus nähtus oli ka ühiskonnaõpetuse kõrvalaine (48 AP), mis oli mõeldud peamiselt ajalooõpetaja toetamiseks ühiskonnaõpetusalaste pädevustega, ent kõrvaleriala said valida ka teiste ainete õpetajaks õppijad. 2006. aastal lisati ajaloo- ja ühiskonnaõpetuse õpetaja õppekavasse ühiskonnaõpetuse kohustuslik moodul (9 AP), mis oli mõeldud neile, kes ühiskonnaõpetuse kõrvalainet ei võtnud.¹⁶ 2012. ning järgnevatel aastatel on õppekavasse lisatud valikmooduleid, mis annaksid ettevalmistuse õpetada riikliku õppekava ainevaldkonna sotsiaallaineid või õppekava valikaineid. Tänapäevaks on õppekavade optimeerimine toonud aga kaasa olukorra, kus valikaineid enam polegi.

Lisaks õpetajate traditsioonilisele ettevalmistusele õpetajakoolituse kraadiõppe kaudu, on õpetajaks võimalik saada ka läbi programmi „Noored kooli“. See programm, mis Eestis alustas 2007. a näeb ette, et mitmeastmelise valiku käigus välja valitud võimekad ja teotahtelised noored töötavad kaks aastat koolis õpetajana ning läbivad samal ajal koolitusprogrammi, mis seob õpetaja- ja juhtimisoskused.¹⁷ Õpetajakoolituse aineid, sh ainedidaktikat, õpivad noored Tallinna Ülikoolis. Ajaloo- ja ühiskonnaõpetuse õpetajaid on 2017. aasta seisuga programmis olnud 29. Kuus neist on pärast programmi lõpetamist astunud Tallinna Ülikooli ajaloo- ja ühiskonnaõpetuse õppekavale.¹⁸

Niisiis on ühiskonnaõpetuse õpetajate koolitamine muutunud aastatega süsteemsemaks, omades samal ajal ka märkimisväärset paindlikkust. Kuna ülikoolid on oma õppekavade korraldamisel autonoomsed, peegeldavad muudatused palju selgemalt kõrghariduse reforme kui riikliku õppekavapoliitika suundumusi. Viimaseid on ülikoolid õpetajate ettevalmistamisel rakendanud kaudselt ja valikuliselt.

2.3. Koolijuhtide seisukohad ühiskonnaõpetuse korraldusest ja eesmärkidest

Võrreldes teiste maadega on Eesti koolidel suhteliselt suur autonoomia kujundada oma lähenemist õpetamisele ja õppimisele. Kodanikuhariduse valdkonnas, kus põimuvad riikliku õppekava üldised, valdkondlikud ja aineõpetuse eesmärgid, on see vabadus veelgi olulisem. Järgnevad tabelid näitavad, kuidas kajastub koolijuhtide nägemuses riikliku õppekava printsiip terviklikust ja lõimitud õpetamisest. Kuna koolijuhtide valim pole ICCS uuringutes esinduslik, siis näitavad protsendid tabelites mitte direktorite, vaid nende põhikooli III astme õpilaste osakaalu, kel on teatud seisukohtadega koolijuhid.

¹⁶ Ajaloo- ja ühiskonnaõpetuse õpetaja õppekava. Ajaloo Instituut, Tallinna Ülikool. Muudetud 21.03.2006. Käsikiri TLÜ Ajaloo Instituudis.

¹⁷ Noored kooli: <http://www.nooredkooli.ee/programm#tab-id-5> (11.02.2016).

¹⁸ Mare Oja. Ajalooõpetajate koolitamisest Tallinnas. – Kaksikümne aastat Eesti Ajaloo- ja Ühiskonnaõpetajate Seltsi. Tallinn: 2014, lk 150–152.

Tabel 2.1. Koolide lähenemisviisid ühiskonna- ja kodanikuõpetusele ,% õpilastest kelle direktorid arvavad alljärgnevalt

Riik	seda õpetavad sotsiaal- ja humanitaarainete õpetajad	see on integreeritud kõikidesse ainetesse	see on õppetöö väline tegevus	see on kogu koolikogemuse tulemus
Belgia (Flaami kogukond)	90 (2,3) ▲	42 (4,3) ▼	33 (4,5)	86 (3,3) ▲
Bulgaaria	76 (3,8)	81 (3,5) ▲	39 (4,3) △	90 (2,8) ▲
Tšiili	97 (1,6) ▲	29 (3,9) ▼	12 (2,7) ▼	66 (4,0) ▽
Taiwan	57 (3,9) ▼	67 (4,0)	59 (4,4) ▲	88 (2,5) ▲
Kolumbia	84 (2,6)	63 (4,7)	9 (2,4) ▼	74 (3,7)
Horvaatia	42 (4,1) ▼	97 (1,3) ▲	12 (2,2) ▼	80 (2,6)
Taani	93 (1,9) ▲	68 (3,4) △	3 (1,3) ▼	81 (3,2) △
Dominikaani Vabariik	83 (3,7)	80 (3,9) ▲	26 (4,6)	76 (4,5)
Eesti	76 (4,9) ▲	59 (5,3)	49 (6,0) ▲	54 (5,1) ▼
Soome	90 (2,6) △	45 (3,7) ▼	10 (2,2) ▼	53 (4,0) ▼
Itaalia	94 (2,2) ▲	61 (4,0)	9 (2,3) ▼	83 (3,2) △
Läti	72 (4,4) ▽	84 (3,5) ▲	94 (2,3) ▲	90 (2,8) ▲
Leedu	59 (4,3) ▼	64 (4,4)	84 (2,8) ▲	85 (3,0) ▲
Malta	75 (0,3) ▽	44 (0,4) ▼	26 (0,3) ▽	76 (0,4)
Mehhiko	71 (3,6) ▽	72 (3,2) ▲	4 (1,3) ▼	63 (4,4) ▼
Madalmaad	79 (4,2)	52 (4,6)	31 (4,7)	81 (4,0)
Norra	96 (1,6) ▲	39 (4,6) ▼	24 (3,9)	61 (4,7) ▼
Peruu	86 (2,5) △	56 (3,8)	3 (1,0) ▼	51 (3,8) ▼
Venemaa	82 (2,5)	46 (3,9) ▼	71 (3,5) ▲	90 (2,2) ▲
Sloveenia	89 (2,8) △	53 (4,4)	4 (2,1) ▼	63 (4,1) ▼
Rootsi	97 (1,7) ▲	59 (5,4)	5 (1,9) ▼	78 (3,8)
ICCS 2016 keskmine	81 (0,7)	60 (0,9)	29 (0,7)	75 (0,8)

rohkem kui 10 protsendipunkti kõrgem ICCS 2016 keskmisest ▲

statistiliselt oluliselt kõrgem ICCS 2016 keskmisest △

statistiliselt oluliselt madalam ICCS 2016 keskmisest ▽

rohkem kui 10 protsendipunkti madalam ICCS 2016 keskmisest ▼

() Sulgudes on näidatud standardviga

Võrreldes ICCS 2009 tulemustega, on mõnevõrra tõusnud nende õpilaste osakaal, kelle koolijuhid näevad kodanikuharidust õppetöö välise tegevusena (2009 – 42% , 2016 – 49%). Samas on usku kodanikuõpetuse lõimimisse teiste ainetega koolijuhtidel täna vähem kui eelmise küsitluse ajal (2009 – 65%, 2016 – 59%). Kuigi valdav enamik Eesti koolijuhte näeb ühiskonna- ja kodanikuõpetust konkreetse õppeainena, on nad märksa vähem ainekeskse lähenemise poolt kui näiteks Soome või Rootsi koolijuhid.

Ühiskonnaõpetus on kodanikukompetentsi ja -teadmiste kujundamise oluline allikas, mida teised tegevused nii koolis kui väljaspool kooli toetavad. Seetõttu on oluline analüüsida, mida ühiskonnaõpetuse eesmärkideks on seatud. Tabel 2.2. näitab, mitmel protsendil õpilastel on teatud seisukohtadega koolijuhid. Nagu ICCS varasemates tsüklites, nii on koolijuhtide jaoks endiselt

peamine edendada teadmisi ühiskonna korraldusest, kodanike õigustest ja vabadustest. Mõnevõrra vastuoluline on suhtumine demokraatliku arutelukultuuri arendamisse aineõpetuse kaudu. Kui 80% õpilaste direktorid peavad prioriteediks kriitilise ja vaba mõtlemise oskuse arendamist, siis suutlikkust kaitsta oma seisukohti näevad eesmärgina vaid 29% õpilaste direktorid. Eesti koolid on saanud palju kriitikat nn liigse akadeemilisuse pärast, ent rahvusvahelises võrdluses, (sh võrreldes Põhjamaadega) paistame pigem heas valguses sellega, mil määral peavad koolid oluliseks arendada kodanikuõpetuse kaudu noorte osalust kohalikus ja koolielus, või siis tulevases poliitilises elus. Mil määral direktorite pooldatud ühiskonnaõpetuse eesmärgid realiseerunud on, uurimegi järgnevates peatükkides.

Tabel 2.2. Ühiskonna- ja kodanikuõpetuse peamised eesmärgid koolijuhtide arvates (% õpilastest)

Riik	Edendada teadmisi ühiskonna institutsioonidest	Edendada suutlikkust kaitsta oma seisukohti	Kujundada konfliktilahendamise oskusi ja pädevusi	Edendada teadmisi kodanike õigustest ja kohustustest	Edendada õpilaste osalust kohalikus elus	Edendada õpilaste kriitilise ja vaba mõtlemise oskust	Edendada õpilaste osalust koolielus	Toetada oskusi võitlemaks rassismiga	Valmistada õpilasi ette tulevaseks poliitiliseks osaluseks
Taani	61 (3,8) ▲	16 (3,0)	37 (3,7) ▽	54 (4,0)	12 (2,3) ▼	84 (2,9) ▲	8 (2,0) ▼	3 (1,0) ▽	19 (3,2) △
Eesti	67 (5,0) ▲	29 (4,6)	27 (4,7) ▼	73 (5,1) ▲	17 (3,8)	80 (4,1) ▲	24 (4,1)	6 (2,5)	15 (3,8)
Soome	34 (3,4)	12 (2,5) ▽	50 (4,0)	40 (3,5) ▼	11 (2,4) ▼	79 (3,2) ▲	22 (3,3)	9 (2,4)	3 (1,1) ▽
Läti	35 (4,1)	32 (4,8) ▲	20 (3,9) ▼	51 (4,8) ▽	15 (3,3) ▽	64 (4,2)	35 (4,4) △	3 (1,4) ▽	25 (3,8) ▲
Leedu	21 (3,1) ▼	22 (3,8)	42 (4,4)	52 (3,9) ▽	44 (3,6) ▲	78 (3,1) ▲	43 (4,3) ▲	6 (2,0)	5 (1,6) ▽
Norra	54 (4,1) ▲	13 (3,1) ▽	34 (4,0) ▼	31 (3,7) ▼	29 (3,7)	79 (3,7) ▲	30 (4,0)	14 (3,2) △	3 (1,5) ▽
Venemaa	39 (3,7)	34 (4,2) ▲	33 (3,8) ▼	78 (3,4) ▲	22 (2,9)	40 (4,0) ▼	33 (3,7) △	5 (1,5) ▽	10 (2,0)
Rootsi	23 (3,7) ▼	14 (2,8) ▽	29 (5,9) ▼	73 (5,8) ▲	3 (2,0) ▼	83 (3,6) ▲	17 (5,3)	31 (4,1) ▲	4 (1,7) ▽
ICCS 2016 keskmine	37 (0,9)	21 (0,8)	44 (0,9)	61 (0,9)	24 (0,8)	64 (0,8)	25 (0,8)	8 (0,5)	10 (0,5)

rohkem kui 10 protsendipunkti kõrgem

ICCS 2016 keskmisest

statistiliselt oluliselt kõrgem ICCS 2016

keskmisest

statistiliselt oluliselt madalam ICCS 2016

keskmisest

rohkem kui 10 protsendipunkti

madalam ICCS 2016 keskmisest

() Sulgudes on näidatud standardviga

3. Teadmised ühiskonnast, demokraatia printsiipidest ja kodaniku rollidest

3.1. Mõõtmisinstrument ja metoodika

Õpilaste teadmisi mõõtvast testis oli kokku 88 eri raskusastmega küsimust, mis võimaldasid IRT (*Item Response Theory*) järgi konstrueerida teadmiste koondskaala. Andmaks paremat ettekujutust sellest, millised küsimused välja nägid, on järgnevalt toodud neli erineva raskusega näidet – kolm valikvastustega küsimust ja üks avatud vastusega küsimus.

Tabel 3.1. Näidisküsimus

1.näidisküsimus	Riik	Õigesti vastanute % (SE)
“Igal inimesel on õigus haridusele. Haridus peab olema tasuta ... ja kohustuslik” ÜRO inimõiguste ülddeklaratsioon Teadmiste tase: alla taset D K Miks peetakse haridust inimõiguseks? - o sest lastele meeldib käia koolis ning veeta aega koos sõpradega - o sest haridus loob töökohti paljudele õpetajatele - o sest siis saavad lapsed olla sel ajal koolis, kui nende vanemad tööl on - o sest haridus arendab oskusi, mida inimesed vajavad, et oma kogukonna elus osaleda	Eesti	98,0 (0,4)
	Soome	97,0 (0,5)
	Leedu	97,0 (0,5)
	Taani	96,3 (0,5)
	Norra	95,5 (0,5)
	Rootsi	95,5 (0,6)
	Venemaa	94,5 (0,8)
	Läti	90,8 (1,3)
	ICCS 2016 keskmine	92,2 (0,2)

Esimene näidisküsimus on kõige lihtsama raskusastmega, mistõttu on ka arusaadav õigete vastuste kõrge protsent. See küsimus kuulub sisudimensiooni „demokraatia printsiibid“ ja kognitiivsesse dimensiooni „teadmised“.

Tabel 3.2. Näidisküsimus

2. näidisküsimus		Riik	Õigesti vastanute % (SE)
Teadmiste tase: Tase C K Miks on oluline, et ajakirjanikud saaksid vabalt otsida ja edastada uudiseid? - o See kasvatab usaldust riigi valitsuse vastu. - o See aitab ajakirjanikel pakkuda avalikkusele tõetruud informatsiooni. - o See tagab, et kõigi sündmuste edastamiseks on piisavalt ajakirjanikke. - o See kindlustab, et ükski ajakirjanik ei saaks oma töö eest isiklikult liiga palju palka.		Venemaa	81,1 (1,4)
		Soome	80,5 (1,5)
		Eesti	79,2 (1,5)
		Norra	78,5 (1,0)
		Taani	77,6 (1,1)
		Rootsi	76,6 (1,7)
		Läti	75,8 (1,5)
		Leedu	71,4 (1,4)
		ICCS 2016 keskmine	74,6 (0,3)

Teine näidisküsimus kuulub keskmisse raskuskategooriasse ning demokraatia printsiipide sisudimensiooni. Võrreldes 1.näidisküsimusega eeldab see argumenteerimise ja teadmiste rakendamise oskust. Küsimuse raskustaseme kasvades on vähenenud ka õigete vastuste protsent.

Tabel 3.3. Näidisküsimus

3.näidisküsimus		Riik	Õigesti vastanute % (SE)
Üksikisikud või grupid annavad mõnikord parteidele annetustena raha. Mõnedel riikidel on seadused, mis nõuavad, et parteid tagaksid avaliku ligipääsu annetuste kohta käivale teabele. Teadmiste tase: Tase A K Miks on riikidel sellised seadused? Need seadused ergutavad inimesi hääletama - o parteide poolt, kes saavad vähem annetusi. - o Need seadused aitavad avalikkusel otsustada, milline partei tõenäoliselt järgmised valimised võidab. - o Need seadused õhutavad rohkem inimesi astuma jõukatesse parteidesse. Need seadused takistavad parteisid soosimast - o annetusi teinud inimesi.		Norra	68,0 (1,0)
		Taani	61,6 (1,4)
		Soome	59,4 (1,5)
		Eesti	50,3 (1,7)
		Rootsi	49,9 (1,5)
		Venemaa	46,7 (2,1)
		Leedu	40,6 (1,8)
		Läti	28,3 (1,4)
		ICCS 2016 keskmine	42,8 (0,3)

Kolmas näidisküsimus kuulub kõige raskemate küsimuste gruppi (A tase). Ka see küsimus on demokraatia printsiipide sisudimensioonist ning eeldab argumenteerimist ja teadmiste rakendamist. A-tasemel teadmisi omavad õpilased oskavad näha seoseid ühiskondlike ja poliitiliste organisatsioonide tegevuse, nende mõjukuse ja institutsionaalsete ning juriidiliste kontrollimehhanismide vahel. Võrreldes esimese, kõige kergema näidisküsimusega, on keskmine õigete vastuste protsent langenud 49,4 % võrra.

Tabel 3.4. Näidisküsimus

Näidisküsimus 4	
K Mida saab demokraatlikus riigis teha, et tipp-poliitikud ei saaks oma võimu kuritarvitada? Kirjuta kaks erinevat asja, mida saaks ette võtta. 1. _____ 2. _____	
Hindamisjuhend Kaks punkti Teadmiste tase: Tase A Vastus sisaldab KAHTE erinevatesse kategooriatesse (vt loetelu) kuuluvat põhjust 1. võimude lahutamine, mis fikseeriks ja ühtlasi piiraks, kes saab mida (või keda) kontrollida 2. õigusriigi põhimõtte rakendamine poliitiliste liidrite suhtes (st seadus kehtib kõigile ühtemoodi) 3. läbipaistvus (vaba ajakirjandus, sõna- ja infovabadus) 4. sõnavabadus, võimalus kritiseerida poliitikuid ja valitsejaid 5. protestimise õigus (eestkostegruppide moodustamine, miitingud, meeleavaldused)) 6. valimised (inimesed ei hääleta korruptantide poolt) 7. kodanike harimine 8. liidrite ja poliitikute harimine ja nõustamine Üks punkt Teadmiste tase: Tase B Vastus sisaldab vaid ÜHTE mainitud kategooriatest (isegi kui see on antud erinevas sõnastuses).	

	Ühe punkti saanute % (SE)	Kaks punkti saanute % (SE)
Riik		
Taani	78,6 (1,2)	38,2 (1,5)
Rootsi	75,5 (1,4)	37,2 (1,5)
Venemaa	78,6 (1,8)	35,3 (2,1)
Soome	68,1 (1,6)	27,0 (1,5)
Norra	69,1 (1,2)	23,2 (1,0)
Leedu	55,4 (2,2)	19,7 (1,7)
Eesti	56,1 (1,6)	18,7 (1,4)
Läti	60,9 (2,0)	16 (1,2)
ICCS 2016 keskmine	66,3 (0,4)	27,0 (0,3)

Neljas näidisküsimus erineb eelnevatest selle poolest et annab vastajatele võimaluse vabalt mõelda ja kujundada seisukohta oma teadmiste põhjal. Maksimumpunktide saamiseks oli vaja pakkuda kaks erinevat põhjust argumendi tõendamiseks ning nagu tulemustest näha, oli maksimaalse kahe punkti

saajaid poole vähem kui ühe punkti saajaid. Oskus näha ühe sündmuse või olukorra erinevaid tahke kuulub kõrgemate kognitiivsete oskuste juurde. Seetõttu ongi sellele küsimusele antavad vastused jaotatud erinevatesse raskuskategooriatesse, täpsemalt A ja B tasemele. See küsimus kuulus ühiskonna ja selle süsteemide sisudimensiooni ja teadmiste kognitiivsesse dimensiooni.

Seega, tulenedes küsimuste erinevast raskustasemest ei saagi õigete vastuste protsent olla kõrge iga küsimuse puhul, sest raskemad küsimused on eeldatavalt jõukohased vaid targematele õpilastele. Küsimuste erinevat keerukust kasutati andmete analüüsimisel selleks, et konstrueerida erinevad saavutustasemete rühmad. Täpsemalt on nendest juttu osas 3.3.

3.2. Eesti rahvusvahelises pingereas

Üksikutele küsimustele antud vastustest moodustati teadmiste koondskaala, mille alusel saab seada riigid pingeritta ja näidata haridussüsteemide edukust õpilaste ühiskonna-alaste teadmiste arendamisel. Teadmiste koondskaala keskväärtuseks (ICCS keskmine) kehtestati 500 punkti ja standardhälbeks 100 punkti. Riikide skaalaväärtuste keskmised mahtusid vahemikku 381–586 punkti, mis räägib tulemuste suurest varieeruvusest riikide lõikes. Samas on varieeruvus ühe riigi sees suurem kui riikide vahel. Enamikus maades oli kõige madalama neljandiku tulemus *ca* 300 punkti madalam kõrgeima neljandiku tulemustest. Nagu tabelist 3.5. näha, on suuremad käärid teadmiste tasemete vahel Rootsis, Maltal ja Bulgaarias; väiksemad aga Horvaatias, Lätis ja Leedus. Ka Eestis on riigisisese erinevused rahvusvahelisest keskmisest väiksemad – kõrgeima neljandiku ja madalaima neljandiku teadmised erinevad omavahel 261 punkti (vastavalt 670 ja 409).

Tabel 3.5. Õpilaste teadmiste üldine tase skaalapunktid

Riik	Klass	Keskmine vanus	Teadmised					Keskmine skaala väärtus (SE)	Inimarengu indeks
			250	350	450	550	650		
Taani	8	14,9						586 (3,0) ▲	0,93
Taiwan	8	14,1						581 (3,0) ▲	0,74
Rootsi	8	14,7						579 (2,8) ▲	0,91
Soome	8	14,8						577 (2,3) ▲	0,90
Norra	9	14,6						564 (2,2) ▲	0,95
Eesti	8	14,9						546 (3,1) ▲	0,87
Venemaa	8	14,8						545 (4,3) ▲	0,80
Belgia (Flaamid)	8	13,9						537 (4,1) ▲	0,90
Sloveenia	8	13,8						532 (2,5) ▲	0,83
Horvaatia	8	14,6						531 (2,5) ▲	0,89
Itaalia	8	13,8						524 (2,4) ▲	0,89
Madalmaad	8	14,0						523 (4,5)	0,92
Leedu	8	14,7						518 (3,0)	0,85
Läti	8	14,8						492 (3,1) ▼	0,83
Malta	9	13,8						491 (2,7) ▼	0,86
Bulgaaria	8	14,7						485 (5,3) ▼	0,79
Tšiili	8	14,2						482 (3,1) ▼	0,85
Kolumbia	8	14,6						482 (3,4) ▼	0,73
Mehhiko	8	14,1						467 (2,5) ▼	0,76
Peruu	8	14,0						438 (3,5) ▼	0,74
Dominikaani Vabariik	8	14,2						381 (3,0) ▼	0,72
ICCS 2016 keskmine		14,4	Alla D	D	C	B	A	517 (0,7)	

Teadmiste tase

Riigid, kus valim kattis vähem kui 90% sihtrahvastikust

Hongkong	8	13,9						515 (6,6) ▲	0,92
Korea Vabariik	8	14,0						551 (3,6) ▲	0,90

Statistiliselt oluliselt kõrgem ICCS 2016 keskmisest ▲
Statistiliselt oluliselt madalam ICCS 2016 keskmisest ▼

Teadmiste pingerea tipu moodustavad Põhjamaad, kelle sekka on end positioneerinud ka Taiwan; pingerea alumises osas paiknevad Ladina-Ameerika maad. Tervikuna paistab õpilaste ühiskonnalaaste teadmiste tase olema seotud inimarengu indeksiga – mida kõrgem inimareng, seda paremad on teadmised ühiskonnast. Siiski kehtib see seos selgelt vaid pingerea ülemise ja alumise otsa kohta, kuid tabeli keskosas on pilt märksa kirjum. Nii on mõned Kesk- ja Ida-Euroopa riigid (Eesti, Sloveenia, Horvaatia) läinud mööda kõrgema Inimarengu indeksiga Lääne-Euroopa maadest (Belgiast, Itaaliast, Madalmaadest). Kesk- ja Ida-Euroopa riikide grupp on sisemiselt tasemete poolest samuti üpris lõhenenud.

Nende 18 riigi puhul, kes osalesid IEA Kodanikuhariduse uuringus ka 2009. aastal, oli võimalik näidata teadmiste taseme muutumist seitsme aasta jooksul. Võrdluse aluseks on õpilaste vastused nendele 42 küsimusele, mis sisaldasid nii 2009. kui ka 2016 a. testi. Selleks, et muuta kahe testi andmed võrreldavaks, teisendati skaalat. Kuna CIVED 1999 skaalat polnud võimalik samale meetrikale viia, siis pole võimalik mõõta teadmiste taseme muutust kogu perioodil tervikuna. Küll aga saab hinnata muutust 1999-2009 ja 2009-2016. 2009 a. oli teadmiste tase enamikes riikides kas langenud või püsinud muutumatuna. Eesti kuulus nende riikide hulka, kus 2009 a. tase oli jäänud samaks mis 1999.

2016 a. oli tervikpilt märksa optimistlikum ning õpilaste teadmiste tase kasvanud 11 riigis 24-st. Eriti suure tõusu on teinud Rootsi ja Venemaa, Soome on jäänud muutumatuks omades tippsooritust juba varasemast. Vaid Itaalias on teadmiste tase märgatavalt langenud, ent seegi muutus pole statistiliselt oluline.

Tabel 3.6. Teadmiste üldise taseme muutused 2009-2016, skaalapunktides

Riik	Keskmine skaala väärtus ICCS 2016	Keskmine skaala väärtus ICCS 2009	Erinevus 2016 ja 2009 vahel	Erinevused 2016/2009										
				-50	-40	-30	-20	-10	0	10	20	30	40	50
Rootsi	579 (2,8)	537 (3,1)	42 (5,2)											
Venemaa	545 (4,3)	506 (3,8)	38 (6,5)											
Norra	564 (2,2)	538 (4,0)	25 (5,5)											
Belgia (Flaami)	537 (4,1)	514 (4,7)	23 (6,9)											
Taiwan	581 (3,0)	559 (2,4)	22 (5,0)											
Eesti	546 (3,1)	525 (4,5)	21 (6,3)											
Kolumbia	482 (3,4)	462 (2,9)	20 (5,5)											
Bulgaaria	485 (5,3)	466 (5,0)	19 (8,0)											
Sloveenia	532 (2,5)	516 (2,7)	16 (4,8)											
Mehhiko	467 (2,5)	452 (2,8)	15 (4,9)											
Leedu	518 (3,0)	505 (2,8)	13 (5,2)											
Läti	492 (3,1)	482 (4,0)	11 (5,9)											
Taani	586 (3,0)	576 (3,6)	10 (5,6)											
Malta	491 (2,7)	490 (4,5)	2 (6,1)											
Dominikaani Vabariik	381 (3,0)	380 (2,4)	1 (5,0)											
Soome	577 (2,3)	576 (2,4)	0 (4,5)											
Tšiili	482 (3,1)	483 (3,5)	-1 (5,6)											
Itaalia	524 (2,4)	531 (3,3)	-6 (5,1)											

() Standardviga on näidatud sulgudes

■ Erinevus on statistiliselt
□ Erinevus ei ole statistiliselt oluline

Kuigi pingereas kõrgeima ja madalaima teadmiste tasemega riigi vahel on suur erinevus, on pingereas kõrvuti või lähestikku paiknevate riikide vahe väike. Siit kerkib küsimus, kas nt erinevus 6. ja 7. või 9. ja 11. koha vahel on märkimisväärne? Selle asemel, et vaadata riigi konkreetset kohta pingereas, on mõistlikum hinnata positsiooni lähedust teatud riikide grupiga. Tabel 3.7. näitabki, millised riigid on Eestis oluliselt kõrgema tasemega, millised sarnased ja millised oluliselt nõrgemad. Kahe küsitlusaasta vahel pole suuri muutusi olnud – kõik Põhjamaad on meist tublisti ees; Läti ja Leedu aga jäävad meist endiselt allapoole. Seega tasuks meil süveneda Soome, Rootsi, Taani, Norra ja Taiwani õpetamiskogemusse.

Tabel 3.7. Riikide grupid vastavalt teadmiste üldisele tasemele

Eestist statistiliselt oluliselt kõrgema tasemega riigid		Eestiga sarnased riigid		Eestist statistiliselt oluliselt madalama tasemega riigid	
ICCS 2009	ICCS 2016	ICCS 2009	ICCS 2016	ICCS 2009	ICCS 2016
Soome	Soome	Norra	Venemaa	Venemaa	Sloveenia
Taani	Taani	Belgia (flaami)	Belgia (flaami)	Läti	Läti
Rootsi	Rootsi	Sloveenia		Leedu	Leedu
Taiwan	Taiwan	Itaalia		Madalmaad	Madalmaad
Korea Vabariik	Norra	Poola		Malta	Malta
		Iirimaa		Tšiili	Tšiili
		Šveits		Bulgaaria	Bulgaaria
		Slovakkia		Kolumbia	Kolumbia
		Inglismaa		Mehhiko	Mehhiko
		Uus-Meremaa		Dominikaani Vabariik	Dominikaani Vabariik
				Tšehhi	Itaalia
				Hispaania	Horvaatia
				Austria	Peruu
				Kreeka	
				Küpros	
				Tai	
				Guatemala	
				Indoneesia	
				Paraguai	

3.3. Saavutustasemete rühmad

Nii nagu PISA testides ja ICCS 2009 uuringus, moodustati ka ICCS 2016 tulemustest õpilaste erinevad saavutustasemed. Võrreldes 2009 a. küsitlusega on seekord tasemerühmi ühe võrra rohkem, et paremini mõõta nõrkade vastajate teadmisi. Mida kõrgem tasemerühm, seda keerulisemat sisu ja mõtteprotsesse sinna kuuluvad õpilased valdavad. Lühidalt öeldes peegeldavad tasemerühmad õpilaste kognitiivset arengut, alustades konkreetsete, lähedaste nähtuste ja protsesside mehhanistlikust mõistmisest ning jõudes lõpuks poliitika ja selle institutsioonide laiema funktsionaalse loogika mõistmiseni. Tasemerühmade hierarhiat võib võtta ka kui soovivat näidist selle kohta, millises järjestuses ühiskonnaõpetuse teemasid käsitleda, arvestades nende jõukohasust õppuritele. Järgnevalt on kirjeldatud igat tasemerühma lähemalt, alustades kõrgeimast.

A tase: 563 ja rohkem punkte

A-tasemel teadmisi omavad õpilased oskavad näha seoseid ühiskondlike ja poliitiliste organisatsioonide tegevuse, nende mõjukuse ja institutsionaalsete ning juriidiliste kontrollimehhanismide vahel. Nad oskavad teha õigeid järeldusi poliitiliste institutsioonide ja kodanike käitumise motivatsioonide, kasu ja tõenäoste järelduste kohta. Nad integreerivad, argumenteerivad ja hindavad etteantud seisukohti, poliitikaid ja seadusi. Õpilased näitavad oma kursisolekut laiemate maailmamajanduse mehhanismidega ning aktiivse osalemise strateegilise tähendusega.

A-taseme õpilased oskavad näiteks

- mõista vastutustundliku tarbimise strateegilise eesmärgi
- pakkuda mehhanisme, mille kaudu avalik debatt saab ühiskonnale kasu tuua
- argumenteerida, miks võimude lahusus on oluline
- hinnata poliitikaid võrdse kohtlemise ja kaasamise perspektiivist
- seletada rahvusvaheliste korporatsioonide olemust.

B tase: 479-562 punkti

B-tasemel teadmisi omavad õpilased mõistavad esindusdemokraatia kui poliitilise süsteemi kontseptsiooni. Nad oskavad ära tunda, missuguseid institutsioone või seadusi saab kasutada ühiskonna väärtuste ja põhimõtete kaitsmiseks või edendamiseks. Nad mõistavad kodanike kui valijate rolli esindusdemokraatias ning suudavad järeldada, milliseid väärtusi ja põhimõtteid konkreetne poliitika või seadus edendab. Õpilased mõistavad, milline võib olla aktiivse kodanikuosaluse mõju laiemalt kui kohalikus kogukonnas. Nad oskavad üldistada aktiivse kodaniku rolli ühiskonna ja maailma mastaabile.

B-taseme õpilased oskavad näiteks

- üldistada kohaliku konteksti põhjal, milline majanduslik risk tuleneb üleilmastumisest arengumaadele
- siduda hääletamisaktiivsust demokraatia esinduslikkusega
- saada aru valitsuse ja sõjaväe vahekorra demokraatlikes riikides
- mõista valitsuse kontrolli all oleva meedia ohtlikkust
- seostada vastutust keskkonna eest indiviidide käitumisega.

C tase: 395-478 punkti

C-tasemel teadmisi omavad õpilased näitavad, et saavad aru võrdsusest, sotsiaalsest sidususest ja vabadusest kui demokraatia põhiprintsiipidest. Nad rakendavad seda teadmist seletamaks olukordi, kus need printsiibid on löögi all või vajavad kaitsmist. Õpilased mõistavad ka indiviidi kui aktiivse kodaniku kontseptsiooni; nad saavad aru, et indiviidid peavad täitma seadusi ja et võimekus ühiskonnas muutusi esile kutsuda on seotud indiviidi personaalsete karakteristikutega.

C-taseme õpilased oskavad näiteks

- seostada pressivabadust pakutava teabe õigsusega
- põhjendada, kuidas hääletamise mittekohustuslikkus on seotud poliitilise väljendusvabadusega
- teha üldistusi interneti kui kodanikuosalust toetava suhtlusvahendi võimalustest
- mõista, et arenguabi võib soodustada piirkondlikku stabiilsust
- mõista, et valitsus kannab vastutust kõigi oma kodanike ees.

D tase: 311-394 punkti

D–tasemel teadmisi omavad õpilased tunnevad ära esindusdemokraatia põhimõtted. Nad suudavad määrata reeglite rakendamise oodatavaid tulemusi lihtsates olukordades ning näha, mis motiveerib inimesi osalema ühist hüve toovates ettevõtmistes.

D-taseme õpilased oskavad näiteks

- mõista, et rahvuslik julgeolek on sõjaväe põhiroll
- näha seost salajase hääletamise ja hääletaja valikuvabaduse vahel
- mõista, et vabatahtlikud aitavad kaasa kogukondade arengule
- mõista, et kõik inimesed on seaduse ees võrdsed.

Alla D taseme: 310 punkti või vähem

Alla D-taseme teadmisi omavad õpilased on raskustes ka lihtsate olukordade mõtestamisega, nad ei suuda näha indiviidi käitumist ühiskondlikus kontekstis. Nad oskavad vastata konkreetsetele kontekstualiseerimata küsimustele. Näiteks teavad selle taseme õpilased, et õigus haridusele on inimõigus.

Riikide tulemusi vaadates (tabel 3.8) selgub ootuspäraselt, et nendes maades, kus saavutustase on tervikuna kõrgem, on suurem ka A tasemele küündivate õpilaste osakaal. Esimeses viies riigis on 50% või enam õpilastest A tasemel, samas jääb alla D taset olevate õpilaste osakaal alla 1%. Eesti kuues koht riikide järjestuses on hea tulemus ja selle on kindlustanud A ja B tasemeteni küündivate õpilaste suur osakaal, kokku 80%. Need õpilased oskavad teha õigeid järeldusi poliitiliste institutsioonide ja kodanike käitumise motivatsioonide, kasu ja tõenäoste järelduste kohta. Nad saavad aru, missuguseid institutsioone või seadusi saab kasutada ühiskonna väärtuste ja põhimõtete kaitsmiseks või edendamiseks. Nad mõistavad kodanike kui valijate rolli esindusdemokraatias ning suudavad järeldada, milliseid väärtusi ja põhimõtteid konkreetne poliitika või seadus edendab. Kahes madalamas kategoorias on Eesti õpilasi ainult 0,2 ja 3,2 protsenti, samas kui Lätis on D-tasemel ja alla selle olevaid õpilasi 1,7 ja 10,7 %.

Tabel 3.8. Õpilaste jaotus saavutustasemetel lõikes, %

Riik	Alla taset D	Tase D	Tase C	Tase B	Tase A	
Taani	0 (0,1)	2 (0,4)	10 (0,8)	25 (0,8)	62 (1,3)	
Taiwan	0 (0,2)	3 (0,4)	10 (0,8)	25 (1,2)	62 (1,4)	
Soome	0 (0,1)	2 (0,4)	10 (0,8)	27 (1,4)	60 (1,6)	
Rootsi	1 (0,2)	4 (0,6)	12 (0,8)	25 (1,0)	58 (1,3)	
Norra	1 (0,2)	4 (0,3)	13 (0,7)	29 (1,0)	53 (1,2)	
Eesti	0 (0,1)	3 (0,5)	17 (1,0)	37 (1,5)	43 (1,8)	
Venemaa	0 (0,1)	4 (0,5)	17 (1,3)	37 (1,5)	42 (2,1)	
Belgia (Flaami)	0 (0,1)	5 (0,8)	19 (1,6)	37 (1,6)	40 (2,2)	
Sloveenia	0 (0,2)	4 (0,5)	21 (0,9)	38 (1,2)	37 (1,4)	
Horvaatia	0 (0,1)	4 (0,5)	20 (1,2)	40 (1,5)	36 (1,5)	
Madalmaad	1 (0,4)	8 (1,4)	23 (1,5)	32 (1,8)	36 (1,8)	
Itaalia	1 (0,3)	7 (0,6)	22 (0,8)	36 (1,1)	35 (1,2)	
Leedu	1 (0,3)	7 (0,8)	24 (1,2)	39 (1,6)	31 (1,7)	
Bulgaaria	6 (1,2)	16 (1,3)	23 (1,4)	28 (1,5)	27 (1,5)	
Malta	6 (0,5)	13 (0,8)	23 (1,0)	32 (1,1)	26 (1,1)	
Tšiili	4 (0,5)	16 (0,9)	27 (1,0)	32 (1,0)	21 (1,1)	
Läti	2 (0,4)	11 (1,1)	29 (1,3)	39 (1,8)	19 (1,6)	
Kolumbia	2 (0,4)	14 (1,1)	31 (1,0)	35 (1,2)	17 (1,2)	
Mehhiko	3 (0,4)	18 (1,0)	33 (1,2)	33 (1,0)	13 (0,8)	
Peruu	9 (0,9)	24 (1,2)	32 (1,2)	26 (1,2)	9 (0,8)	
Dominikaani Vabariik	19 (1,2)	39 (1,2)	30 (1,2)	11 (1,0)	1 (0,4)	
ICCS 2016 keskmine	3 (0,1)	10 (0,2)	21 (0,2)	31 (0,3)	35 (0,3)	

■ Alla taset D ■ Tase D
■ Tase C ■ Tase B
■ Tase A

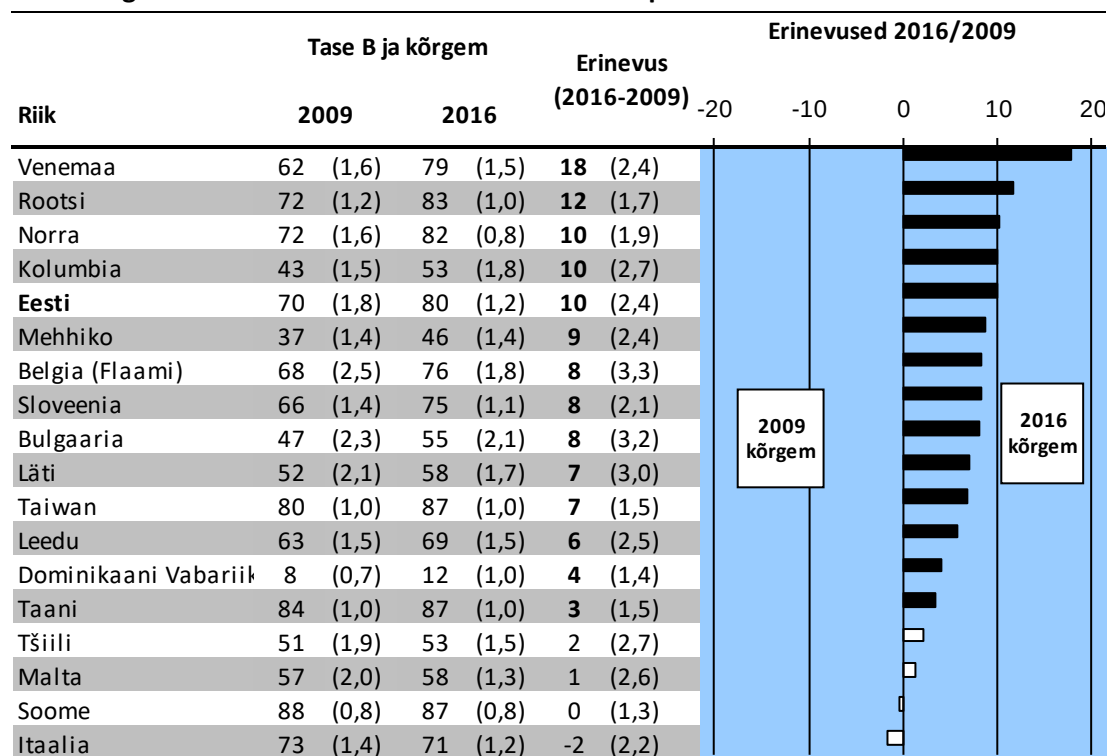
Riigid, kus valim kattis vähem kui 90% sihtrahvastikust

Hongkong	3 (0,9)	11 (1,5)	19 (1,7)	32 (1,6)	35 (2,3)	
Korea Vabariik	1 (0,3)	5 (0,8)	17 (1,0)	31 (1,2)	47 (1,6)	

() Standardviga on näidatud sulgudes.

Võrreldes 2009 aastaga on kõrgematesse teadmiste rühmadesse kuuluvate õpilaste osakaal enim kasvanud Venemaal ja Rootsis, mis seletab ka nende riikide tõusu üldises pingereas. Kõige vähem on taseme B ja kõrgema teadmiste osas toimunud muutus Soomes, mis on seletatav õpilaste kõrge teadmiste tasemega juba 2009 aastal. Eestis on kahte kõrgemasse tasemerühma kuuluvate õpilaste osakaal tõusnud 10%, mis rahvusvahelises võrdluses on hea näitaja.

Tabel 3.9. Kõrgematesse tasemerühmadesse kuuluvate õpilaste osakaalu muutumine 2009-2016, %

() Standardviga on näidatud sulgudes.

■ Erinevus on statistiliselt oluline tasemel .05.
□ Erinevus ei ole statistiliselt oluline

3.4. Erinevused vastaja soo ja õppekeele alusel

3.4.1. Poiste ja tüdrukute erinevused

IEA esimene kodanikuhariduse uuringus 1971 a. olid poiste teadmised tüdrukute omast oluliselt kõrgemad. Järgmine, 1999. a uuring CIVED, avastas teadmiste tasemes vaid väikesi soolisi erinevusi. Eelmises, 2009 a. uuringus, oli 31 riigis aga tüdrukute teadmiste tase kõrgem kui poistel, 7 riigis polnud olulisi soolisi erinevusi. Ka Eestis olid toona tüdrukud poistest edukamad, oma soogrupis oleks Eesti tüdrukud riikide pingereas olnud 8. ja poisid 12.–13. kohal. 2016 aastal olid tüdrukute teadmised kõikides osalenud riikides kõrgemad kui poistel. Eesti tüdrukute keskmine teadmiste skoor on 33 punkti kõrgem kui poistel (vastavalt 563 ja 530 punkti), oma soogrupis oleks Eesti tüdrukud riikide pingereas 6. ja poisid 8. kohal.

Soolõhet kodanikuhariduses ei tuleks siiski liiga otseselt tõlgendada. Üks põhjusi, miks tüdrukute teadmised on kiiremini progresseerunud, peitub nn pehmete teemade lisandumises tavapärasele kodanikuõpetusele. Kui 1970–1980-ndatel sisaldas õppeaine *Civics* materjali peamiselt riigivõimu institutsioonide ja poliitika kohta, siis tänapäevane *Citizenship education* paneb rõhku ka kodanikuühiskonna, säästva eluviisi, inimõiguste ja võrdõiguslikkuse teemadele¹⁹.

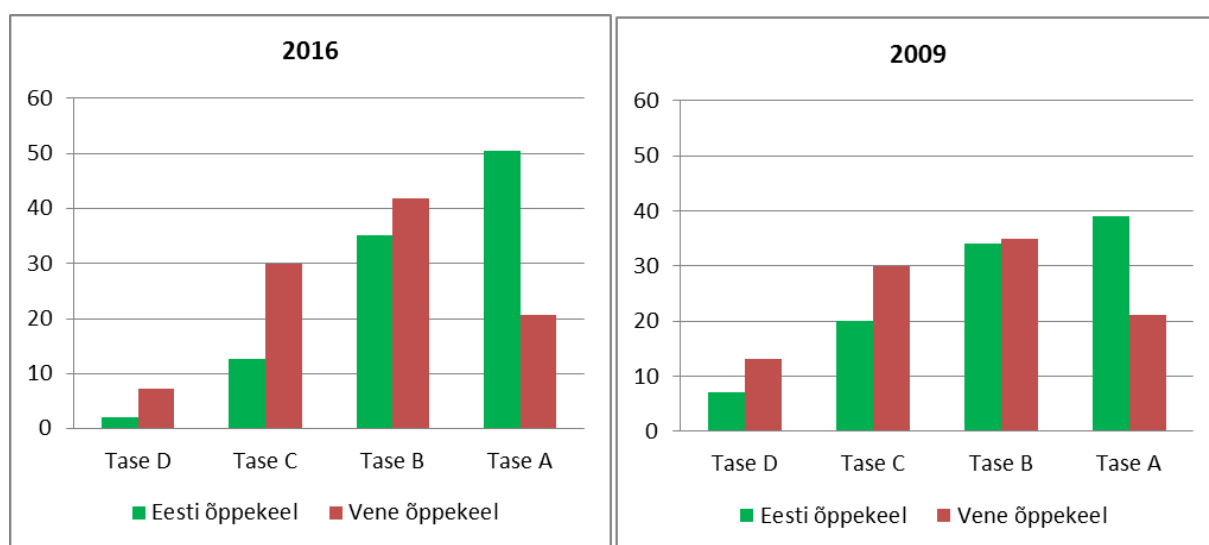
¹⁹ Toots, A. (2016). Mis on kodanikuharidus? Hea Kodanik, nr 1 (68) , lk. 14-15.

<https://heakodanik.ee/sites/default/files/files/Hea%20Kodanik%20kevad%202016.pdf>

3.4.2. Koolide erinevused õppekeele alusel

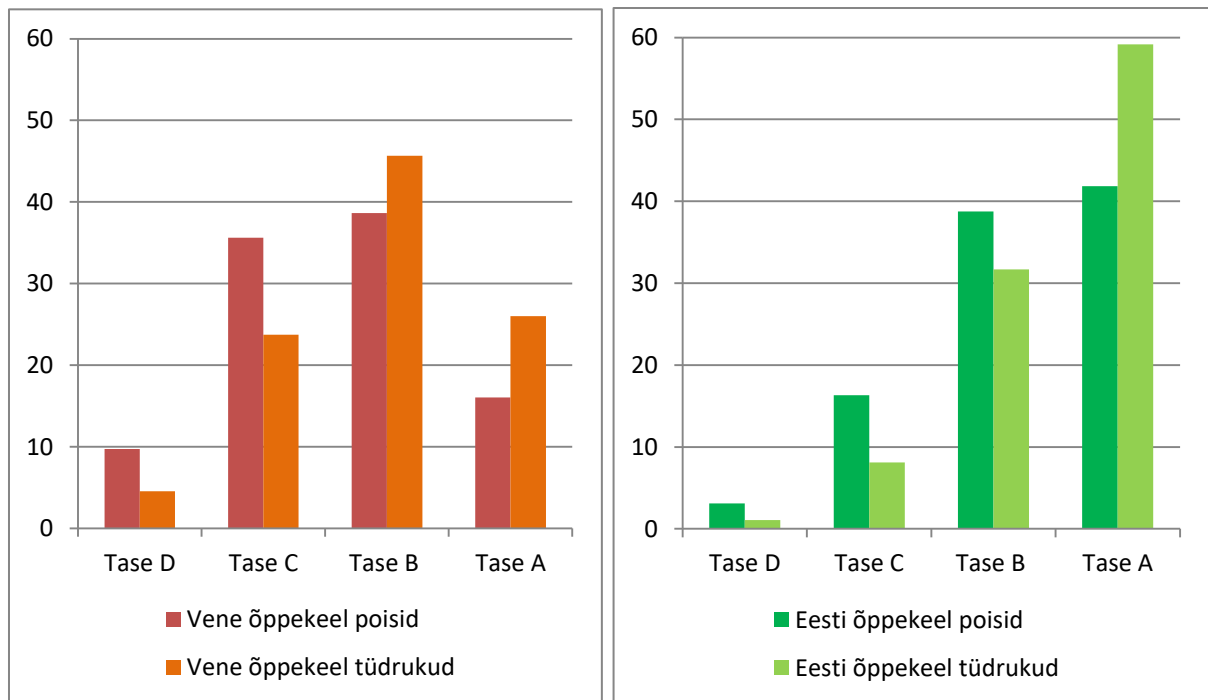
Nagu mitmes varasemas uuringus (ICCS 2009, PISA 2012 ja 2015), olid ka seekord vene õppekeele koolide tulemused madalamad kui eesti õppekeele koolides. Eesti õppekeele koolides oli saavutustase keskmiselt 561 punkti, venekeelsetes koolides aga 503 punkti; erinevus on statistiliselt oluline tasemel 0.05. Seega on Eesti vene õppekeele koolid enam-vähem samal tasemele Läti ja Leedu keskmiste näitajatega.

Võrreldes 2009. aastaga on nõrgemasse gruppi (D tase) kuuluvate õpilaste protsent 2016 a. vähenenud nii eesti- kui vene õppekeele vastajate seas. Suured erinevused ilmnevad aga just kõrgemate tasemerühmade dünaamikas. Vene õppekeele koolid on suutnud kasvatada B tasemel olevate õpilaste osakaalu, ent kõrgeimal - A tasemel pole mingit muutust. Selle tippsooritajate grupi suurus oli kõige erinevam juba 2009 a., tänaseks on lõhe veelgi suurem. Kui eesti õppekeele koolides saavutas A-taseme 51%, siis vene õppekeele koolides vaid 21%.

Joonis 3.1. Õpilaste jagunemine saavutustasemete lõikes kooli õppekeele järgi (%)

Nii eesti kui vene õppekeele koolides on tüdrukid poistest targemad, kuid jällegi on pilt kõige suurema erinevusega tiptaseme sooritajate hulgas. A-tasemel on 59% eesti õppekeele koolide tüdrukutest ja vaid 16% vene õppekeele koolide poistest.

Joonis 3.2. Õpilaste jagunemine saavutustasemetel lõikes õppekeele ja vastaja soo järgi (%)

3.5. Võimalus õppida erinevaid teemasid ja oskusi

Ühiskonna-alaste teadmiste mõõtmisel kerkivad alati üles kaks küsimust. Esiteks, kas ühiskonnaõpetuse läbimine eraldiseisva aina omab olulist mõju õpilaste teadmiste tasemele? Teiseks, kui suur on ühiskonnaõpetuses kooli ja formaalõppe roll ning kui suur osa teadmistest tuleb n.ö. elust enesest? Teadusuuringud pole kummaski küsimuses jõudnud üheselt selge vastuseni. Ka ICCS 2016 näitab, et õpilaste ühiskonna-alaste teadmiste kujunemine on keeruline protsess, mille kõiki tegureid veel mõõta ei osata. Nagu näitab tabel 3.10 pole otsest lineaarset seost teadmiste taseme ja ühiskonnaõpetuse kui iseseisva aine vahel. ICCS 2016 pingerea esikolmikus – Taanis, Rootsis ja Soomes pole ühiskonnaõpetust eraldi aina, küll on aga enam kui 80% Rootsi õpilasi õppinud seda, kuidas seadusi vastu võetakse või kuidas toimub hääleõiguse realiseerimine. Eesti õpilastel on lähiriikide eakaaslastega võrreldes olnud oluliselt väiksem võimalus õppida küsitud teemasid, mis võib viidata ainekeskse õpetamistraditsiooni püsimisele. On ju Eesti põhikooli ühiskonnaõpetuse mahukaim ainekursus reeglina 9.klassis, ICCS osalejad aga 8.klassi õpilased.

Tabel 3.10. Õpilaste hinnang võimalusele õppida koolis sotsiaalseid, poliitilisi ja majanduslikke teemasid, % vastajatest, kes on järgmisi teemasid õppinud „palju“ või „mingil määral“, skaala CIVLRN punktid

Riik	Kuidas kodanikud saavad hääletada kohalikel või üleriigilistel %	Kuidas riigi seadusi vastu võetakse ja muudetakse %	Kuidas kaitsta keskkonda %	Kuidas aidata kaasa probleemide lahendamisele kodukohas %	Kuidas on kaitstud kodanike õigused %	Poliitilised teemad ja sündmused teistes riikides %	Kuidas majandus toimib %	Skaala keskmised punktid
Taani	61 (1,2) ▽	73 (1,2) ▲	61 (1,2) ▼	42 (1,0) ▼	56 (1,0) ▽	67 (1,1) ▲	68 (1,2) ▲	49 (0,2) ▽
Eesti*	41 (1,4) ▼	48 (1,6) ▼	72 (1,4) ▽	51 (1,1) ▽	53 (1,6) ▽	44 (1,4) ▽	41 (1,9) ▼	46 (0,3) ▼
Soome	57 (0,9) ▽	40 (1,0) ▼	85 (0,8) △	41 (1,0) ▼	45 (1,3) ▼	42 (1,1) ▼	31 (1,0) ▼	45 (0,2) ▼
Läti	44 (1,3) ▽	47 (1,3) ▽	84 (0,9) △	43 (1,2) ▼	43 (1,2) ▼	43 (1,2) ▽	51 (1,6) ▽	47 (0,3) ▼
Leedu*	44 (1,4) ▼	46 (1,6) ▼	84 (1,0) △	41 (1,2) ▼	46 (1,5) ▼	45 (1,0) ▽	36 (1,0) ▼	46 (0,3) ▼
Norra*	65 (0,9) △	42 (1,2) ▼	69 (1,0) ▼	45 (1,0) ▼	46 (1,0) ▼	56 (1,0) △	47 (1,2) ▼	48 (0,2) ▽
Venemaa*	55 (1,4) ▽	62 (1,3) △	81 (1,1)	50 (1,2) ▽	74 (1,0) ▲	48 (1,2) ▽	63 (1,1) △	50 (0,3)
Rootsi	80 (1,5) ▲	82 (2,0) ▲	84 (1,0) △	56 (1,8)	61 (2,2)	75 (1,7) ▲	59 (1,8)	53 (0,5) △
ICCS 2016 keskmine	64 (0,3)	59 (0,3)	81 (0,2)	55 (0,2)	61 (0,3)	52 (0,3)	57 (0,3)	50 (0,1)

rohkem kui 10 protsendipunkti või 3 skaalapunkti kõrgem ICCS 2016 keskmisest ▲

statistiliselt oluliselt kõrgem ICCS 2016 keskmisest △

statistiliselt oluliselt madalam ICCS 2016 keskmisest ▽

rohkem kui 10 protsendipunkti või 3 skaalapunkti madalam ICCS 2016 keskmisest ▼

() Standardviga on näidatud sulgudes. * Riikide õppekavas on kodanikuõpetus eraldi aiena

Eesti õpilaste teadmiste täpsem analüüs toob välja varieeruvuse sisuliste ja kognitiivsete dimensioonide lõikes (tabel 3.11). Üldine teadmiste tase on erinevate sisudimensioonide lõikes üpris sarnane, ent õppekeele alusel tulevad ilmsiks suuremad erinevused. Kõige väiksem on vahe eesti õppekeele ja vene õppekeele koolide vahel ühiskonnasüsteemide tundmisel. See on ühiskonnaõpetuse traditsiooniline valdkond, mida on õpetatud juba siirdeperioodi algusest ning kuhu kuuluvad näiteks küsimused demokraatliku valitsuse käitumisest või seaduste järgimisest. Demokraatia põhimõtete, väärtuste ja kodanikuosaluse teemad on tulnud õppekavasse hilisemate reformidega. Tasub siiski arvestada, et riiklikust õppekavast tulenevalt peegeldavad need teadmised kõigi 8. klassi õppeainete, klassivälise tegevuse ja koolikultuuri saavutusi.

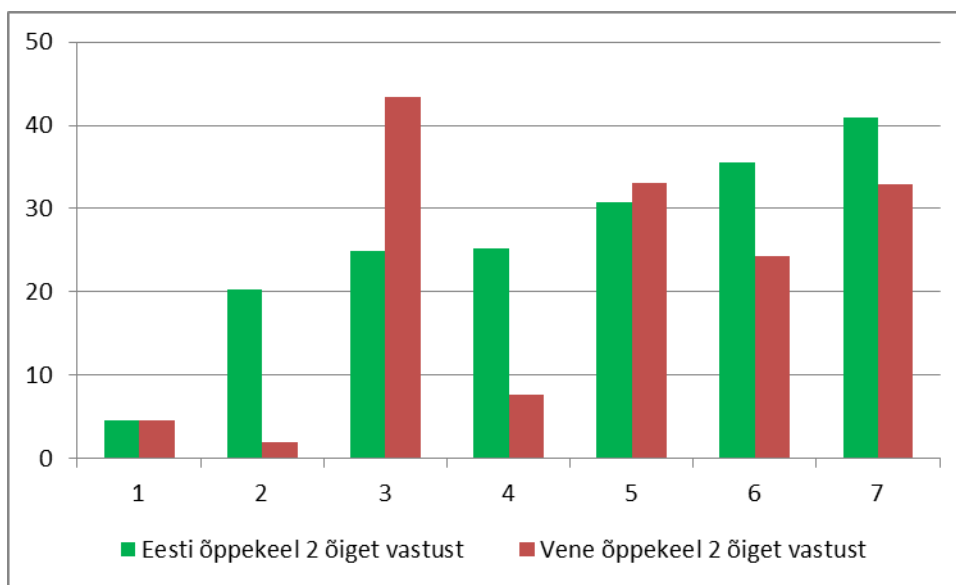
Tabel 3.11. Teadmised sisu- ja kognitiivsete dimensioonide lõikes kooli õppekeele järgi, õigete vastuste %

Kognitiivne dimensioon	Sisudimensioon			
	Ühiskond ja selle süsteemid	Demokraatia printsiibid	Kodanikuosalus	Sotsiaalsed identiteedid
Teadmised				
eesti õppekeele kool	78	89	78	polnud küsimust
vene õppekeele kool	74	76	70	polnud küsimust
Argumenteerimine ja teadmiste rakendamine				
eesti õppekeele kool	78	70	77	84
vene õppekeele kool	70	62	65	70

Teadmisi mõõtvatele küsimustele andsid õpilased tervikuna rohkem õigeid vastuseid kui argumenteerimist ja teadmiste rakendamiseksust nõudvatele küsimustele, eriti suur on „kahvel“ demokraatia printsiipide valdkonnas. Näiteks teavad õpilased väga hästi, mis demokraatia printsiibid on, kuid kasutada seda teadmist mingi olukorra hindamiseks või oma seisukoha argumenteerimiseks

suutis neist märksa väiksem osa (vahe teadmiste ja teadmiste rakendamise plokkide vahel -19% eesti õppekeelega koolides, -14% vene õppekeelega koolides).

Omaette grupi teadmiste testis moodustasid avatud vastustega küsimused, mis nõudsid õpilastelt rohkem loogilist mõtlemist ja aruteluoskust kui valikvastustega küsimused. Kokku oli avatud vastustega küsimusi üheksa. Kahele küsimusele tuli anda üks ja seitsmele küsimusele kaks vastust. Kahe vastusega küsimuste analüüs on toodud joonisel 3.3. Vene õppekeelega koolides vastati paremini küsimustele, mille teemaks oli sisserrändajatele kohaliku ajaloo ja kultuuri tutvustamise vajalikkus (küsimus 3) ning teiste maade ajaloo ja kultuuri õppimine (küsimus 5). Eesti õppekeelega koolides osati tunduvalt paremini selgitada võimalusi võimu kuritarvitamise piiramiseks (küsimus 4) ja võimalusi äritegevuseks (küsimus 2).

Joonis 3.3. Teadmiste tase avatud vastusega küsimustes kooli õppekeele järgi, õigete vastuste %

Kokkuvõtteks

IEA Kodanikuhariduse uuring kinnitas taas, et Eesti põhiharidus on maailma tipptasemel. Sarnaselt PISA tulemustele matemaatikas ja loodusteadustes on ka ühiskonna-alastes teadmistes väga vähe madala saavutustasemega õpilasi. Olulise positiivse sõnumina võib välja tuua Eesti õpilaste ühiskonna-alaste teadmiste pideva tõusu, mis näitab, et riikliku õppekava reformid, sealhulgas suund üldpädevuste arendamisele, on olnud efektiivsed.

Samas on jäänud püsima mitmed probleemid, mille tuvastasid nii teiste õppeainete ja oskuste uuringud (PISA) kui ka kodanikuhariduse varasemad küsitlused (CIVED 1999, ICCS 2009). Nii on vene õppekeelega koolides saavutustase tervikuna madalam ning kõrgeima tasemega õpilasi oluliselt vähem kui eesti õppekeelega koolides. Ka poiste teadmiste tase on madalam tüdrukute omast. Jätakuvalt kipuvad teadmised asjadest ja protsessidest olema paremad, kui oskused neid etteantud olukordadele rakendada või oma seisukohtade tõendamisel kasutada.

4. Toetus demokraatia põhiväärtustele ja institutsionaalne usaldus

4.1. Demokraatia printsiibid

ICCS 2016 hindamisraamistik²⁰ määratleb demokraatliku ühiskonna põhimõtted kui eetilistest alustest lähtuvad sisuvaldkonnad. Need hõlmavad võrdõiguslikkust, vabadust, kogukonnatunnet ja õigusriiki. Hindamisraamistikust tulenevalt tuli õpilastel määrata, kas nad näevad küsimustikus esitatud olukordi kui "head", "halba" või "ei head ega halba" demokraatiale.

Demokraatia ohtude hindamine ei kujunenud teismelistel noortele sugugi lihtsaks ülesandeks, kõigi väidete korral oli ligi 40% õpilasi, kes ei osanud seisukohta võtta (tabel 4.1). Enamikus ICCS 2016 riikides peab suurem osa õpilasi demokraatia jaoks halvaks olukorda, kus valitsuse ametnikud annavad töökohti pereliikmetele. Eesti õpilaste arvamus selles küsimuses sarnanes Taani ja Läti omaga - natuke üle 50% vastajaist pidas seda demokraatiale kahjulikuks ning alla 10% kasulikuks. Kui äriühingule või valitsusele kuuluvad kõik ajalehed riigis, siis keskmiselt 52% peab seda halvaks demokraatiale. Eesti õpilastest arvab nii 63%, mis sarnaneb taas Taanile ja Soomele ning on märgatavalt kõrgem rahvusvahelisest keskmisest näitajast. Kui politsei hoiab ilma kohtuta riigi julgeoleku kaalutlustel inimesi vangis, siis pidas seda halvaks vaid 33% kõikide maade õpilastest, võrreldes 30%, kes pidasid seda heaks; 37% ei pidanud seda heaks ega halvaks. Riigiti olid siin erinevused suured ilma selge geograafilise või poliitilise mustrita. Eesti õpilaste arvamus sarnanes Norra ja Venemaa omadega, kus 36% pidas sellist olukorda demokraatiale halvaks. Küsimus sellest, kas kohtuotsuste mõjutamine valitsuse poolt on demokraatiale hea või halb, osutus 14-aastastele kõige keerulisemaks. Nende õpilaste osakaal, kes ei osanud seisukohta võtta oli siin suurem (43%) kui nende osa, kelle meelest oli see kas hea (35%) või halb (21%). Ladina-Ameerika riikides oli enim neid, kes pidasid valitsuse mõju kohtutele demokraatia jaoks positiivseks. Eestis pidas kohtute poliitilist mõjutamist demokraatiale halvaks 41%, mis on sama Rootsi näitajaga, kuid kõrgem teiste Põhjala ja Balti riikide omadest.

²⁰ Schulz, W. et al. (2016). IEA International Civic and Citizenship Education Study 2016 Assessment Framework. Amsterdam: IEA

Tabel 4.1. Õpilaste hinnangud olukordadele, mida üldiselt peetakse demokraatiale halvaks, % väitega nõustujatest.

Riik	Politiilised liidrid annavad tööd oma pereliikmetele			Kõik ajalehed riigis kuuluvad ühele firmale või valitsusele			Politsei peab kohtuta vangis inimesi, keda peetakse riigile ohtlikuks			Valitsus mõjutab kohtu otsuseid		
	% Hea	% Ei halb ega hea	% Halb	% Hea	% Ei halb ega hea	% Halb	% Hea	% Ei halb ega hea	% Halb	% Hea	% Ei halb ega hea	% Halb
Taani	7 (0,4)	40 (1,0)	53 (1,1)	6 (0,4)	31 (1,1)	63 (1,3)	18 (0,6)	43 (0,8)	39 (1,0)	17 (0,6)	48 (0,9)	35 (1,0)
Eesti	8 (0,7)	41 (1,1)	51 (1,2)	5 (0,4)	32 (1,2)	63 (1,4)	26 (1,1)	39 (1,2)	36 (0,9)	17 (0,7)	42 (1,0)	41 (1,1)
Soome	5 (0,4)	31 (0,9)	63 (1,0)	4 (0,4)	27 (1,0)	69 (1,0)	26 (0,8)	48 (1,1)	25 (0,7)	17 (0,7)	60 (0,9)	23 (0,9)
Läti	12 (0,8)	35 (1,2)	53 (1,2)	10 (0,6)	36 (1,1)	54 (1,0)	31 (1,0)	40 (0,9)	29 (1,0)	21 (0,9)	44 (1,0)	35 (1,0)
Leedu	12 (0,7)	40 (1,2)	48 (1,3)	13 (0,7)	36 (1,1)	51 (1,1)	33 (1,1)	31 (0,9)	37 (1,2)	24 (0,9)	42 (0,9)	34 (1,2)
Norra	21 (0,7)	48 (0,7)	31 (0,7)	17 (0,6)	37 (0,7)	46 (0,9)	27 (0,6)	38 (0,8)	36 (0,8)	21 (0,7)	48 (0,8)	31 (0,8)
Venemaa	16 (0,8)	45 (1,3)	39 (1,6)	12 (0,7)	40 (1,5)	48 (1,8)	28 (0,9)	36 (1,0)	36 (1,1)	24 (1,0)	37 (1,1)	39 (1,6)
Rootsi	14 (1,0)	44 (1,0)	42 (1,1)	8 (0,5)	33 (1,4)	59 (1,5)	28 (1,1)	41 (1,1)	31 (1,0)	17 (0,8)	41 (1,1)	41 (1,4)
ICCS 2016 keskmise	17 (0,2)	39 (0,2)	44 (0,3)	11 (0,1)	37 (0,2)	52 (0,3)	30 (0,2)	37 (0,2)	33 (0,2)	21 (0,2)	43 (0,2)	35 (0,2)

% Hea demokraatiale

% Ei halb ega hea

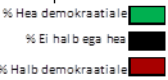
% Halb demokraatiale

() Standardviga on näidatud sulgudes

Demokraatiale hästi mõjuvate olukordade äratundmine kujunes õpilastele lihtsamaks – siin on märksa vähem kõhklejaid ja osakaalud väidet „heaks“ või „halvaks“ pidavate vastajate vahel eristuvad selgemalt. Keskmiselt arvasid enam kui pooled õpilastest, et demokraatiale on hea, kui täiskasvanud kodanikud saavad vabalt oma juhte valida, kui lubatakse inimestel rahumeelselt protestida ebaõiglastena tunduvate seaduste vastu ning kui kõigil rahvusrühmadel on riigis samad õigused. Eesti õpilaste arvamused sarnanesid Põhjamaade õpilaste omadega, olles võrdsed või natuke alla ICCS keskmisest näitajast. Enamikes riikides oli rohkem neid õpilasi, kes pidas luba kritiseerida valitsust demokraatiale kasulikuks võrreldes nendega, kes pidas seda kahjulikuks. Kuues riigis (sh. Lätis) nägi enam kui kolmandik õpilastest seda olukorda kui demokraatiale kahjulikku. Eestis oli võrdselt kolmandik nii neid, kelle arvates valituse kriitika on demokraatiale hea, kui ka neid, kelle meelest toob see demokraatiale hoopis kahju. Sissetulekute erinevuste mõju demokraatiale oli taas keerulisemat sorti küsimus, kus kahtlejate osakaal oli keskmiselt 42% ning umbes kolmandik pidas väikseid tuluerisusi positiivseks, umbes viiendik aga negatiivseks. Eestis oli neid, kes pidas väikseid tuluerisusi demokraatiale heaks 43% ja neid, kes nägi selles negatiivset – 18%. Selliste näitajatega sarnanes Eesti Soomele, ent teistes Põhjamaades on toetus sissetulekute võrdsusele madalam ja ebakindlust selge seisukoha võtmises rohkem.

Tabel 4.2. Õpilaste hinnangud olukordadele, mida üldiselt peetakse demokraatiale heaks, % väitega nõustujatest.

Riik	Inimestel on lubatud valitsust avalikult kritiseerida			Kõigil täiskasvanutel on õigus valida poliitilisi juhte			Inimesed saavad protestida ebaõiglaste seaduste vastu			Sissetulekute erinevus rikaste ja vaeste vahel on väike			Kõigil rahvusrühmadel on riigis samad õigused		
	% Hea	% Ei halb ega hea	% Halb	% Hea	% Ei halb ega hea	% Halb	% Hea	% Ei halb ega hea	% Halb	% Hea	% Ei halb ega hea	% Halb	% Hea	% Ei halb ega hea	% Halb
Taani	39 (1,1)	43 (0,8)	18 (0,7)	84 (0,8)	13 (0,7)	2 (0,3)	69 (1,0)	25 (0,9)	6 (0,4)	30 (0,9)	52 (0,9)	18 (0,6)	60 (1,2)	34 (1,2)	6 (0,4)
Eesti	31 (1,4)	40 (1,0)	29 (1,2)	80 (0,9)	16 (0,9)	4 (0,4)	59 (1,3)	27 (0,9)	14 (0,9)	43 (1,1)	39 (1,0)	18 (0,7)	65 (1,3)	30 (1,2)	5 (0,5)
Soome	53 (1,0)	40 (1,1)	7 (0,5)	82 (0,8)	17 (0,8)	2 (0,2)	59 (0,9)	35 (0,9)	6 (0,5)	43 (1,1)	46 (1,0)	12 (0,7)	64 (1,0)	33 (0,9)	3 (0,3)
Läti	27 (1,2)	38 (1,0)	35 (1,2)	71 (0,9)	23 (0,8)	6 (0,5)	52 (1,1)	29 (1,1)	19 (0,9)	30 (1,2)	50 (1,1)	19 (0,9)	46 (1,0)	45 (1,0)	9 (0,7)
Leedu	35 (1,0)	32 (0,9)	34 (0,9)	76 (0,8)	18 (0,8)	6 (0,5)	63 (0,9)	19 (0,7)	18 (0,8)	28 (0,8)	46 (1,0)	26 (0,9)	63 (1,0)	28 (0,9)	8 (0,6)
Norra	43 (0,9)	39 (0,8)	19 (0,6)	75 (0,7)	21 (0,6)	3 (0,3)	70 (0,7)	24 (0,6)	6 (0,4)	36 (0,8)	44 (0,9)	20 (0,6)	68 (0,8)	28 (0,7)	4 (0,3)
Venemaa	36 (1,3)	37 (1,1)	28 (0,9)	79 (1,3)	16 (1,0)	5 (0,4)	58 (1,3)	29 (1,1)	12 (0,7)	36 (1,4)	47 (1,3)	18 (0,7)	64 (1,3)	30 (1,3)	7 (0,4)
Rootsi	52 (1,1)	34 (1,0)	14 (0,8)	83 (1,0)	13 (0,6)	5 (0,8)	77 (0,8)	19 (0,8)	4 (0,4)	39 (1,6)	45 (1,0)	16 (1,0)	69 (1,0)	27 (0,8)	4 (0,5)
ICCS 2016 keskmine	38 (0,2)	38 (0,2)	24 (0,2)	80 (0,2)	16 (0,2)	4 (0,1)	63 (0,2)	27 (0,2)	10 (0,1)	36 (0,2)	42 (0,2)	22 (0,2)	65 (0,2)	29 (0,2)	6 (0,1)

 () Standardviga on näidatud sulgudes

Eesti sees varieeruvad hinnangud märkimisväärselt lähtudes kooli õppekeelest (tabel 4.3). Nii tajuvad vene õppekeelega vastajad vähem monopoolse meedia ohtusid, ka tutvuste kaudu töö saamine on nende arvates väiksem pahe. Üllatav on venekeelsete õpilaste hinnang rahvusrühmade õigustele - alla poole neist (49%) usub, et kõigi rahvusrühmade võrdsed õigused on demokraatiale kasuks, suur osa ei osanud võtta seisukohta. Eesti õppekeelega koolides pidas rahvusrühmade võrdseid õigusi demokraatiale oluliseks märksa suurem osa õpilastest - 70%. Levinud arvamusele vastupidine on seegi tulemus, et venekeelsed õpilased arvavad suuremal määral kui eestikeelsed, et varanduslikud lõhed toovad demokraatiale head.

Tabel 4.3. Õpilaste hinnangud olukordadele, mis avaldavad demokraatiale kas head või halba mõju, % väitega nõustujatest

	Eesti õppekeel		Vene õppekeel	
	Hea mõju	Halb mõju	Hea mõju	Halb mõju
Situatsioonid, mida peetakse tavaliselt demokraatiale halvaks				
Kõik ajalehed riigis kuuluvad ühele firmale või valitsusele	4	68	9	47
Poliitilised liidrid annavad riigiametis tööd oma pere liikmetele	6	56	15	35
Valitsus mõjutab kohtu otsuseid	15	43	24	35
Politseil on õigus hoida ilma kohtu otsuseta vangis inimesi, keda kahtlustatakse riigi julgeoleku ohustamises	27	33	23	44
Situatsioonid, mida peetakse tavaliselt demokraatiale heaks				
Kõikidel täiskasvanutel on õigus valida poliitilisi juhte	81	3	76	7
Kõigil rahvusrühmadel on riigis samad õigused	70	5	49	5
Inimesed saavad protestida kui nad arvavad, et seadus on ebaõiglane	61	12	52	20
Sissetulekute erinevus vaeste ja rikaste vahel on väike	47	16	31	24
Inimestel on lubatud valitsust avalikult kritiseerida	32	27	27	36

Tervikuna on teismelistel noortel piisavalt palju kõhklusi selles, mis on demokraatiale kasuks ja mis kahjuks. Vaid mõnede klassikaliste joonte puhul, kus erinevused riikide vahel on ka reaalses elus väikesed, eristuvad toetajate – vastaste grupid selgelt (nt õigus valida endale juhte). Küsimused võimu piiridest, kontrollist või sotsiaalmajanduslikust võrdsusest pole aga noorte ühiskonnapildis sugugi üheselt selged. Tähelepanu väärib seegi, et puudub lineaarne seos riigi demokraatliku korra küpsuse ja noorte seisukohtade selguse vahel. Selle põhjuseks võib olla demokraatia enda teisenemine mitmete oluliste ühiskonnaprotsesside tulemusel nagu terrorismioht, „valgekraeline“ korruptsioon, heaoluriigi muutumine, suurte meediakorporatsioonide levik.

4.2. Usaldus ühiskonna institutsioonide vastu

Avalikkuse usalduse mõõtmisega on poliitikateadus tegelenud juba üle 50 aasta. Erinevad teooriad on rääkinud usalduse järkjärgulisest kahanemisest või siis usalduse seosest demokraatliku valitsemisaja pikkusega. Viimane leidis kinnitust ka CIVED 1999 uuringus, kus postkommunistliku Ida-Euroopa noored toetasid valitsust, parlamenti ja teisi võimuinstitutsioone vähem kui Lääne-Euroopa teismelised²¹. 2009 aastal oli see erinevus vanade ja noorte demokraatiate vahel säilinud – Skandinaavia maades oli usaldus üle rahvusvahelise keskmise, Ida- ja Kesk-Euroopas (v.a. Venemaal) aga alla keskmise. 2016 aasta tulemused näitavad võimuinstitutsioonide usalduse kasvu kogu Läänemere regioonis, eriti Balti riikides. Eesti õpilased usaldavad üle ICCS 2016 keskmise riigi valitsust ja kohut, keskmisest madalamaks jääb usaldus riigi parlamendi (riigikogu) vastu.

Tabel 4.4. Usaldus institutsioonide vastu, % õpilastest, kes usaldasid mainitud institutsiooni „täiesti“ ja „üpris palju“

Riik	Riigi valitsust			Riigi parlamenti			Kohut			Inimesi üldiselt		
	2016	2009	Erinevus	2016	2009	Erinevus	2016	2009	Erinevus	2016	2009	Erinevus
Taani	74 (1,0)	△ 72 (1,0)	1 (1,4)	65 (1,0)	△ 66 (1,1)	-1 (1,5)	84 (0,7)	▲ 79 (0,9)	5 (1,1)	65 (1,1)	▲ 68 (0,8)	-4 (1,4)
Eesti	73 (1,2)	△ 62 (1,4)	11 (1,9)	56 (1,4)	▽ 45 (1,4)	12 (2,0)	76 (0,9)	△ 68 (1,3)	8 (1,6)	46 (1,4)	▽ 58 (1,0)	-11 (1,7)
Soome	82 (1,0)	▲ 82 (0,8)	0 (1,3)	74 (1,1)	▲ 74 (1,0)	0 (1,5)	84 (0,9)	▲ 81 (0,8)	2 (1,2)	74 (0,9)	▲ 76 (0,8)	-2 (1,2)
Läti	60 (1,3)	▽ 32 (1,2)	27 (1,8)	46 (1,2)	▼ 20 (1,2)	26 (1,7)	71 (1,2)	65 (1,5)	6 (1,9)	47 (1,1)	▽ 58 (1,1)	-11 (1,6)
Leedu	74 (1,0)	△ 54 (0,9)	20 (1,3)	51 (1,3)	▽ 34 (1,0)	17 (1,6)	80 (0,9)	△ 74 (0,9)	6 (1,3)	60 (1,0)	△ 66 (0,8)	-6 (1,3)
Norra	79 (0,7)	▲ 67 (1,1)	11 (1,3)	77 (0,7)	▲ 69 (1,0)	9 (1,2)	76 (0,7)	△ 71 (1,2)	4 (1,4)	43 (0,9)	▼ 48 (1,0)	-6 (1,3)
Venemaa	89 (0,6)	▲ 88 (0,7)	1 (0,9)	73 (1,0)	▲ 74 (0,9)	-2 (1,3)	69 (1,1)	71 (0,9)	-2 (1,4)	45 (1,0)	▽ 51 (1,0)	-6 (1,4)
Rootsi	79 (1,0)	▲ 73 (1,2)	6 (1,6)	79 (1,1)	▲ 72 (1,2)	7 (1,6)	82 (1,2)	79 (1,1)	3 (1,6)	56 (1,1)	△ 67 (0,8)	-11 (1,4)
ICCS keskmised	67 (0,2)	63 (0,3)	4 (0,4)	62 (0,3)	56 (0,3)	5 (0,4)	71 (0,2)	68 (0,3)	4 (0,3)	53 (0,2)	58 (0,2)	-5 (0,3)

rohkem kui 10 protsendipunkti kõrgem ICCS 2016 keskmisest ▲

statistiliselt oluliselt kõrgem ICCS 2016 keskmisest △

statistiliselt oluliselt madalam ICCS 2016 keskmisest ▽

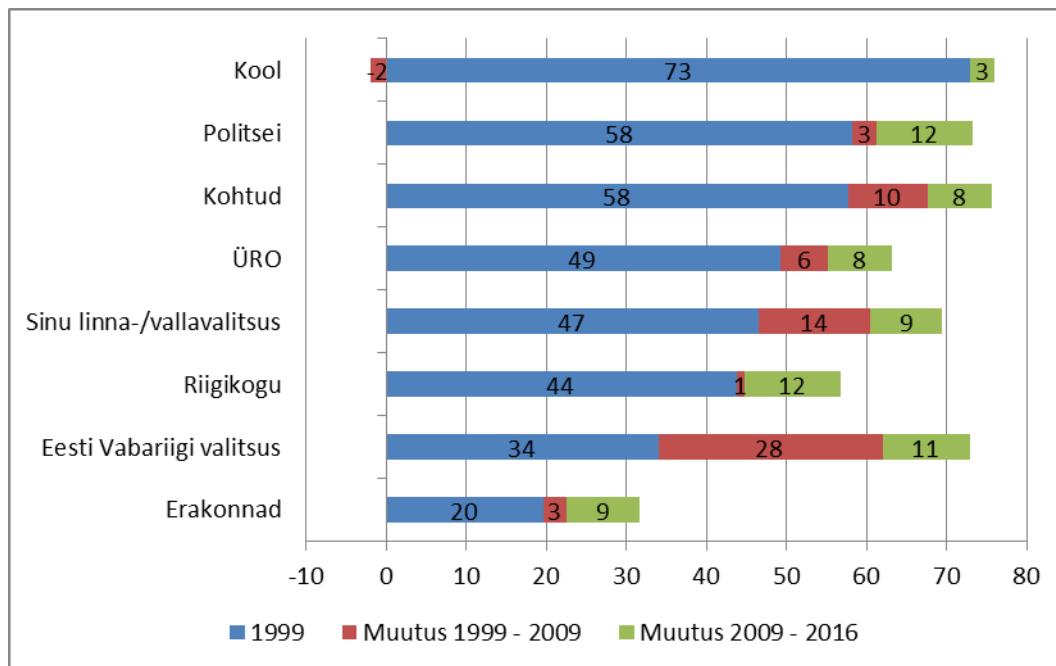
rohkem kui 10 protsendipunkti madalam ICCS 2016 keskmisest ▼

() Standardviga on näidatud sulgudes. Statistiliselt olulised muutused ($p < 0,05$) ajavahemikus 2009 - 2016 on toodud **paksus kirjas**

Eestis on 17 aasta jooksul kõige enam tõusnud usaldus Vabariigi valitsuse vastu (39%-lt 73%-le). Sama suur protsent õpilasi usaldab ka politseid. Kõige rohkem usaldatakse jätkuvalt kooli (74%) ja kõige vähem erakondi (32%). Märkimist vääriks muutusena on 2016 a. võrreldes 2009. aastaga oluliselt kahanenud usaldus inimeste vastu üldiselt. See langus iseloomustas kõiki 17 mõlemas uuringutsüklis

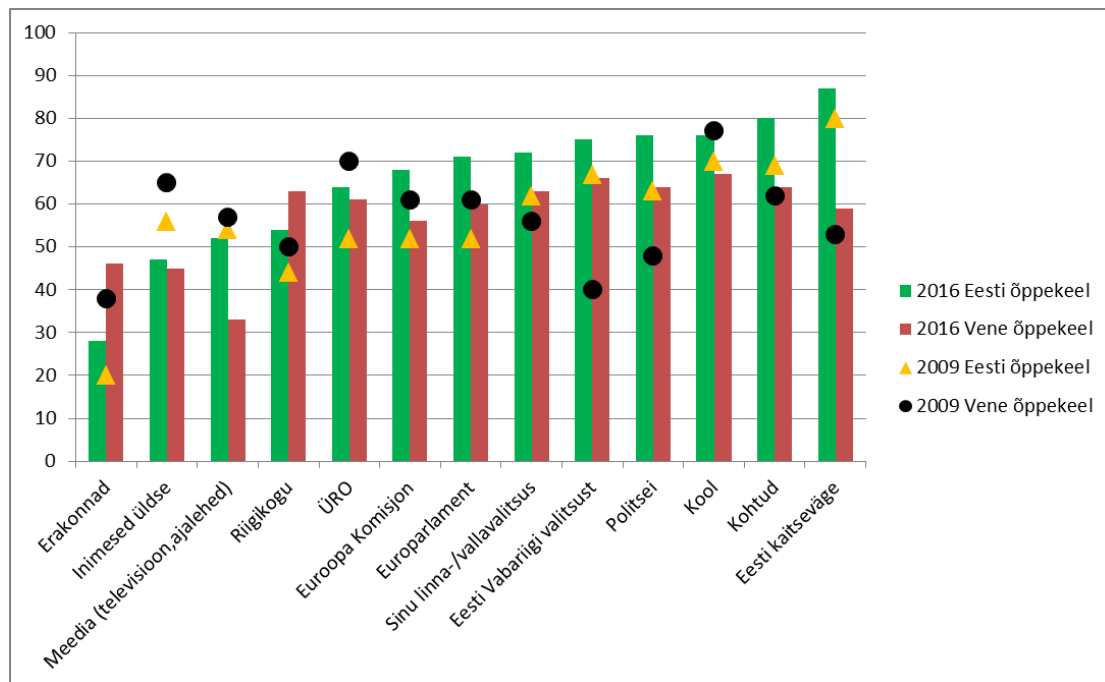
²¹ Torney-Purta, J., Lehmann, R., Oswald, H. and W.Schulz (2001). Citizenship and Education in Twenty-eight Countries. Civic Knowledge and Engagement at Age Fourteen. Amsterdam: IEA

osalenud riiki (v.a. Mehhiko). Eestis vähenes usaldus inimeste vastu 11 protsendipunkti, mis oli üks suurimaid langusi kogu uuringus (sama ka Lätis, Itaalias ja Rootsis). Täna arvab vaid 46% Eesti teismelistest, et inimesi üldiselt võib usaldada.

Joonis 4.1. Institutsioonide usalduse muutus 1999-2016, % õpilastest, kes usaldavad mainitud institutsioone „täiesti“ ja „üpris palju“,

Kui institutsionaalne usaldus tervikuna on aastatega kasvanud, siis erineva õppekeelega koolides on dünaamika olnud erinev (joonis 4.2). Eesti õppekeelega koolide vastajate kolm enim usaldavat institutsiooni olid Eesti kaitseväge (87%), kohtud (80%) ning kool ja politsei (mõlemad 76%). Vene õppekeelega koolides olid kolm esimest kool (67%), Eesti Vabariigi valitsus (66%) ning kohtud ja politsei (mõlemad 64%). Peaaegu sarnase usaldusprotsendi pälvis „üldse inimeste“ usaldamine. Aastate võrdluses on venekeelsete õpilaste usaldus langenud mitmei institutsiooni vastu, eriti suurel määral inimeste ja meedia vastu (vastavalt -20% ja -24%), ka kool ja ÜRO on kõvasti usaldust kaotanud (-10% ja -9%). Suurima usalduse tõusu on venekeelsete õpilaste seas teinud Vabariigi valitsus (+26%), politsei (+16%) ja riigikogu (+13%). Valitsuse ja politsei usalduse märgatavat tõusu venekeelsete õpilaste hulgas 2009 ja 2016 a. võrdluses saab seletada 2007 a. toimunud Pronksiööga, mis viis usalduse rekordmadalale. Tänapäevaks on Eesti riigi võtmeinstitutsioonid oma renomee taastanud.

Joonis 4.2. Institutsionaalne usaldus õppekeele lõikes, 2009-2016, % õpilastest, kes usaldasid mainitud institutsioone „täiesti“ ja „üpris palju“

4.3. Sugupoolte ja rahvusrühmade võrdsed võimalused

Positiivset hoiakut kõikide ühiskonnarühmade võrdsetele võimalustele sõltumata nende soost või päritolust peetakse demokraatliku ühiskonna tunnuseks. IEA uuringutes on võrdsete võimaluste teemad olnud sees alates 1999 a., kuigi aastati teatud erinevustega. ICCS 2016 kasutas seitset väidet, et mõõta õpilaste suhtumist soolisesse võrdõiguslikkusesse. Sulgudes on toodud vastajate protsent, kes ICCS 2016 keskmisena esitatud väitega kas nõustusid täiesti või ei nõustunud üldse.

- Meestel ja naistel peaks olema võrdne võimalus osaleda valitsuses (75% täiesti nõus)
- Meestel ja naistel peaksid kõiges olema võrdsed õigused (72% täiesti nõus)
- Mehed ja naised peaksid saama võrdset palka, kui nad teevad ühesugust tööd (71% täiesti nõus)
- Naised peaksid jääma poliitikast kõrvale (55% pole üldse nõus)
- Kui töökohti pole piisavalt, siis peaks meestel olema rohkem õigust tööle kui naistel (50% pole üldse nõus)
- Mehed sobivad poliitilise liidri ametisse paremini kui naised (46% pole üldse nõus).

Väidetest, mis olid samad kui 2009 a., moodustati teemaskaala, kus kõrgemad väärtused näitavad toetavamast suhtumisest. Riike skaalaväärtuste alusel võrreldes (tabel 4.5) selgub, et Eesti õpilaste suhtumine soolisse võrdõiguslikkusesse on muutunud positiivsemaks, olles täna uuringu keskmisel tasemel. Ühelt poolt jääb Eesti ikka veel kaugemale maha Põhjamaadest, kuid teisalt edestab Läti, Leedu ja Venemaa. Venemaa õpilaste toetus soolisele võrdõiguslikkusele pole seitsme aastaga muutunud ning jääb kogu uuringus rekordmadalale. Nagu allpool näha, on ka Eesti venekeelsete õpilaste toetus naiste võrdsusele madalam eestikeelsete õpilaste omast. 2016 a. andmed kinnitasid varasemat tulemust, et tüdrukud toetavad soolist võrdõiguslikkust rohkem kui poisid; samuti on positiivne seos kõrgema teadmiste taseme ja positiivsema suhtumise vahel.

Teine oluline võrdsuse aspekt on seotud inimeste etnilise ja rassilise taustaga. Seegi teema on olnud IEA kodanikuhariduse uuringutes alates 1999 a. Õpilase küsimustik sisaldas allolevat viit teemat, mille eesmärk oli mõõta õpilaste seisukohti rahvusrühmade võrdsete õiguste ja kohustuste osas. Sulgudes on toodud vastajate protsent, kes ICCS 2016 keskmisena oli esitatud väitega “täiesti nõus” :

- Kõigil rahvusrühmadel peaks olema võrdne võimalus saada head haridust (62%)
- Kõigi rahvusrühmade liikmetel peaksid olema võrdsed õigused ja kohustused (59%)
- Kõigil rahvusrühmadel peaks olema võrdne võimalus saada head tööd (57%)
- Koolid peaks õpetama lapsi kõigi rahvusrühma liikmetest lugu pidama (57%)
- Kõikide rahvusrühmade liikmeid tuleks julgustada valimistel kandideerima (31%).

Sarnaselt soolisele võrdõiguslikkusele, on ka suhtumine rahvusrühmade võrdsetesse õigustesse positiivsem tüdrukutel ja kõrgemate ühiskonna-alaste teadmistega õpilastel. Need, kes tajusid klassikliimat avatu ja arutelusid soosivana, näitasid kõigis osalevates riikides oluliselt kõrgemat toetust võrdsetele õigustele. Kuna kahes viimases tsükklis kasutati täpselt samu väiteid, on võimalik mõõta hoiakute muutmist 2009-2016. Eesti õpilaste toetus vähemusrahvuste õigusele oli nii siis kui nüüd uuringu keskmisel tasemel. Enamikes maades on toetus rahvusrühmade õigustele kasvanud enam kui toetus soolisele võrdõiguslikkusele. Selles plaanis sarnaneb Eesti trend meie lähiriikide omale (tabel 4.5).

Tabel 4.5. Toetus soolisele võrdõiguslikkusele ja vähemusrahvuste õigustele 2009-2016, skaalade GENEQL ja ETHRGHT punktid

Riik	Õpilaste hinnang soolisele võrdõiguslikkusele			Õpilaste hinnang vähemusrahvuste õigustele		
	2016	2009	Erinevus 2016 - 2009	2016	2009	Erinevus 2016 - 2009
Taani	56 (0,2) ▲	54 (0,2)	1,9 (0,5)	51 (0,2) ▽	48 (0,3)	2,7 (0,5)
Eesti	51 (0,3)	49 (0,3)	1,9 (0,6)	53 (0,2)	51 (0,2)	2,1 (0,4)
Soome	55 (0,2) ▲	53 (0,2)	1,3 (0,5)	53 (0,2)	48 (0,2)	4,9 (0,4)
Läti	46 (0,2) ▼	46 (0,2)	0,5 (0,5)	48 (0,2) ▼	46 (0,2)	1,8 (0,4)
Leedu	49 (0,2) ▽	48 (0,2)	0,7 (0,5)	53 (0,2)	50 (0,2)	2,8 (0,4)
Norra	57 (0,2) ▲	54 (0,3)	2,7 (0,5)	55 (0,2) △	51 (0,3)	4,6 (0,5)
Venemaa	44 (0,2) ▼	44 (0,1)	0,8 (0,5)	52 (0,4) ▽	48 (0,2)	3,6 (0,5)
Rootsi	57 (0,2) ▲	55 (0,3)	1,9 (0,6)	57 (0,3) ▲	52 (0,3)	5,4 (0,5)
ICCS keskmised	51 (0,1)	50 (0,1)	1,2 (0,1)	53 (0,1)	50 (0,1)	2,7 (0,1)

rohkem kui 3 skaalapunkti kõrgem ICCS 2016 keskmisest ▲

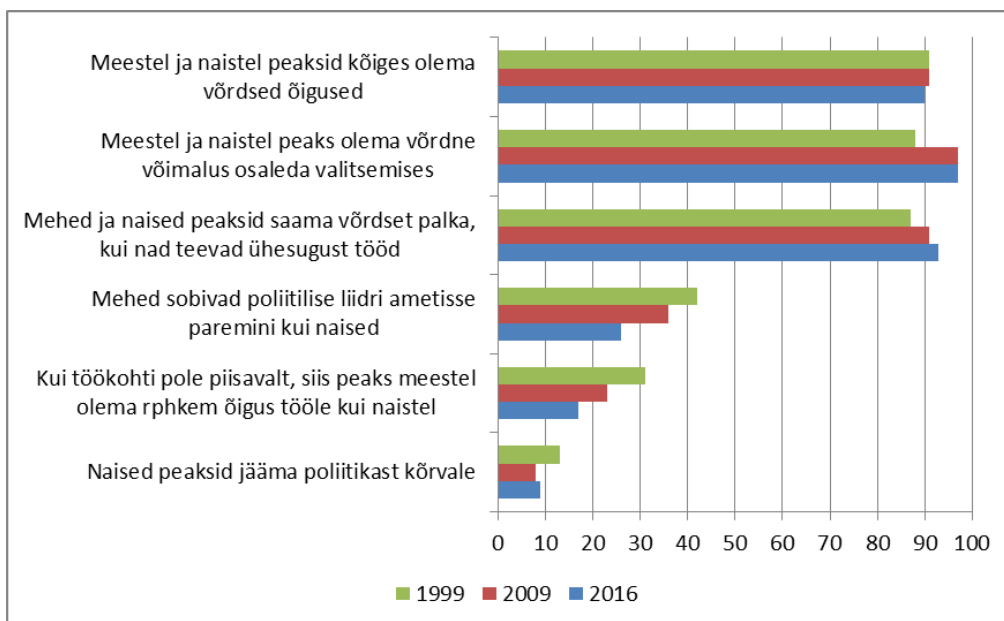
statistiliselt oluliselt kõrgem ICCS 2016 keskmisest △

statistiliselt oluliselt madalam ICCS 2016 keskmisest ▽

rohkem kui 3 skaalapunkti madalam ICCS 2016 keskmisest ▼

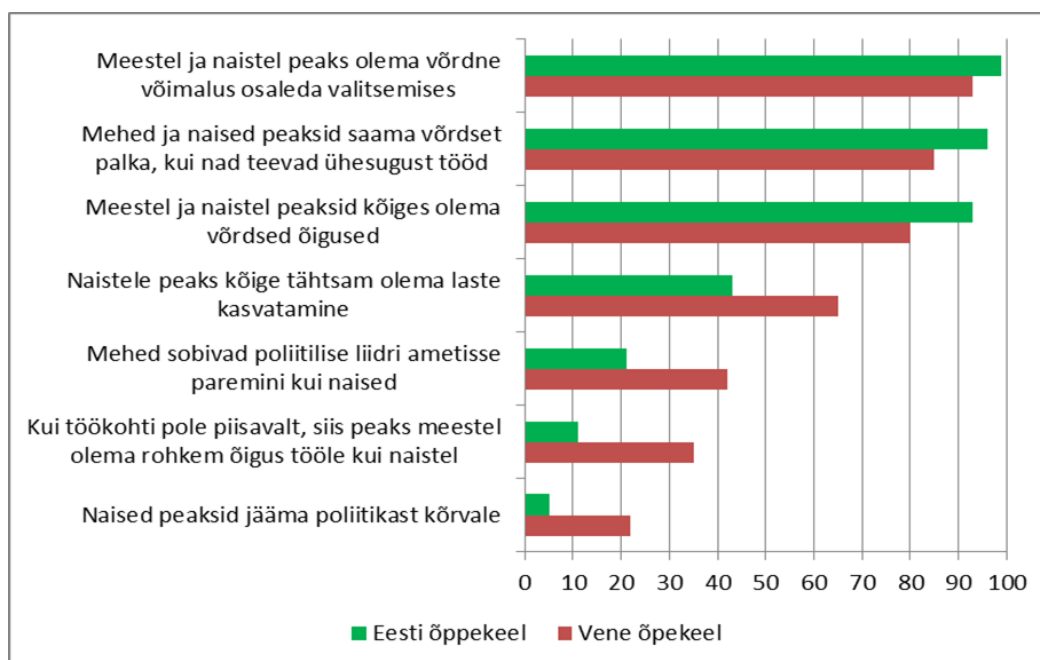
() Standardviga on näidatud sulgudes. Statistiliselt olulised muutused ($p < 0,05$) ajavahemikus 2009-2016 on toodud **paksus kirjas**

Eesti õpilaste seas on aastatega suurima muutuse teinud läbi seisukoht, et mehed sobivad poliitilise liidri ametisse paremini kui naised. Kui 1999. aastal oli sellega nõus 42% Eesti õpilastest, siis 2016 aastal vaid 26 %. Naiste osalemine poliitikas ja valitsemises üldiselt on teismeliste noorte hulgas aga olnud kogu aeg selgelt aktsepteeritud. Seda pooldab üle 90% vastajatest.

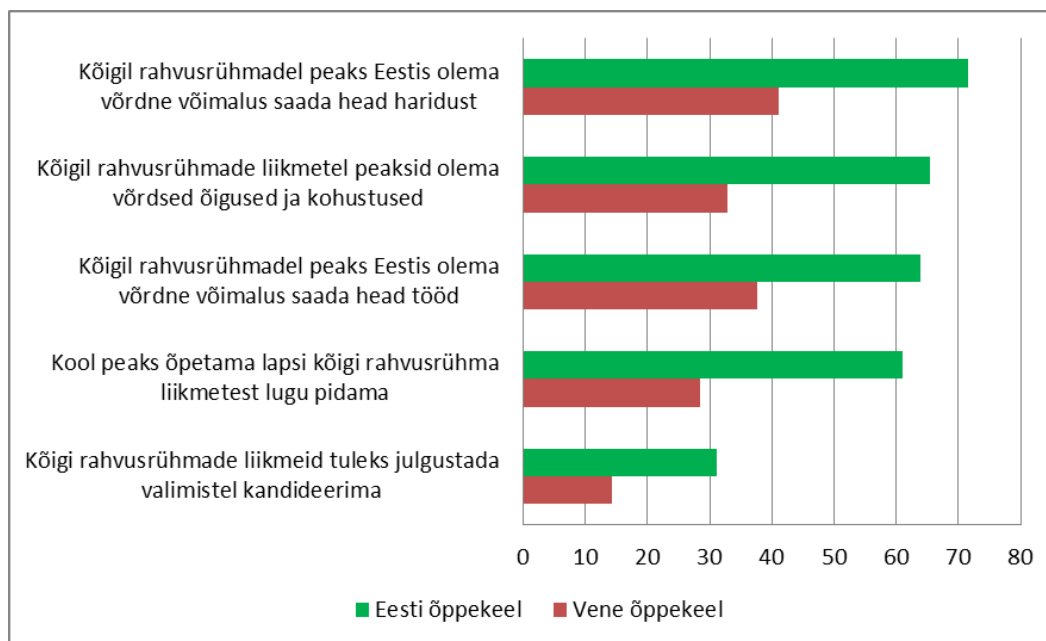
Joonis 4.3. Toetus naiste ja meeste võrdsetele võimalustele, % õpilastest, kes olid väitega „täiesti nõus“ ja „nõus“

Eesti õppekeelega koolide vastajad väljendavad suuremat toetust naiste ja meeste võrdõiguslikkusele. Kõige väiksemad erinevused eri õppekeelega koolide vahel olid toetuses meeste ja naiste võrdsetele võimalustele osaleda valitsemises. Teiste väidetega nõustumisel olid eestikeelsete ja venekeelsete koolide õpilaste arvamused tunduvalt erinevad. Kõige suurem erinevus, 24 protsendipunkti, oli meeste ja naiste võrdsetes õigustes tööle kui töökohti on vähe. Traditsiooniliste soorollide visamat püsimist venekeelsete õpilaste seas näitab seegi, et üle poole (65%) neist pidas naise kõige tähtsamaks ülesandeks laste kasvatamist ja ligi pool (42%) leidis, et mehed on paremad poliitikud-juhid. Eesti õppekeelega koolides olid sama meelt poole vähem õpilasi.

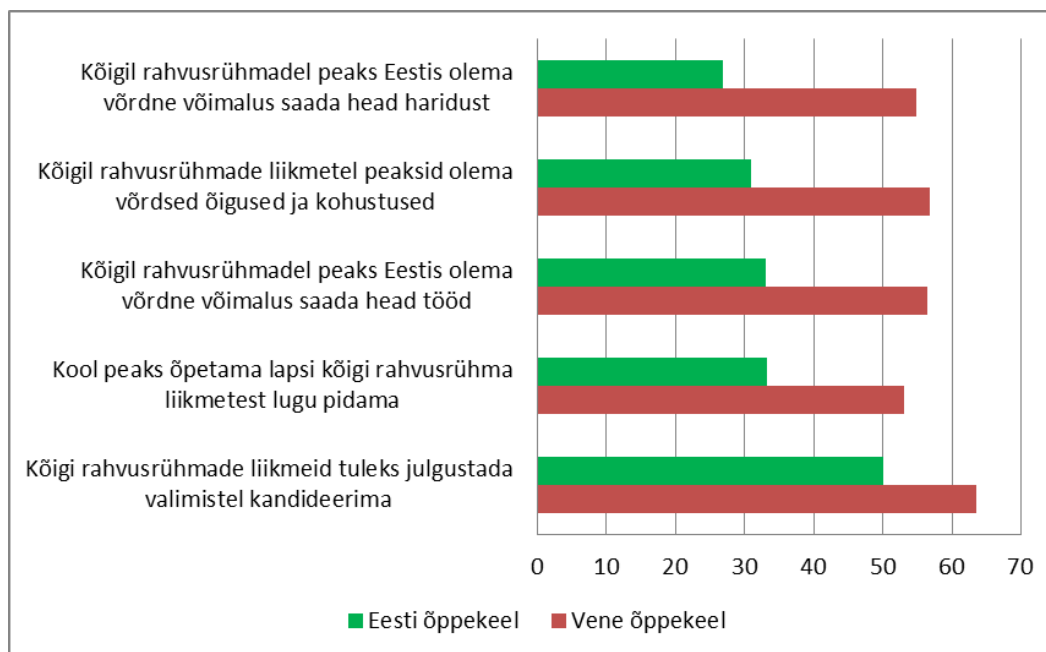

Joonis 4.4. Toetus naiste ja meeste võrdsetele võimalustele õppekeele lõikes, % õpilastest, kes olid väitega „täiesti nõus“ ja „nõus“

Erineva õppekeelega vastajate hoiakud riigis elavate rahvusrühmade suhtes on säilitanud samasuguse omapärase erinevuse nagu 2009 a. Nimelt on eesti õppekeelega koolide õpilased tervikuna toetavamad rahvusvähemuste õiguste suhtes, lisaks on nad peaaegu kaks korda rohkem erinevate sellekohaste väidetega „täiesti nõus“. Nagu eelmises uuringutsüklis, nii oli ka seekord suurim erinevus väites, mis puudutas kooli rolli tolerantsuse kasvatamisel. Kui eesti õppekeelega koolides arvas 94% (2009 a. - 91%), et kool peaks õpetama lapsi kõigi rahvusrühmade liikmetest lugu pidama, siis vene õppekeelega koolides on väitega nõustujate arv aastatega koguni kahanenud ja jõudnud tänaseks 81%-ni. Seega võib uuringuandmete põhjal järeldada, et Eesti noored toetavad rahvusvähemuste võrdset kohtlemist, kuid kooli rolli mõtestamine selles protsessis vajaks rohkem tähelepanu.

Joonis 4.5. Toetus rahvusrühmade õigustele ja kohustustele % õpilastest, kes olid väitega „täiesti nõus“

Joonis 4.6. Toetus rahvusrühmade õigustele ja kohustustele % õpilastest, kes olid väitega „nõus“

4.4. Identiteedid

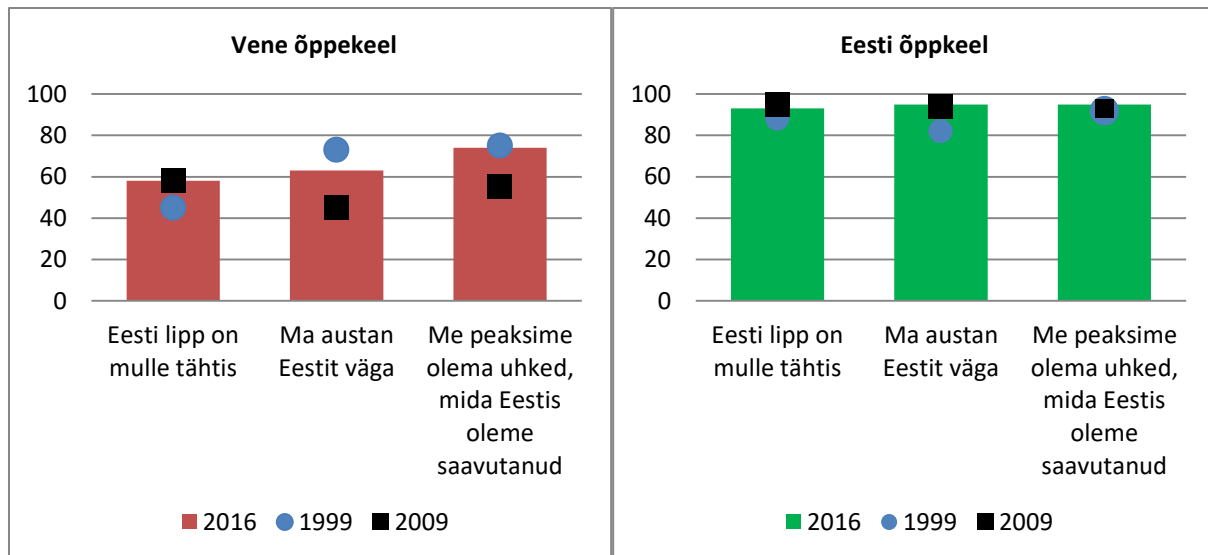
Austuse ja uhkuse kasvatamine riigi ja selle sümbolite vastu on olnud kodanikuõpetuse püsivamaid funktsioone valitsemisrežiimist olenemata. Selgelt väljendatud austust riigi ja rahvuslipu suhtes saab pidada eduka sotsialiseerimisprotsessi näitajaks. Teisalt on rahvuslikud sümbolid poliitilise kultuuri niisugused komponendid, mille tunnetus võib välja kujuneda pika aja jooksul.

Rahvusvahelises võrdluses jääb Eesti õpilaste suhtumine oma riiki madalamaks mitme teise riigi õpilaste omast (tabel 4.6). Esikolmikus on Põhjamaadest Taani, Soome ja Norra; samas Rootsi õpilased hindavad oma riiki osade näitajate poolest madalamalt kui Eesti õpilased. Kõrge hinnangu oma riigile on andnud ka Venemaa õpilased. Kuigi noored austavad oma riiki väga ja on uhked saavutatu üle, ei arva sama suur osa vastanutest, et nende kodumaa on elamiseks parim paik. Siin torkab silma ka suur erinevus kõrge inimarengu indeksiga ja madalama inimarengu indeksiga maade vahel. Kui Põhjamaades peab oma riiki parimaks elupaigaks üle 80%, siis Lätis ja Leedus alla 50% ning Eestis ja Venemaal umbes 66% noortest.

Tabel 4.6. Õpilaste hoiakud oma maa suhtes, 2016, %, kes olid väitega „täiesti nõus“ ja „nõus“

	Taani	Soome	Rootsi	Norra	Eesti	Läti	Leedu	Venemaa
Ma austan oma riiki väga	93	92	80	96	87	89	91	95
Me peaksime olema uhked selle üle, mida oleme saavutanud	93	95	85	95	90	87	92	94
Ma olen uhke, et elan selles riigis	89	92	88	94	81	81	80	92
Üldiselt on see riik elamiseks parem maa kui enamik teisi maid	82	88	82	89	68	48	43	65
Minu riigi lipp on mulle tähtis	70	90	58	84	84	89	92	91

Võrreldes varasemate aastatega on Eesti õpilaste suhtumine oma kodumaasse muutunud toetavamaks. Siiski pole tugevad patriootilised tunded ühtviisi iseloomulikud kõigile 14-aastastele. Vene õppekeelega koolide vastajate patriotism jääb endiselt tunduvalt madalamaks eestikeelsete õpilaste omast (joonis 4.6). Eestikeelsete õpilaste väga kõrge hinnang Eestile ja selle sümbolitele oli saavutatud juba 2009. aastal ja seega polnud viimases uuringus enam kuigi palju kasvuruumi. Venekeelsete õpilaste hoiakuid on selgelt mõjutanud 2007 a. Pronksiöö, mis väljendub 20-30 protsendilises languses. Kuigi tänagi jäävad kahe keelerühma hoiakud Eesti suhtes erinevaks, on lõhe tänu venekeelsete õpilaste positiivsemale meelsusele märkimisväärselt vähenenud. Märgatavalt (+17%) on kasvanud ka nende venekeelsete õpilaste osa, kes tunnevad uhkust selle üle, et elavad Eestis. Täna peab 49% vene õppekeele ja 75% eesti õppekeele koolide noortest Eestit elamiseks paremaks maaks kui enamikku teisi. Ka selles osas on toimunud 10 protsendipunktiline kasv just venekeelsete õpilaste hinnangutes.

Joonis 4.7. Hoiakud oma maa suhtes õppekeele lõikes, 1999-2016, % õpilastest kes olid väidetega „täiesti nõus“ ja „nõus“.

4.5. Suhtumine religiooni ja kirikusse

Religiooni ja kodanikuosaluse suhet on teaduses palju uuritud, ent tulemused jäävad vastuoluliseks. Osadest uuringutest lähtuvalt on usk kodanikuosaluse katalüsaatoriks; teistest lähtuvalt põhjustab religioon suletud kogukondade tekkimise ohtu. IEA ICCS uuringutes on religiooniga seotud teemade blokk riikidele vabatahtlik. Sel korral valis religiooni küsimuste bloki 20 riiki 24-st. Esmakordselt vastasid nendele küsimustele ka Eesti õpilased.

Väidete abil mõõdeti seda, milline on õpilaste arvates religiooni mõju ühiskonnale. ICCS 2016 keskmisena oli väidetega nõustujate osakaal järgmine:

- Religioon on mulle palju tähtsam, kui see mis toimub riigi poliitikas (42%)
- Religioon aitab mul otsustada, mis on õige ja mis vale (48%)
- Usujuhid peaksid omama ühiskonnas rohkem võimu (29%)
- Religioon peaks mõjutama inimeste käitumist teiste suhtes (51%)
- Usul põhinevad elutöed on palju olulisemad kui õigusnormid (32%)
- Usklikud inimesed on paremad kodanikud (32%).

Kõrgemate ühiskonna-alaste teadmistega õpilased pidasid religiooni mõju vähem tähtsaks.

Kogu ICCS 2016 andmete põhjal võib täheldada mõningast langust uskumuses, et religioon omab ühiskonnas mõju. Läänemere regioonis on usu mõju noortele madalam kui uuringus keskmiselt, vaid ainus katoliiklik maa – Leedu, eristub teistest kõrgema skaalaskooriga. Eesti sarnaneb teiste regiooni riikidega, jäädes oma skaalaväärtusega oluliselt alla uuringu keskmisest.

Tabel 4.7. Õpilaste arvamused usu mõjust ühiskonnas, 2009-2016, skaala RELINF punktid

Riik	2016		2009	Erinevused 2016 - 2009
Taani	43 (0,2) ▼		44 (0,2)	-0,4 (0,3)
Eesti	44 (0,3) ▼		-	-
Läti	46 (0,3) ▽		47 (0,3)	-1,4 (0,4)
Leedu	48 (0,2)		49 (0,2)	-0,1 (0,3)
Norra	44 (0,3) ▼		45 (0,4)	-0,8 (0,5)
Rootsi	42 (0,4) ▼		44 (0,2)	-2,9 (0,5)
ICCS keskmised	49 (0,1)		50 (0,1)	-0,8 (0,1)

rohkem kui 3 skaalapunkti kõrgem ICCS 2016 keskmisest ▲

statistiliselt oluliselt kõrgem ICCS 2016 keskmisest △

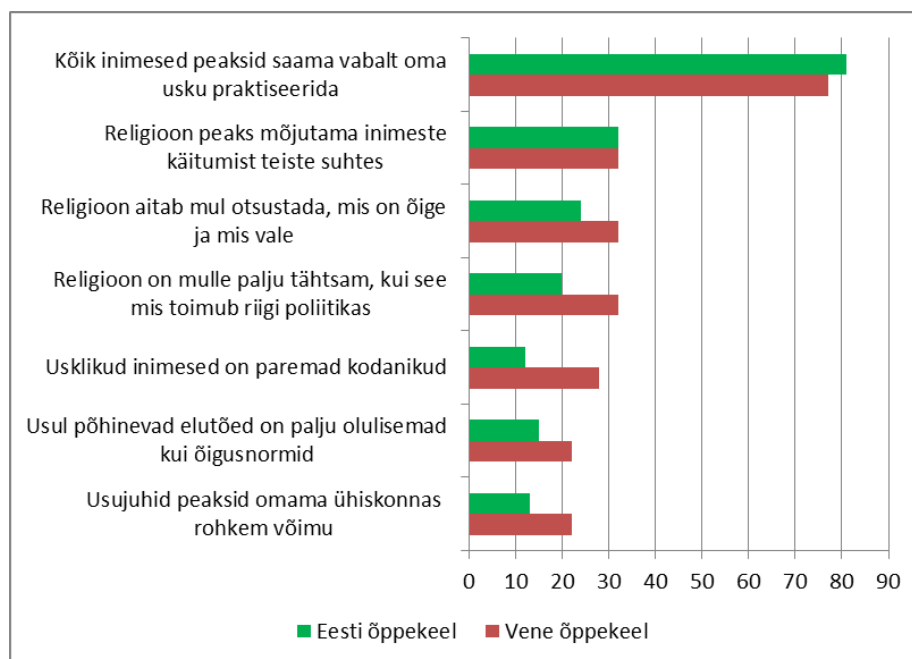
statistiliselt oluliselt madalam ICCS 2016 keskmisest ▽

rohkem kui 3 skaalapunkti madalam ICCS 2016 keskmisest ▼

() Standardviga on näidatud sulgudes. Statistiliselt olulised muutused ($p < 0,05$)

ajavahemikus 2009-2016 on toodud **paksus kirjas**.

Kõigist Eesti õpilastest peab ennast usklikuks 29%, kuid õppekeele järgi on erinevused väga suured (joonis 4.7). Vene õppekeelega koolides peab ennast usklikuks 68% õpilastest, eesti õppekeelega koolides ainult 17%. Samas vastas umbes 70% mõlemat tüüpi koolide õpilastest, et nad käivad kirikus harvemini kui kord aastas. Siit võib järeldada, et ka venekeelsete õpilaste seas on aktiivseid usklikke selge vähemus. Rõhuv enamus noori näeb usküsümusi läbi inimõiguste prisma ja siin erisusi õppekeele alusel pole. Ülejäänud väidete osas pidasid vene õppekeelega koolide vastajad religiooni mõju ühiskonnale ja üksikisikule tunduvalt olulisemaks kui eestikeelsete õpilased. Religioon on oluliseks moraalseks ja psühholoogiliseks teenäitajaks 20-30% vene koolide õpilastele.

Joonis 4.8 . Arvamused usu tähtsusest ühiskonnale ja iseendale õppekeele lõikes, % õpilastest, kes olid väitega „täiesti nõus“ ja „nõus“

Kokkuvõtteks

Eesti noorte demokraatlikud hoiakud on aastatega pidevalt paranenud, ühtegi selget murekohta pole. Rahvusvahelises plaanis ei erine Eesti näitajad süsteemselt heas ega halvas mõttes. Vene õppekeelega noorte oluliselt madalam institutsionaalne usaldus ja patriotismitunne 2009 aastal on tänaseks asendunud märksa positiivsemate hoiakutega, mis on toonud kaasa ka erineva õppekeelega noorte seisukohtade teatava ühtlustumise. Väljakutseks haridus- ja lõimumispoliitikale on venekeelsete õpilaste tagasihoidlikum toetus soolisele võrdõiguslikkusele ja ebakindlus rahvusvähemuste õiguste osas demokraatliku ühiskonna kontekstis.

5. Arusaamad kodanikurollist ja osalus ühiskonnas

5.1. Meediasuhtlus ja huvi poliitika vastu

Võimalust arutada poliitikaalaste teemade üle on peetud demokraatliku ühiskonna üheks indikaatoriks, mis avaldab mõju ka ühiskondlikule osalusele. Poliitilistel ja sotsiaalsetel teemadel arutlemine eeldab sündmuste ja teemadega kursisolekut. ICCS 2016 sisaldas küsimusi televisiooni, ajalehtede ja interneti tarbimise kohta, et saada teada, mil määral hoiavad õpilased end kursis siseriiklike ning rahvusvaheliste sündmustega. Mitmed meediatarbimise ja poliitilistes aruteludes osalemise küsimused olid samad nii 2009. kui 2016. aastal, mis võimaldab hinnata noorte käitumismustrite muutumist ajas.

5.1.1. Uudistemeedia tarbimine

Kõigis uuringus osalenud maades kasutavad kaheksanda klassi õpilased enda kurssiviimiseks poliitikaga enim televisiooni. 2009 a. võrreldes on TV oma liidripositsiooni ajalehtede ja interneti ees säilitanud ning ajalehtede osas seda ka märgatavalt tugevdanud. Ajalehed kui sisemaiste ja välisuudiste allikas on pea kõikides riikides teinud läbi tugeva languse ning täna loeb vähemalt kord nädalas lehte alla kolmandiku teismelistest. Eestis on ajalehtede populaarsuse langus üks suurimaid (-23%), mis näitab, et teismeliste põlvkond ei kanna edasi meie traditsioonilist ajalehelugemise kultuuri. TV jääb teismeliste noorte jaoks küll populaarseimaks, ent näiteks venekeelsete õpilaste seas on televisiooni tähtsus ikkagi vähenenud vaatamata venekeelse avalik-õigusliku kanali ETV+ avamisele. Vene õppekeelega koolide noored kasutavad uudiste hankimiseks eestlastest vähem televisiooni ja ajalehti, kuid rohkem Internetti.

Ühe meediatarbimise vähenemise põhjusena võib tuua noorte usalduse languse kogu ajakirjanduse vastu, mis oli Eestis suurem kui enamikes uuringus osalenud maades (-8%). Täna usaldab TV-d, raadiot ja ajalehti alla poole (47%) Eesti 14-aastastest. Kui 2009. aastal usaldas meediat ligikaudu 55% Eesti õpilastest ja õppekeele järgi erinevusi peaaegu polnud, siis 2016 aastal oli venekeelsete koolide õpilaste usaldus langenud 32%-le ja eestikeelsete koolide õpilaste jäänud samaks. Seejuures on oluline rõhutada, et ükski ICCS 2016 näitaja ei anna põhjust järeldada, et noorte meediatarbimise vähenemine ja usalduse langus on vähendanud nende huvi ühiskonna-asjade vastu.

Tabel 5.1. Uudistemeedia tarbimine ja uudiste üle arutlemine, 2009-2016, % õpilastest

Riik	Vaatab TV-st uudiseid siseriiklikest ja rahvusvahelistest sündmustest			Loeb ajalehti siseriiklikest ja rahvusvahelistest uudistest			Arutab teistes maades toimuvat oma vanematega		
	2016	2009	Erinevus	2016	2009	Erinevus	2016	2009	Erinevus
Taani	60 (0,9) ▽	69 (1,0)	-10 (1,4)	20 (0,7) ▽	28 (0,8)	-8 (1,1)	58 (1,1) ▲	45 (1,1)	12 (1,6)
Eesti	65 (1,1)	75 (1,0)	-10 (1,5)	30 (1,4) △	53 (1,2)	-23 (1,8)	40 (1,1) ▽	30 (1,2)	10 (1,7)
Soome	45 (1,0) ▼	50 (1,1)	-5 (1,5)	30 (1,1) △	48 (1,0)	-18 (1,5)	41 (1,2) ▽	24 (1,1)	18 (1,6)
Läti	57 (1,2) ▽	76 (1,1)	-18 (1,6)	20 (0,8) ▽	37 (1,2)	-17 (1,4)	47 (1,3)	41 (1,4)	7 (1,9)
Leedu	73 (1,0) △	76 (0,9)	-4 (1,4)	23 (1,1) ▽	45 (1,2)	-22 (1,6)	50 (1,0) △	40 (0,9)	11 (1,3)
Norra	55 (1,0) ▼	71 (1,3)	-16 (1,6)	27 (0,8)	54 (1,3)	-27 (1,5)	43 (0,9) ▽	35 (1,3)	8 (1,6)
Venemaa	57 (1,2) ▽	61 (1,1)	-3 (1,6)	21 (0,8) ▽	38 (0,9)	-17 (1,2)	38 (1,0) ▽	33 (1,0)	5 (1,4)
Rootsi	57 (1,1) ▽	49 (1,0)	8 (1,5)	29 (0,9) △	51 (1,2)	-22 (1,5)	48 (1,4)	28 (1,0)	20 (1,7)
ICCS keskmised	65 (0,2)	69 (0,2)	-3 (0,3)	26 (0,2)	41 (0,3)	-15 (0,3)	45 (0,3)	38 (0,3)	7 (0,4)

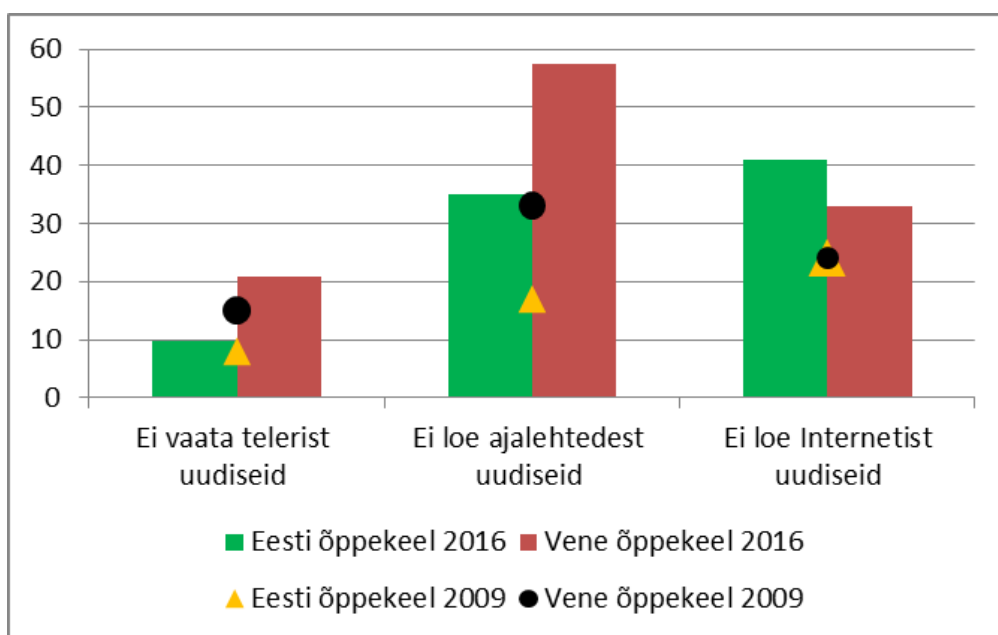
rohekm kui 10 protsendipunkti kõrgem ISSC 2016 keskmisest ▲

statistiliselt oluliselt kõrgem ICCS 2016 keskmisest △

statistiliselt oluliselt madalam ICCS 2016 keskmisest ▽

rohekm kui 10 protsendipunkti madalam ISSC 2016 keskmisest ▼

() Standarddiga on näidatud sulgudes. Statistiliselt olulised muutused ($p < 0,05$) ajavahemikus 2009-2016 on toodud **paksus kirjas**.

Joonis 5.1. Õpilaste osakaal, kes ei tarbi uudistemeediat, 2009-2016, %

5.1.2. Interneti ja sotsiaalmeedia kasutamine poliitiliseks aktiivsuseks

Nn uus meedia, millele aastaid tagasi pandi palju lootusi noorte ühiskonda kaasamisel, pole saavutanud prognoositud mõjujõudu. Vaid kolmandik teismelisi hangib internetist poliitilist teavet, ja kümnendik postitab või jagab ise midagi. Eesti näitajad on rahvusvahelisest tasemest veelgi madalamad (26% hangib infot, 5% postitab midagi, 8% jagab või kommenteerib veebis leiduvat). Soomes, Rootsis, Norras, aga ka teistes tehnoloogiliselt kõrgeltarenenud vanades demokraatias pole sotsiaalmeedia omandanud märkimisväärset kohta teismeliste poliitilises kultuuris. Pigem võib näha nõ Araabia kevade fenomeni, st sotsiaalmeedia kõrgemat populaarsust riikides, kus demokraatia printsiibid, meediavabadus ja inimõigused pole veel iseenesest mõistetavad (Kolumbia,

Taiwan, Dominikaan, Mehhiko, Peruu, Hong Kong, Venemaa). Individuaalsetest karakteristikutest ei mõjuta sotsiaalmeedia alast aktiivsust vanemate haridus ega õpilase teadmiste tase, küll aga tema huvi poliitika vastu.

Tabel 5.2. Interneti ja sotsiaalmeedia kasutamine poliitiliseks aktiivsuseks , 2016, % õpilastest ja skaala SOCMED punktid

Riik	Otsib internetist poliitiliste ja sotsiaalsete teemade kohta infot	Postitab kommentaari või pildi poliitilisel või sotsiaalsel teemal	Jagab või kommenteerib teise isiku poliitilist või sotsiaalset postitust	Skaala keskmised punktid
Taani	38 (0,8) △	3 (0,3) ▽	4 (0,4) ▽	50 (0,2)
Eesti	26 (1,2) ▽	5 (0,4) ▽	8 (0,6) ▽	49 (0,2) ▽
Soome	18 (0,9) ▼	3 (0,3) ▽	3 (0,4) ▽	46 (0,2) ▼
Läti	37 (1,2) △	14 (0,8) △	14 (0,7) △	53 (0,3) △
Leedu	37 (1,1) △	8 (0,6)	9 (0,6)	52 (0,2) △
Norra	27 (0,7) ▽	4 (0,3) ▽	5 (0,3) ▽	49 (0,2) ▽
Venemaa	40 (1,2) △	8 (0,5)	10 (0,6)	52 (0,3) △
Rootsi	33 (1,1) △	5 (0,5) ▽	7 (0,7) ▽	50 (0,2)
ICCS 2016 keskmine	31 (0,2)	9 (0,1)	10 (0,1)	50 (0,0)

rohkem kui 10 protsendipunkti kõrgem ICCS 2016 keskmisest ▲

statistiliselt oluliselt kõrgem ICCS 2016 keskmisest △

statistiliselt oluliselt madalam ICCS 2016 keskmisest ▽

rohkem kui 10 protsendipunkti madalam ICCS 2016 keskmisest ▼

() Standardviga on näidatud sulgudes.

5.1.3. Ühiskonnaprobleemide arutamine väljaspool kooli

Lisaks uudistemeedia tarbimisele on poliitilise sotsialiseerimise hindamisel oluline analüüsida ka noorte informeerituse kujunemist arutelude ja mõttevahetuste kaudu. ICCS uurib vanemate ja eakaaslaste rolli sotsialiseerimisagentidena, küsides, kui sageli arutavad noored poliitilisi ja sotsiaalseid teemasid oma vanemate ja sõpradega? Vastukaaluna TV ja ajalehtede tähtsuse vähenemisele poliitilise teabe allikana on kasvanud nende noorte osakaal, kes arutavad ühiskonnasündmusi vanemate või sõpradega. See tendents iseloomustab kõiki käesolevas raportis vaadeldavat kaheksat riiki, kaasa arvatud Eestit.

Tabel 5.3. Sotsiaalsete ja poliitiliste probleemide arutamine vanemate ja sõpradega, 2009- 2016, skaala POLDISC punktid

Riik	2016		2009	Erinevused 2016 - 2009
Taani	54 (0,2)	△	50 (0,3)	4,0 (0,5)
Eesti	52 (0,3)		49 (0,3)	2,9 (0,6)
Soome	51 (0,2)	▽	46 (0,3)	4,9 (0,6)
Läti	54 (0,2)	△	53 (0,2)	0,7 (0,5)
Leedu	54 (0,2)	△	51 (0,2)	2,8 (0,5)
Norra	51 (0,2)	▽	49 (0,3)	2,2 (0,6)
Venemaa	52 (0,2)		50 (0,3)	2,0 (0,6)
Rootsi	53 (0,3)	△	47 (0,3)	6,4 (0,6)
ICCS keskmised	52 (0,1)		49 (0,1)	2,3 (0,1)

rohkem kui 3 skaalapunkti kõrgem ISSC 2016 keskmisest ▲

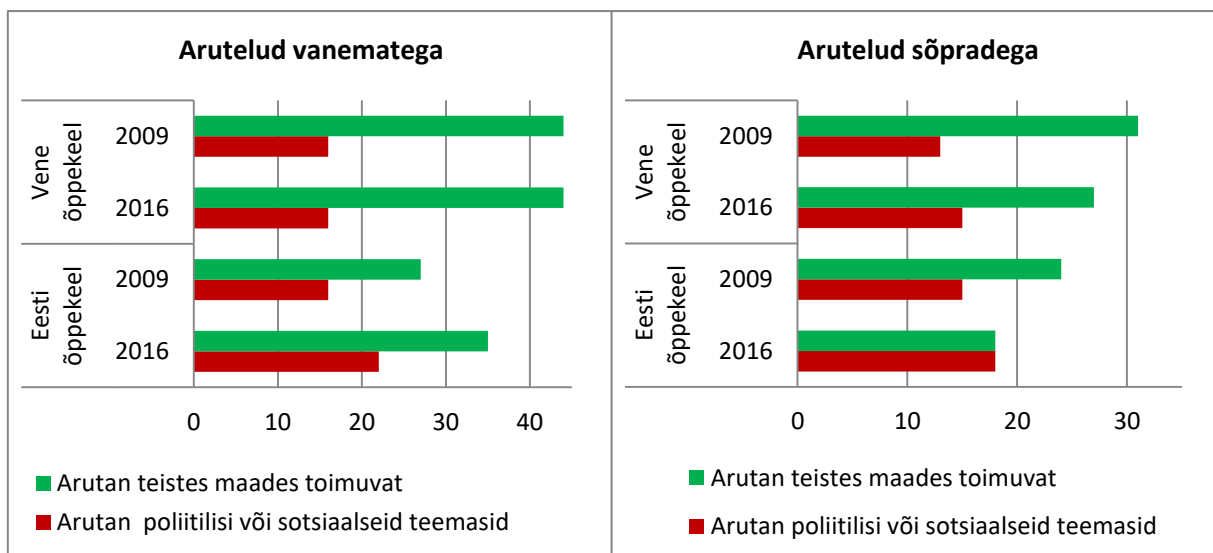
statistiliselt oluliselt kõrgem ICCS 2016 keskmisest △

statistiliselt oluliselt madalam ICCS 2016 keskmisest ▽

rohkem kui 3 skaalapunkti madalam ISSC 2016 keskmisest ▼

() Standardviga on näidatud sulgudes. Statistiliselt olulised muutused ($p < 0,05$) ajavahemikus 2009-2016 on toodud **paksus kirjas**.

Skaalapunktid võimaldavad hinnata riikide üldisi sarnasusi ja erinevusi. Täpsema pildi saamiseks Eesti olukorrast tuleb vaadata üksikvastuste protsentuaalseid jaotusi (Joonis 5.2). Kuigi täna arutab sõprade või vanematega poliitikat suurem osa teismelisi noori kui 2009 a., ei tunne siiski pea pooled poliitika vastu huvi. Muijal maailmas toimuv jätab üksikõikseks kolmandiku noori. Nendest, kes vähemalt kord nädalas ühiskonnas toimuvat arutab, eelistab vestluspartnerina vanemaid sõpradele. Just eesti õppekeelega koolide noorte jaoks on vanemad muutunud varasemast tähtsamaks. Üldse on eesti õppekeelega koolide õpilased täna aktiivsemad ühiskonnaprobleeme arutama kui 2009 a., vene õppekeelega koolides pole aastatega mainimisväärtset muutust toimunud. Nii nagu varem, on vene õppekeelega noortele ka täna teistes maades toimuv olulisem. Neid teemasid arutab vähemalt kord nädalas 44% vene õppekeelega ja 35% eesti õppekeelega koolide õpilastest. Need näitajad on üpris ootuspärased, eeldades et ka Vene Föderatsioon, Ukraina jt kuuluvad „teiste maade“ alla.

Joonis 5.2. Sotsiaalprobleemide ja poliitika arutamine vanematega ja sõpradega; 2009-2016, % õpilastest, kes teevad seda „vähemalt kord nädalas“

5.2. Tajutav kodanikuvõimekus

Varasemate uuringutest, sh ICCS 2009 on selgunud, et indiviidi usk oma võimetusse teatud tegevustega hakkama saada ja inimesi kaasa tõmmata, on kõrgema kodanikuaktiivsuse olulised motivaatorid. Nii ICCS 2009 kui 2016 uurisid, kui hästi saaksid õpilased enda arvates hakkama niisuguste tegevustega nagu kandideerimine valimistel, õpilaste mobiliseerimine, avalik esinemine või ajalehte artikli kirjutamine. Selleletemalisel skaalal paigutus Eesti kaks punkti rahvusvahelisest kesknivoost allpoole, sama seis oli ka 2009. aastal. Teisalt on Eesti õpilaste kodanikuvõimekus aastatega punkti võrra tõusnud (tabel 5.4).

Tabel 5.4. Õpilaste usk oma kodanikuvõimekusse, 2009 - 2016, skaala CITEFF punktid

Riik	2016	2009	Erinevused 2016 - 2009
Taani	51 (0,2) ▽	50 (0,2)	1,1 (0,4)
Eesti	49 (0,2) ▽	48 (0,2)	1,0 (0,4)
Soome	48 (0,2) ▼	46 (0,2)	1,8 (0,4)
Läti	48 (0,2) ▼	49 (0,2)	-1,2 (0,4)
Leedu	51 (0,2) ▽	50 (0,2)	0,8 (0,4)
Norra	51 (0,2) ▽	49 (0,3)	1,2 (0,5)
Venemaa	50 (0,2) ▽	49 (0,2)	0,6 (0,4)
Rootsi	52 (0,2)	49 (0,3)	2,6 (0,5)
ICCS keskmised	51 (0,1)	50 (0,1)	1,5 (0,1)

rohkem kui 3 skaalapunkti kõrgem ICCS 2016 keskmisest ▲

statistiliselt oluliselt kõrgem ICCS 2016 keskmisest △

statistiliselt oluliselt madalam ICCS 2016 keskmisest ▽

rohkem kui 3 skaalapunkti madalam ICCS 2016 keskmisest ▼

() Standardviga on näidatud sulgudes. Statistiliselt olulised muutused ($p < 0,05$) ajavahemikus 2009-2016 on toodud **paksus kirjas**.

Eesti õpilastest arvas 52% (2009 - 44%), et nad suudaksid klassi ees rääkida mõnest sotsiaalsest või poliitilisest probleemist, 59% (2009 - 65%) suudaks organiseerida kaasõpilasi eesmärgiga koolis midagi muuta. Kõige kõrgemalt hindasid õpilased oma võimekust kaitsta oma seisukohti mõnes poliitilises või sotsiaalses küsimuses 66% (2009 - 65%). Eestikeelsete õpilaste hinnangud oma võimekusele olid keskmiselt 7 protsendipunkti võrra kõrgemad venekeelsete õpilaste omadest.

Individuaalsetest karakteristikutest on tunnetatud kodanikuvõimekus seotud ühiskonna-alaste teadmiste taseme ja poliitikahuviga. Kõikides riikides hindavad poliitikast huvitatud noored oma kodanikuvõimekust kõrgemalt. Teadmiste taseme ja kodanikuvõimekuse seos on aga riigiti varieeruv. Vaid pooltes ICCS 2016 maades ilmnes statistiliselt oluline positiivne seos õpilase ühiskonna-alaste teadmiste ja tajutud kodanikuvõimekuse vahel, tugevaim oli see seos Eestis, Soomes ja Taanis. Seega, mida kõrgem on Eesti õpilase ühiskonna-alaste teadmiste tase, seda rohkem on tal ka eneseusku erinevate tegevustega hakkama saada.

5.3. Kodanikumudelid

Kodanikurollide uurimisel on IEA-l pikaajaline traditsioon. Juba 1971 a. esitati õpilastele küsimusi selle kohta, milliseid karakteristikuid või tegevused peaksid kuuluma korraliku kodaniku rollimudeli juurde? Neid küsimusi arendati järgnevatel uuringutsüklites edasi ning alates CIVED199 on kasutusel kaks kodanikumudelit – konventsionaalse kodaniku mudel mõõdab toetust traditsioonilistele tegevustele nagu hääletamine valimistel, kuulumine erakonda, kursisolek ajaloo ja poliitiliste sündmustega; mittekonventsionaalse kodaniku mudel mõõdab aga toetust kodanikualgatuslikele tegevustele nagu osalemine rahumeelsetes protestides ja kogukonna ettevõtmistes, jmt. 1999 a. skaalad oli koostatud teistsuguse metoodikaga, mistõttu pole need 2009. ja 2016 a. omadega võrreldavad; küll saab võrrelda noorte hoiakute muutumist 17 aasta jooksul üksikute väidete lõikes.

2009 ja 2016 aasta skaalad on ühtlustatud nii, et nende kahe mõõtmisaasta tulemused on ka skaaladena võrreldavad. Lisaks nendele kahele kodanikumudelile konstrueeris ICC2016 ka kolmanda - vastutustundliku kodaniku mudeli. See mudel moodustus väidetest, mis puudutavad inimese isiklikku panust ühiskonna ja oma pere heaolusse (nt korralik kodanik teeb kõvasti tööd, panustab looduskaitse, aitab raskustes olevaid inimesi).

Konventsionaalse kodaniku mudel leiab suuremat toetust Ladina-Ameerika ja Vahemere-äärsetes maades, väiksem on toetus sellele Madalmaades ja mõnedes Skandinaavia maades. Eesti näitaja on 2009 aastaga võrreldes küll punkti võrra tõusnud, kuid traditsioonilised kodanikule iseloomulikud tegevused on meie noorte seas jätkuvalt rahvusvahelisest keskmisest oluliselt vähem tähtsad. Individuaalsetest karakteristikutest mõjutab vastaja toetust konventsionaalsele mudelile tema huvi poliitika vastu – mida suurem see on, seda kõrgem ka toetus väidetele, et kodanik peaks käima valimas, kuuluma erakonda, olema informeeritud ja osalema poliitilistes aruteludes. Vastaja sugu, õppekeel või teadmiste tase ei mõjuta üldiselt tema suhtumist konventsionaalse kodaniku mudelisse.

Tabel 5.5. Toetus konventsionaalse kodaniku modelile, 2009 - 2016, skaala CITCON punktid

Riik	2016	2009	Erinevused 2016 - 2009
Taani	50 (0,2) ▽	48 (0,2)	2,2 (0,5)
Eesti	48 (0,3) ▼	47 (0,2)	0,4 (0,5)
Soome	48 (0,2) ▼	45 (0,2)	2,6 (0,5)
Läti	50 (0,3) ▽	50 (0,2)	0,4 (0,5)
Leedu	52 (0,2) △	51 (0,2)	1,5 (0,5)
Norra	51 (0,1) ▽	49 (0,2)	1,3 (0,5)
Venemaa	52 (0,3) △	53 (0,3)	-0,5 (0,6)
Rootsi	49 (0,3) ▽	46 (0,2)	3,0 (0,5)
ICCS keskmised	51 (0,1)	50 (0,1)	1,2 (0,1)

rohkem kui 3 skaalapunkti kõrgem ISSC 2016 keskmisest ▲

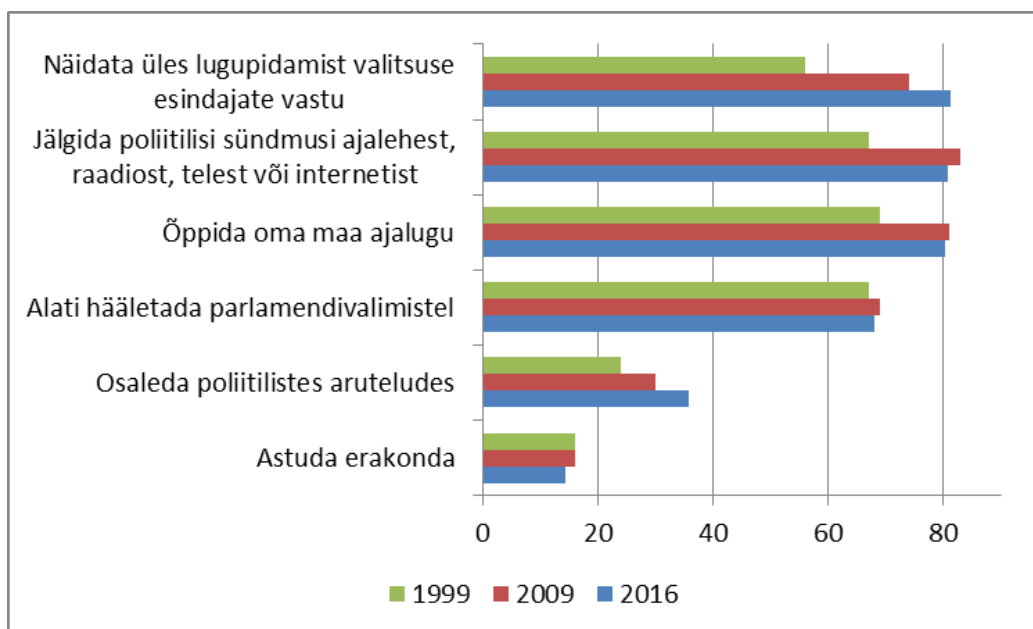
statistiliselt oluliselt kõrgem ICCS 2016 keskmisest △

statistiliselt oluliselt madalam ICCS 2016 keskmisest ▽

rohkem kui 3 skaalapunkti madalam ISSC 2016 keskmisest ▼

() Standardviga on näidatud sulgudes. Statistiliselt olulised muutused ($p < 0,05$) ajavahemikus 2009-2016 on toodud **paksus kirjas**.

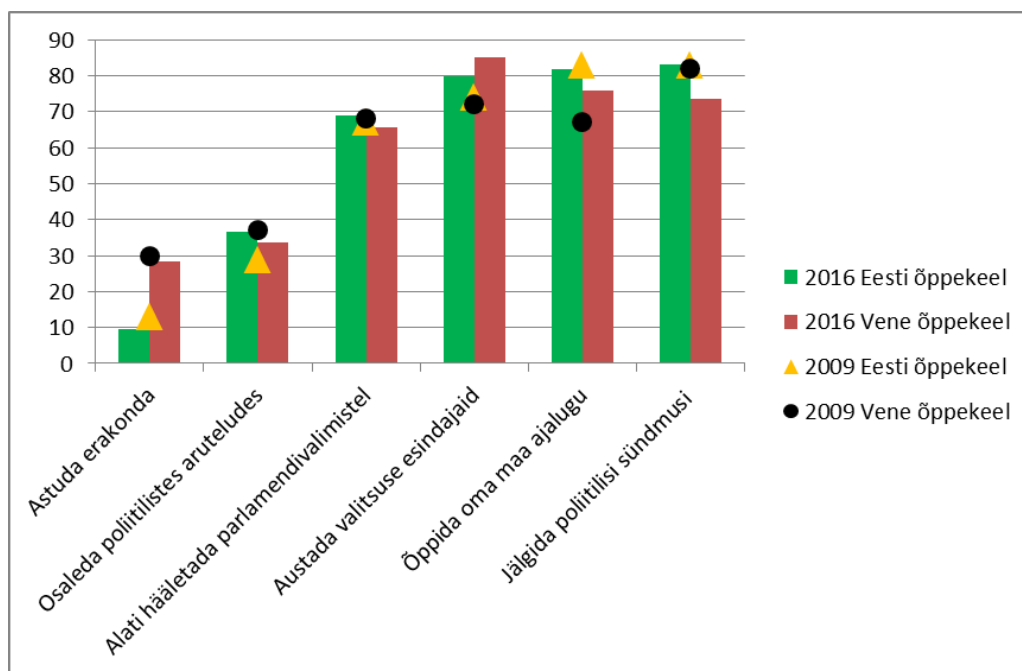
Konventsionaalse kodanikumudeli üksikute komponentide osas näeme mõõdukat toetuse kasvu enamikele kodaniku atribuutidele, erandiks on siin erakonda astumine ja hääletamine valimistel, mis püsivad muutuseta läbi kõigi aastate. Võib öelda, et 17 aastaga on selle kodanikutüübi kandvaks jooneks saanud lojaalsus, sest lugupidav suhtumine valitsuse esindajatesse on siin üle kahe korra rohkem väärtustatud kui osalemine aruteludes.

Joonis 5.3. Toetus konventsionaalset tüüpi kodaniku karakteristikutele, 1999-2016, % õpilastest kes pidasid loetletud käitumist korraliku kodaniku jaoks „väga tähtsaks“ või „üpris tähtsaks“

Lojaalsusega seotud karakteristikute tähtsus on tõusnud eeskätt vene õppekeelel koolides. 85% venekeelsetest õpilastest peab tähtsaks seda, et kodanik näitab üles lugupidamist valitsuse

esindajate vastu (+13% 2009 a. võrreldes). Samuti on kasvanud vene õppekeelega õpilaste osakaal, kes tähtsustavad oma maa ajaloo õppimist (2009 - 67%; 2016 – 76%). Eesti õppekeelega noorte arvamus 2009. aastaga võrreldes sel määral muutunud ei ole.

Joonis 5.4. Toetus konventsionaalsele kodaniku mudelile 2009 – 2016, % õpilastest kes pidasid loetletud käitumist korraliku kodaniku jaoks „väga tähtsaks“ või „üpris tähtsaks“

Mittekonventsionaalse kodaniku mudel on kõikides uuringus osalenud riikides vaid õige natuke populaarsem kui 2009 a. Siingi on toetus kõrgem Ladina-Ameerika ning Kagu-Aasia maades, Euroopa riigid jäävad oma näitajatega alla rahvusvahelist keskmist (tabel 5.6). Eesti puhul pole toimunud toetuse tõusu ega langust, samuti pole erinevust eesti ja vene õppekeele koolide skaalaväärtustes. Ka selle kodanikuühiskonna põhise mudeli puhul on soolised erinevused olulised vaid vähestes riikides, rohkem mõjutab toetust kodanikuaktiivsusele teadmiste tase ja poliitika huvi. Eestis oli poliitikast huvitatud ja/või kõrgemate ühiskonna-alaste teadmistega noorte skaalaskoor 3 punkti kõrgem nendest, kel huvi puudus ja/või kelle teadmised küündisid vaid baastasemele. Mõlemad erinevused olid ka statistiliselt olulised ($p \geq 0.5$).

Tabel 5.6. Toetus mittekonventsionaalse kodaniku mudelile, 2009 - 2016, skaala CITSOC punktid

Riik	2016	2009	Erinevused 2016 - 2009
Taani	44 (0,2) ▼	44 (0,2)	-0,2 (0,5)
Eesti	48 (0,3) ▽	48 (0,2)	0,2 (0,5)
Soome	47 (0,2) ▼	46 (0,2)	1,3 (0,5)
Läti	48 (0,2) ▽	49 (0,2)	-1,5 (0,5)
Leedu	49 (0,2) ▽	49 (0,2)	0,0 (0,5)
Norra	50 (0,2) ▽	49 (0,2)	0,6 (0,5)
Venemaa	49 (0,3) ▽	50 (0,2)	-0,9 (0,5)
Rootsi	49 (0,3) ▽	48 (0,2)	1,6 (0,5)
ICCS keskmised	50 (0,0)	50 (0,1)	0,3 (0,1)

rohkem kui 3 skaalapunkti kõrgem ICCS 2016 keskmisest ▲

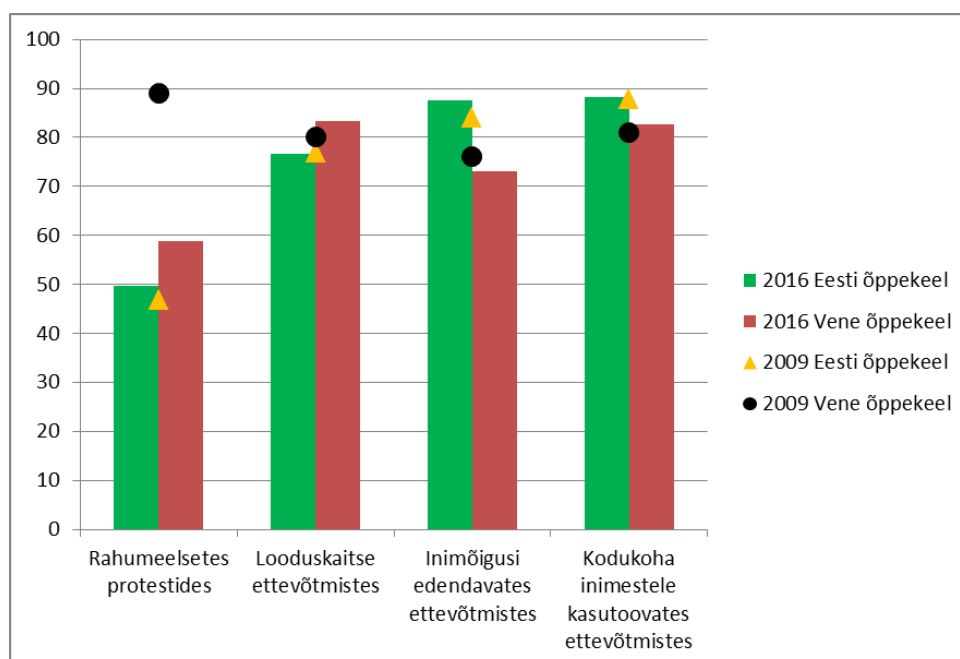
statistiliselt oluliselt kõrgem ICCS 2016 keskmisest △

statistiliselt oluliselt madalam ICCS 2016 keskmisest ▽

rohkem kui 3 skaalapunkti madalam ICCS 2016 keskmisest ▼

() Standardviga on näidatud sulgudes. Statistiliselt olulised muutused ($p < 0,05$) ajavahemikus 2009-2016 on toodud **paksus kirjas**.

Kuna üksikute skaalasse kuuluvate väidete lõikes on muutused 2009. aastaga võrreldes väikesed, siis ei muutunud ka kogu Eesti skaalaväärtus (joonis 5.5). Umbes 75% noortest peab korraliku kodaniku normiks aktiivset osavõttu kodanikuühiskonna aktsioonidest. Eriliselt paistab silma tugev langus (-30%) vene õppekeelega koolide vastajate toetuses rahumeelsete protestidele kui korraliku kodaniku tunnusjoonele. Kuna 2009 a. oli see näitaja venekeelsetel vastajatel väga kõrge (ilmselt seotuna Pronksiööga), siis tänaseks on rahumeelsete protestide tähtsus kahe keelegrupi puhul enam vähem võrdsustunud, jäädes 50% ümbrusse.

Joonis 5.5. Toetus mittekonventsionaalsele kodaniku mudelile, 2009 – 2016, % õpilastest, kes pidasid loetletud käitumisi korraliku kodaniku jaoks „väga tähtsaks“ või „üpris tähtsaks“

Vastutustundliku kodaniku mudel leidis kõigist ICCS 2016 maadest enim toetust Taiwanil (54 skaalapunkti). Rahvusvahelisest keskmisest kõrgemate skaalaskooridega oli riike nii Euroopast (Itaalia, Soome, Norra, Rootsi) kui ka Ladina-Ameerikast (Tšiili, Kolumbia, Dominikaani Vabariik). Eesti 47 skaalapunkti on rahvusvahelisest keskmisest madalam.

Üksikküsimustest hindasid vastajad kõige kõrgemalt teiste õigust oma arvamusele, mida pidas „väga tähtsaks“ 62% kõikide riikide õpilastest ja kõige madalamalt (35%) inimeste aitamist vähemarenenud riikides. Eesti õpilased pidasid kõige tähtsamaks kodaniku ülesandeks tagada majanduslik heaolu oma perele (68%). Paradoksaalsel kombel ei seostunud majanduslik heaolu kõva töötegemisega, seda pidas korraliku kodaniku väga tähtsaks atribuudiks vaid 25% Eesti noortest, mis on ligi kaks korda madalam ICCS 2016 keskmisest.

Tabel 5.7. Toetus vastutustundliku kodaniku mudelile, 2016, % õpilastest, kes pidasid loetletud käitumisi korraliku kodaniku jaoks „väga tähtsaks“ ja skaala CITRESP punktid

Riik	Teha kõvasti tööd %	Alluda alati seadustele %	Tagada majanduslik heolu oma perele %	Kaitsta loodusvarasid %	Austada teiste õigusi oma arvamusele %	Toetada halvemas olukorras olevaid inimesi %	Aidata inimesi vähemarenenud riikides %	Skaala keskmised punktid
Taani	30 (0,9) ▼	67 (0,9) △	53 (1,0) ▽	31 (0,9) ▼	67 (1,0) △	34 (1,0) ▼	16 (0,6) ▼	47 (0,2) ▽
Eesti	25 (1,0) ▼	45 (1,1) ▼	68 (0,9) △	39 (1,1) ▽	48 (1,1) ▼	38 (1,4) ▼	21 (0,9) ▼	47 (0,2) ▼
Soome	49 (1,2) △	67 (1,1) △	72 (1,1) ▲	44 (1,1) ▽	59 (1,0) ▽	49 (1,0)	22 (0,8) ▼	50 (0,2) △
Läti	23 (0,8) ▼	50 (1,3) ▽	60 (1,2)	36 (1,0) ▼	49 (1,3) ▼	40 (1,2) ▽	23 (0,9) ▼	46 (0,2) ▼
Leedu	31 (1,0) ▼	70 (1,2) ▲	60 (1,0)	56 (1,0) △	63 (1,0)	37 (0,9) ▼	30 (1,0) ▽	49 (0,2) ▽
Norra	38 (0,8) ▽	63 (0,7) △	55 (0,8) ▽	40 (0,8) ▽	70 (0,7) △	50 (0,9)	34 (0,8)	50 (0,2)
Venemaa	32 (0,9) ▼	50 (1,3) ▽	65 (1,1) △	46 (1,2) ▽	54 (1,0) ▽	47 (1,1) ▽	31 (1,1) ▽	49 (0,3) ▽
Rootsi	37 (1,0) ▽	72 (0,9) ▲	53 (0,9) ▽	46 (1,1) ▽	77 (1,0) ▲	51 (1,3)	29 (1,0) ▽	50 (0,2)
ICCS 2016 keskmine	42 (0,2)	59 (0,2)	60 (0,2)	49 (0,2)	62 (0,2)	49 (0,2)	35 (0,2)	50 (0,0)

hkem kui 10 protsendipunkti või 3 skaalapunkti kõrgem ICCS 2016 keskmisest ▲

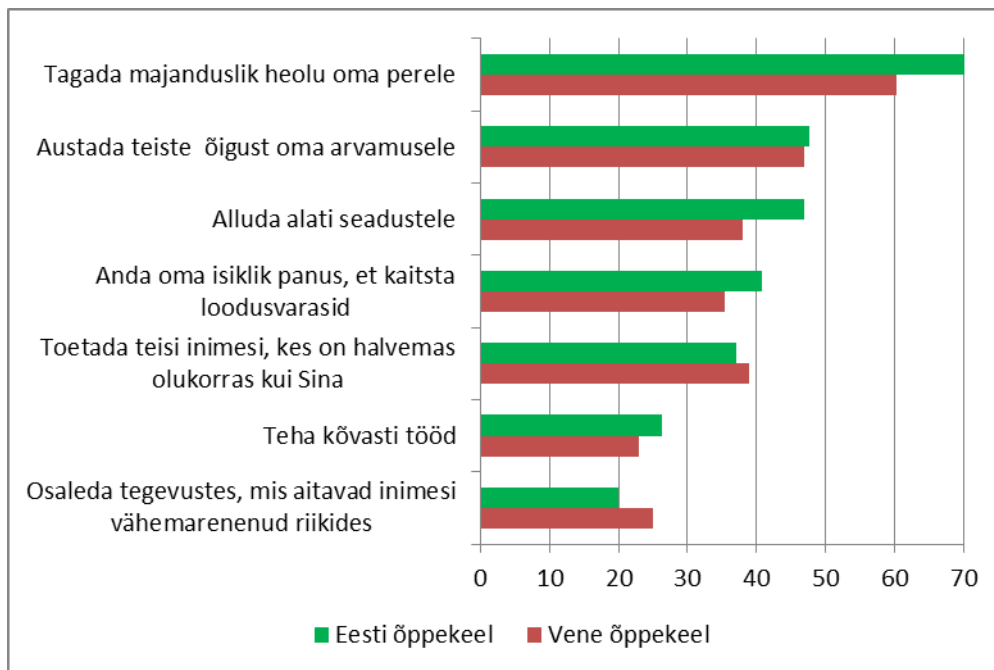
statistiliselt oluliselt kõrgem ICCS 2016 keskmisest △

statistiliselt oluliselt madalam ICCS 2016 keskmisest ▽

em kui 10 protsendipunkti või 3 skaalapunkti madalam ICCS 2016 keskmisest ▼

() Standardviga on näidatud sulgudes

Sarnaselt eelmisele kahel kodanikumudelile, pole ka selles – vastutustundliku kodaniku mudelis olulisi lahknevusi eesti- ja venekeelsete õpilaste vahel. Eestikeelsed vastajad väärtustavad venekeelsetest mõnevõrra rohkem vastutust oma heaolu eest, samas kui venekeelsed on jällegi globaalselt hoolivamad (joonis 5.6).

Joonis 5.6. Toetus vastutustundliku kodaniku mudeli üksikvähendele õppekeele lõikes, % õpilastest, kes pidasid loetletud käitumisi korraliku kodaniku jaoks „väga tähtsaks“

Kokkuvõtvalt peab tõdema, et kodanikurollide tajumine ja omaksvõtmine pole Eesti noortel aastate jooksul muutunud, samuti pole olulisi erinevusi eesti ja vene õppekeeleaga noorte vahel. ICCS 2016 esmakordselt sisse toodud vastutustundliku kodaniku ülesanded nagu tagada oma majanduslik heaolu oma perele, isiklikult panustada loodushoidu, täita seadusi, austada teiste õigust oma arvamusele ja aidata neid, kes on halvemas olukorras leidsid suuremat toetust kui traditsioonilised kodanikurollid nagu hääletada valimistel, õppida riigi ajalugu või kuuluda erakonda. Uuringu rahvusvahelised tulemused viitavad sellele, et kodanikumudelite eelistused võivad olla seotud pigem poliitilise kultuuriga (Eesti sarnasus Soomega) kui 20. sajandi poliitilise pärandiga (Eesti erinevus Bulgaariast ja Horvaatiast).

5.4. Osalus kodanikuühiskonnas

ICCS vanuserühma õpilased pole veel piisavalt vanad, et neil oleks juurdepääs kõigile ühiskondliku ja poliitilise osalemise vormidele. Osalemine kohalikus kogukonnas on aga alla 16-aastastele reaalne võimalus. Varieeruvus ICCS uuringus osalenud maade vahel oli siin suur, kõikides isegi neli kuni kümme korda. Kõrgema aktiivsusega paistsid taas silma Lätina–Ameerika maad, kus erinevates tegevustes osaleb 45-60% õpilastest; kõige madalam on noorte aktiivsus Põhjamaades (keskmiselt 10-20%). Riigiti on toimunud märgatavad muutused selles, missugune tegevus on noorte hulgas populaarne. Kõigis kaheksas Läänemere regiooni riigis on kampaaniate korraldamine varasemaga võrreldes vähem populaarne, vabatahtlik tegevus on mõnedes riikides (Leedu, Norra, Taani) märgatavalt hoogustunud, teistes aga jäänud samale tasemele.

Tabel 5.8. Osalus kodanikuühiskonnas, 2009-2016, % õpilastest, kes on osalenud alljärgnevates tegevustes.

Riik	Poliitilise parteiga või ühendusega seotud noorteorganisatsioon			Vabatahtlike grupp, kes teeb midagi kasulikku kodukohas			Mingis küsimuses kampaaniat korraldav noortegrupp		
	2016	2009	Erinevus	2016	2009	Erinevus	2016	2009	Erinevus
Taani	5 (0,4) ▽	4 (0,5)	0 (0,6)	25 (0,8) ▼	12 (0,7)	13 (1,1)	18 (0,8) ▽	13 (0,7)	5 (1,1)
Eesti	10 (0,7)	9 (0,8)	1 (1,0)	43 (1,3) △	44 (1,3)	-1 (1,9)	25 (0,8)	30 (1,0)	-5 (1,3)
Soome	3 (0,3) ▽	3 (0,3)	1 (0,5)	15 (0,7) ▼	14 (0,6)	0 (0,9)	8 (0,6) ▼	10 (0,6)	-2 (0,8)
Läti	15 (0,9) △	9 (0,8)	6 (1,2)	42 (1,4) △	38 (1,2)	4 (1,9)	28 (1,1) △	38 (1,5)	-10 (1,9)
Leedu	19 (1,1) △	11 (0,6)	8 (1,3)	42 (1,3) △	23 (0,9)	18 (1,6)	21 (1,2) ▽	25 (0,9)	-4 (1,5)
Norra	10 (0,5)	9 (0,6)	1 (0,8)	32 (0,9) ▽	20 (0,9)	13 (1,2)	14 (0,6) ▽	24 (1,0)	-9 (1,2)
Venemaa	13 (1,1) △	11 (0,8)	2 (1,3)	35 (1,0) ▽	30 (1,5)	5 (1,9)	54 (0,9) ▲	62 (1,3)	-8 (1,6)
Rootsi	5 (0,5) ▽	7 (0,5)	-1 (0,7)	16 (0,9) ▼	14 (0,7)	2 (1,1)	14 (0,7)	14 (0,6)	0 (1,0)
ICCS keskmised	10 (0,2)	9 (0,2)	1 (0,2)	38 (0,3)	32 (0,2)	6 (0,3)	26 (0,2)	30 (0,2)	-4 (0,3)

rohkem kui 10 protsendipunkti kõrgem ICCS 2016 keskmisest ▲

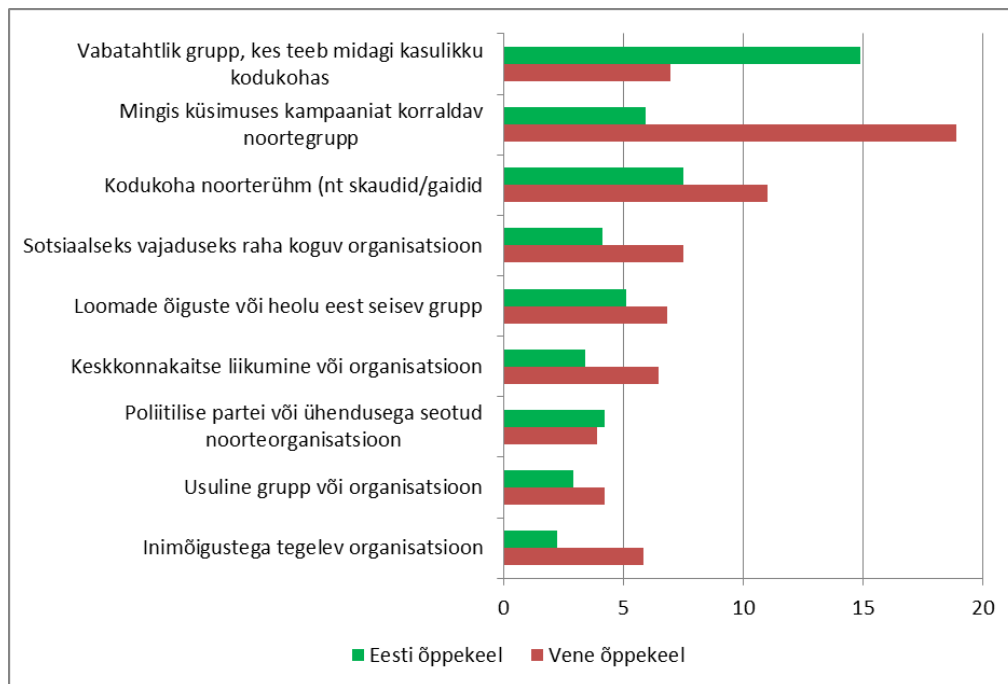
statistiliselt oluliselt kõrgem ICCS 2016 keskmisest △

statistiliselt oluliselt madalam ICCS 2016 keskmisest ▽

rohkem kui 10 protsendipunkti madalam ICCS 2016 keskmisest ▼

() Standardviga on näidatud sulgudes. Statistiliselt olulised muutused ($p < 0,05$) ajavahemikus 2009-2016 on toodud **paksus kirjas**.

Eesti õpilaste osalemine vabatahtlikus tegevuses või partei noorteorganisatsioonis on jäänud 2009 a. tasemele, kampaaniate korraldamises aga langenud. Enamustes kodanikuühiskonna osalustes on aktiivsemad vene õppekeelega koolide õpilased, sealhulgas on nad märksa enam korraldanud kampaaniaid ja osalenud keskkonnahoiu aktsioonides. Eesti õppekeelega kooli vastajad löövad aktiivsemalt kaasa vabatahtlikena kodukohas, mis võib olla mõjutatud sellest, et eesti õppekeelega koole leidub ka maakohtades või väikelinnades rohkem. Poliitilise partei või ühendusega seotud noorteorganisatsioonides osaleb võrdselt 10% nii eesti- kui venekeelsetest õpilastest.

Joonis 5.7. Osalemine kodanikuühendustes või aktsioonides õppekeele lõikes, 2016, % õpilastest, kes „on osalenud rohkem kui aasta tagasi“

5.5. Planeeritav poliitiline osalus.

5.5.1. Valijakäitumine

Uurimaks noorte valimiskäitumist täiskasvanuna, küsiti, kas nad arvavad, et hääletavad kohalikel ja üldvalimistel, ning kas nende meelest on vajalik enne hääletamist end kandidaadi vaadetega kurssi viia. ICCS 2016 maades plaanib valimistel hääletada keskmiselt 85%, enne hääletamist peab vajalikuks kandidaatide kohta infot koguda 80%. Nende kolme küsimuse baasil moodustatud valimisosaluse skaalal said kõrgeimad punktid Norra ja Peruu (57), madalaima Madalmaad (47 punkti). Eesti teismeliste hoiak valimistel osalemise suhtes jäi kolm punkti alla rahvusvahelise keskmise olles seega üks madalamaid kõigi ICCS osalejamaade seas nagu ka 2009 a. Peaaegu kõigis maades näitavad tüdrukud kõrgemat valmisolekut hääletada kui poisid. Positiivset mõju valimisaktiivsusele omavad ka vastaja teadmiste tase ja huvitus poliitikast.

Tabel 5.9. Oodatav valimiskäitumine, 2009 - 2016, skaala ELECPART punktid

Riik	2016	2009	Erinevused 2016 - 2009
Taani	52 (0,2) ▲	49 (0,2)	3,3 (0,3)
Eesti	48 (0,2) ▼	47 (0,3)	1,4 (0,4)
Soome	51 (0,2) ▽	49 (0,2)	1,5 (0,3)
Läti	49 (0,2) ▽	50 (0,3)	-0,7 (0,4)
Leedu	52 (0,2) ▲	52 (0,2)	0,4 (0,3)
Norra	54 (0,1) ▲	52 (0,3)	2,1 (0,4)
Venemaa	51 (0,3) ▽	51 (0,2)	-0,6 (0,3)
Rootsi	53 (0,2) ▲	49 (0,3)	4,2 (0,4)
ICCS keskmised	51 (0,1)	50 (0,1)	1,1 (0,1)

rohkem kui 3 skaalapunkti kõrgem ICCS 2016 keskmisest ▲

statistiliselt oluliselt kõrgem ICCS 2016 keskmisest △

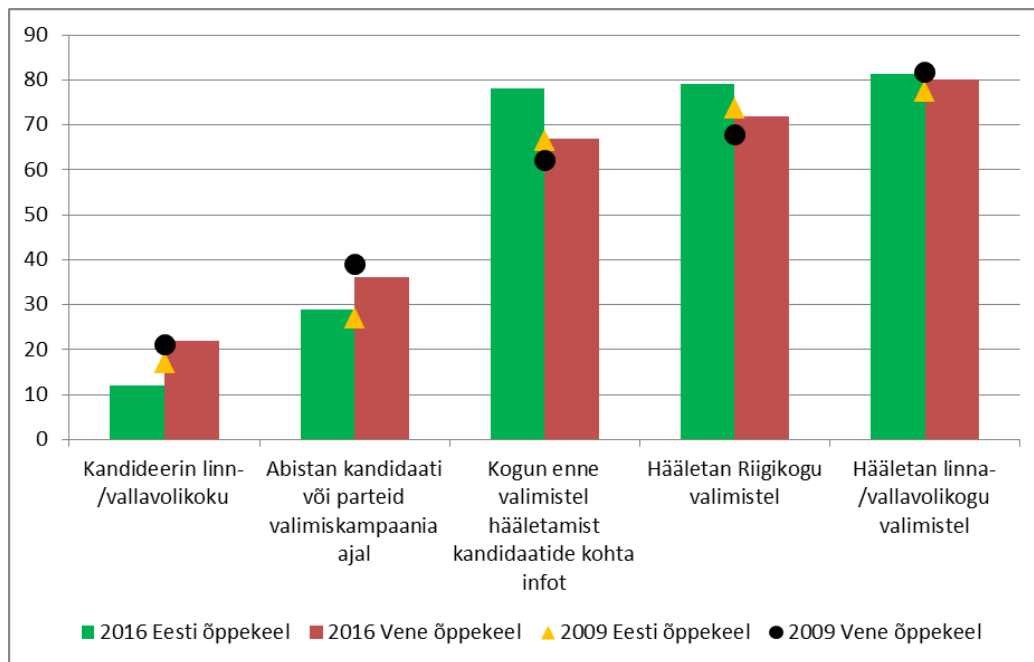
statistiliselt oluliselt madalam ICCS 2016 keskmisest ▽

rohkem kui 3 skaalapunkti madalam ICCS 2016 keskmisest ▼

() Standardviga on näidatud sulgudes. Statistiliselt olulised muutused ($p < 0,05$) ajavahemikus 2009-2016 on toodud **paksus kirjas**.

Kuigi teiste maadega võrreldes näitavad Eesti noored hääletamise suhtes üles väiksemat entusiasmi, on riigisiselt teismeliste noorte valmidus hääletada märksa kõrgem kui Eestile omased reaalsed valimisosaluse näitajad. 77% 14-aastastest kavatseb hääletada riigikogu valimistel, mis on 4 protsendipunkti võrra kõrgem kui 2009 a. Kohalikel valimistel hääletaks neist 80%, mis on samapalju kui varem. Seega ei põhjustanud valimisea langetamine kohalike volikogude valimistel (mis küsitluse toimumise hetkeks oli juba seadustatud) olulist käitumishoiakute muutust.

Kohalikud valimised on ühesuguse populaarsusega mõlema õppekeele koolides, riigikogu valimised aga eesti õppekeele koolides. Hoiak, et enne hääletamist tuleks kandidaatide kohta infot koguda on tugevnenud nii eesti- kui venekeelsete õpilaste seas. Vene õppekeele õpilastel on veendumus infokogumise vajalikkusest kasvanud peaaegu kaks korda võrreldes CIVED 1999 uuringuga (1999 a. 34%, 2009 a. 62%, 2016 a. 67%). Eestikeelsete koolide õpilaste huvi kandidaatide tausta vastu on korra küll langenud, aga siis uuesti tõusnud (1999 a. 73%, 2009 a. 67% ja 2016 a. 80%).

Joonis 5.8. Oodatav valimiskäitumine õppekeele lõikes, 2009- 2016, % õpilastest, kes teeksid seda „kindlasti“ või „tõenäoliselt“

5.5.2. Poliitiline aktiivsus ja seisukoha väljendamine

Lisaks hääletamisele võib poliitikas aktiivselt osaleda ka teiste tegevuste kaudu. Nii saab valimistel kandideerida ise ja aidata kampaaniat teha, valimiste vahelisel perioodil võib tegutseda erakonnas, ametiühingus või mõnes teises poliitilises organisatsioonis. Mõõtmaks teismeliste noorte kavatsusi sedalaadi tegevusteks tulevikus kasutati viie väite põhjal moodustatud teemaskaalat, mis oli juba 2009 a. uuringus.

Eesti positsioon siin aastatega muutunud pole, jäädes endiselt alla uuringu keskmise taseme (tabel 5.10). Eestiga on sarnane Soome, ent teistes Põhjamaades ning ka Lätis ja Leedus on noortel plaan olla tulevikus poliitiliselt aktiivsem. Silma jääb seegi, et kui Põhjamaades on valmisolek hääletada kõrgem kui valmisolek pidevaks poliitiliseks kaasatuseks, siis Eestis pole kumbki moodus tugevalt toetatud.

Tabel 5.10. Eeldatav tulevane poliitiline osalus riigiti, 2009-2016, skaala POLPART punktid

Riik	2016		2009	Erinevused 2016 - 2009
Taani	51 (0,1)		50 (0,1)	0,6 (0,4)
Eesti	48 (0,2)	▽	48 (0,2)	0,1 (0,5)
Soome	49 (0,2)	▽	48 (0,1)	1,3 (0,4)
Läti	50 (0,2)	▽	51 (0,2)	-1,2 (0,5)
Leedu	52 (0,2)	△	49 (0,2)	2,7 (0,5)
Norra	49 (0,1)	▽	49 (0,2)	-0,2 (0,4)
Venemaa	50 (0,2)	▽	52 (0,2)	-1,5 (0,5)
Rootsi	50 (0,3)	▽	50 (0,2)	0,4 (0,5)
ICCS keskmised	51 (0,1)		50 (0,1)	0,9 (0,1)

rohkem kui 3 skaalapunkti kõrgem ICCS 2016 keskmisest ▲

statistiliselt oluliselt kõrgem ICCS 2016 keskmisest △

statistiliselt oluliselt madalam ICCS 2016 keskmisest ▽

rohkem kui 3 skaalapunkti madalam ICCS 2016 keskmisest ▼

() Standardviga on näidatud sulgudes. Statistiliselt olulised muutused ($p < 0,05$)
ajavahemikus 2009-2016 on toodud **paksus kirjas**.

Poliitiliste osalusvõimaluste laia spektrit analüüsitakse tihti ka selle järgi, mil määral kodanikud on valmis oma seisukohta väljendama. ICCS küsis õpilastelt, kas nad osaleksid erinevates seaduslikes ja ebaseaduslikes tegevustes, et väljendada oma arvamust sotsiaalsete või poliitiliste küsimuste kohta. Seaduslikeks tegevusteks olid näiteks rahvasaadikuga suhtlemine, aruteludes, kampaaniates või protestimiitingutel osalemine. Illegaalsete tegevustena esitas küsimustik liikluse blokeerimist, protestigraffiteid ja hoonete hõivamist. Ülevaate riikide varieeruvusest annavad kaks skaalat, moodustatud vastavalt seitsme ja kolme küsimuse põhjal (tabel 5.11). Siin raportis analüüsitavad kaheksa Eesti lähiriiki jäävad ICCS 2016 keskmisest tasemest kõik allapoole (v.a. Leedu). Üldiselt paistab silma, et reeglina ei too erisusi mitte see, kas tegu on seadusliku või ebaseadusliku tegevusega, vaid üldine hoiak oma seisukoha avaliku väljendamise suhtes. Teisiti öeldes, ühes riigis on kas mõlemad madalad (nagu Taanis ja Eestis), või mõlemad kõrged (nagu Leedus).

Tabel 5.11. Valmisolek tulevikus oma seisukohta väljendada seaduslikke või ebaseaduslikke vahendeid kasutades, 2016, skaalade LEGACT ja ILLACT punktid

Riik	Seaduslikud tegevused			Ebaseaduslikud tegevused		
Taani	47	(0,2)	▽	46	(0,2)	▼
Eesti	48	(0,2)	▽	48	(0,2)	▽
Soome	46	(0,2)	▼	47	(0,2)	▼
Läti	49	(0,2)	▽	48	(0,2)	▽
Leedu	52	(0,2)	△	51	(0,3)	△
Norra	46	(0,2)	▼	48	(0,1)	▽
Venemaa	51	(0,2)	△	49	(0,3)	▽
Rootsi	47	(0,2)	▼	47	(0,2)	▽
ICCS 2016 keskmine	50	(0,0)		50	(0,1)	

rohkem kui 3 skaalapunkti kõrgem ICCS 2016 keskmisest ▲

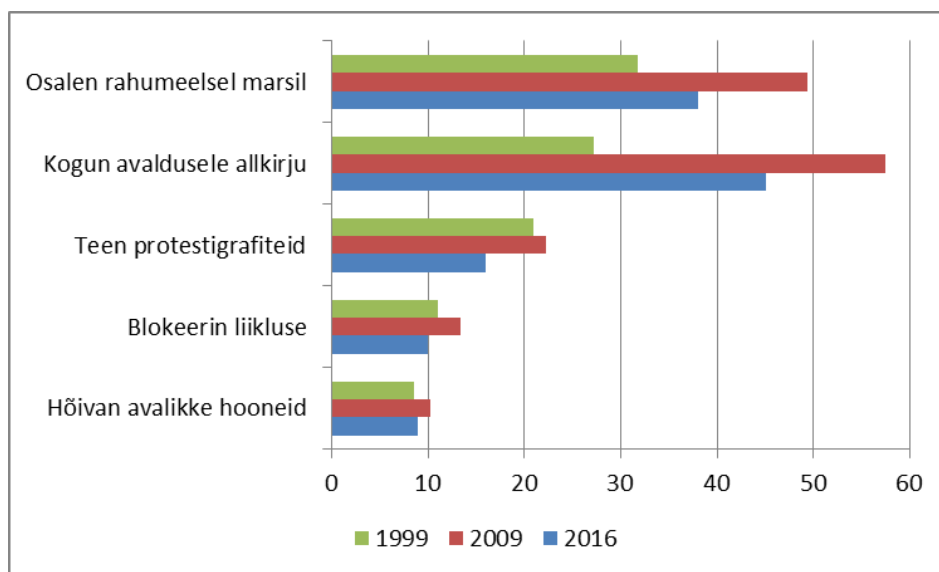
statistiliselt oluliselt kõrgem ICCS 2016 keskmisest △

statistiliselt oluliselt madalam ICCS 2016 keskmisest ▽

rohkem kui 3 skaalapunkti madalam ICCS 2016 keskmisest ▼

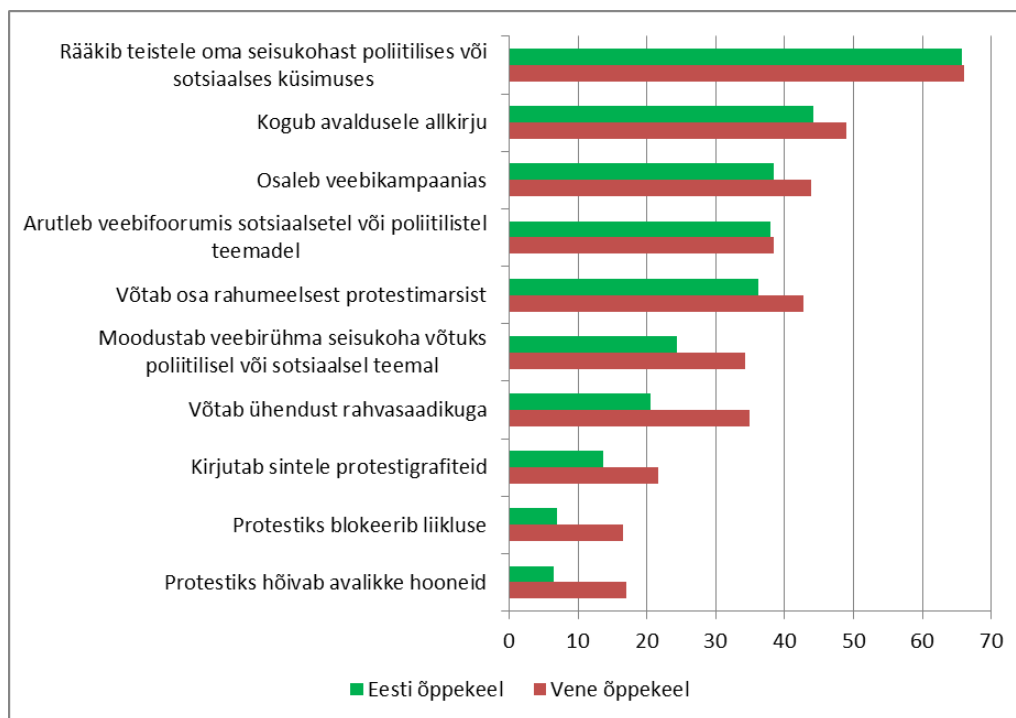
() Standardviga on näidatud sulgudes

Eesti noorte seas pole ebaseaduslikud aktsioonid oma seisukoha väljendamiseks aastatega populaarsust kaotanud ega võitnud, jäädeks tõenäoliseks käitumisviisiks umbes kümnendikule õpilastest. Seaduslikke aktsioone võtaks aga tulevikus ette vähem noori kui seitse aastat tagasi (joonis 5.8.). Pikemas ajalisel perspektiivis näeme nn *voice* strateegiat tagurpidi U-kujulise trendina – 1999. oli noorte valmisolek madalaim, 2009 a. tõusis oluliselt ja 2016. a langes taas mõnevõrra. Hüpoteetiline eeldus, et *voice* aktsioonid kolivad üle internetti ja sotsiaalmeediasse ei näi ICCS 2016 andmetel kinnituvat. Nimelt ei arva tänased 14-aastased, et nad on tulevikus aktiivsemad osalema ühiskondlike teemadega veebifoorumitel kui andma lihtsalt petitsioonidele allkirju või minema protestimarsile (joon. 5.9).

Joonis 5.9. Valmisolek tulevikus oma seisukohta väljendada seaduslikke või ebaseaduslikke vahendeid kasutades, 1999-2016, % õpilastest

Eesti ja vene õppekeelega koolid erinevad üksteisest planeeritava ühiskondliku aktiivsuse poolest süsteemselt, täpsemalt on venekeelsed õpilased tulevikus eeldatavalt aktiivsemad nii legaalses kui ka illegaalses tegevustes. Samas on tegevuste „pingerida“ ühesugune mõlema õppekeelega vastajatel. Kõik küsimustikus pakutud kolm ebaseaduslikku käitumisviisi on pingereas viimased. Valmisolek oma seisukohta väljendada seaduslikke vahendeid kasutades oli kõrgem nendel õpilastel, kes on huvitatud poliitilistest ja sotsiaalsetest probleemidest; teadmiste tase või vastaja sugu oluline polnud. Väljendada oma meelsust ebaseaduslike vahendeid kasutades plaanivad suurema tõenäosusega poisid ja need, kel teadmiste tase madalam.

Joonis 5.10. Valmisolek tulevikus oma seisukohta väljendada seaduslikke või ebaseaduslikke vahendeid kasutades, 2016, % õpilastest, kes arvasid et nad teeksid seda „kindlasti“ või „tõenäoliselt“

Üleüldise tendentsina kalduvad inimesed hoiakutes olema aktiivsema tegutsemise poolt, kui reaalses aktsioonides. Seepärast pole üllatav, et ka noored arvavad end tulevikus olema märksa aktiivsemad kui nad seda praegu realselt on. Nii arvab umbes 40% Eesti noortest, et ta arutleb tulevikus veebifoorumis mõnel sotsiaalsel või poliitilisel teemal. Nagu selgus eespool (ptk 5.1.2), kommenteerib täna vaid 8% neist sotsiaalmeedias mõnd ühiskondliku või poliitilise sisuga postitust. Ainult 5% on ise mõne taolise teksti või pildi üles pannud, samas kui ligi 30% arvab, et tulevikus ta moodustab veebirühma seisukohavõtuks mõnel ühiskondlikul teemal. Kuigi meil pole andmeid noorte valijate osavõtu kohta valimistel, võib kohalike volikogude valimiste üldise osalusprotsendi (2017 a. 53%) põhjal öelda, et siingi on vähemalt 30% lõhe hääletamiskavatsuse ja tegeliku hääletamise vahel. Sedavõrd suur erinevus planeeritava ja tegeliku käitumise vahel püstitab õigustatult küsimuse – miks positiivsed hoiakud ei leia väljundit reaalses käitumises?

5.5.3. Suhtumine erakondadesse

Erakonnad on esindusdemokraatial rajaneva valitsemiskorra kesksed toimijad, seepärast on oluline teada, millisena näevad erakondi ja enda suhet nendega tulevased valijad. Varasematest ICCS tsüklitest on teada, et noorte hoiakud erakondade suhtes olid seotud riigi demokraatiatraditsiooni pikkusega. Lääne-Euroopas on noorte usaldus erakondade vastu kõrgem, kuid enda kavatsus parteisse astuda madalam võrreldes postkommunistlike Kesk- ja Ida-Euroopa maadega. 2016 aastaks on vahe usaldusnäitajates vähenenud, sest kõigis siinvaadeldud postkommunistlikes riikides usaldab parteisid märksa suurem osa noori kui varasemalt. Osalusmäärad partei noorteorganisatsioonides ning kavatsus astuda täiskasvanuna mõnda erakonda on aga noortes demokraatias endiselt märksa kõrgemad kui pika demokraatiatraditsiooniga maades (tabel 5.13). Eesti ei kuulu selles võrdluses selgelt kumbagi gruppi, sest ühelt poolt on erakondade usaldus meil madalaim (st. Eesti sarnaneb postkommunistlike maadega), teisalt on madalaim ka noorte plaan astuda erakonda (mis teeb Eesti sarnaseks Põhjamaadega).

Tabel 5.12. Õpilaste suhtumine erakondadesse, % 2016 (2009)

Riik	Usaldab erakondi	Osaleb partei noorte-organisatsioonis viimase 12 kuu jooksul	Astuks täiskasvanuna erakonda
Soome	66 (61)	2 (2)	16 (12)
Rootsi	61 (60)	3 (4)	18 (18)
Taani	52 (56)	2 (3)	16 (19)
Norra	56 (52)	6 (4)	19 (17)
Venemaa	54 (51)	6 (6)	31 (37)
Leedu	53 (33)	8 (5)	25 (19)
Läti	40 (25)	6 (4)	24 (26)
EESTI	32 (23)	4 (4)	12 (15)

Eesti teismeliste kavatsus astuda mõne erakonna liikmeks on erineva dünaamikaga olenevalt nende õppekeelest. Kõigil kolmel küsitlusaastal näitasid vene õppekeelega koolide noored suuremat huvi partei liikmelisuse vastu, kusjuures aastatega on see erinevus kasvanud ühelt protsendilt üheksani. 2009 a. vastas 22% vene õppekeelega koolide ja 13% eesti õppekeelega koolide õpilastest, et nad kavatsevad täiskasvanuna astuda erakonda. 2016 a. oli see näitaja vastavalt 23% ja 8%. Seega on kavatsus astuda erakonda venekeelsetel õpilastel kasvav ja eestikeelsetel kahanev. Samas, praeguses parteilises kaasatuses (mõõdetuna osalusena partei noorteorganisatsioonis) erineva õppekeelega noorte vahel erisusi pole.

Kokkuvõtteks

Eesti 14-aastaste praegune ja tulevane kodanikukaasatus on rahvusvahelises võrdluses tagasihoidlik. Kodanikumudelitest pole ükski kolmest teistest oluliselt populaarsem aastate ega õppekeele lõikes. Kodanikumodelite üksiktunnuste põhjal on alust järeldada, et noorte arusaam kodaniku ülesannetest erineb traditsioonilisest rollimudelist. Hääletamine valimistel ja riigi ajaloo tundmine on neil vähem väärtustatud kui isiklik panustamine oma pere heaolusse või teiste õigus oma arvamusele. Sarnaselt varasematele ICCS küsitlustele näitavad ka viimased tulemused vene õppekeelega noorte aktiivsemat kaasatust nii praegustesse kui tulevikus toimuvatesse tegevustesse.

Probleemina tuleb mainida väga suurt (30% ja enam lõhet) noorte käitumiskavatsuste ja realiseeritud käitumise vahel. Seega tuleks täiendavalt uurida, miks paljudel juhtudel ei saa plaanidest reaalselt ühiskondlikku ja poliitilist osalust.

Teiseks probleemiks on vähene osalemine kodanikuühiskonnas, mis jääb keskmiselt 30% piirile ega ole aastatega tõusnud; sama seis on kavatsusega oma poliitilist seisukohta välja öelda.

6. Kool kui demokraatia õppimise keskkond

6.1. Sotsiaalsed suhted koolis

6.1.1. Õpetajate ja õpilaste suhted

Õpilastele esitati mitu väidet selle kohta, kui õiglaselt ja hoolivalt õpetajad neid kohtlevad ning milline on õpetajate ja õpilaste läbisaamine tervikuna. Vastajal tuli märkida, kuivõrd ta iga seisukohaga nõustub. Kuuest väitest koostati samasugune teemaskaala nagu 2009 a. Kõige positiivsemalt hindavad õpilaste ja õpetajate suhteid Ladina-Ameerika vastajad, ent rahvusvahelisest keskmisest kõrgemad on ka Põhjamaade näitajad. Eestis hindavad õpilased oma suhteid õpetajatega halvemaks kui enamikus teistes riikides vaatamata väiksele paranemisele 2016 a.

Tabel 6.1. Õpilaste ja õpetajate suhted, 2009-2016, skaala STUTREL punktid

Riik	2016		2009	Erinevused 2016 - 2009
Taani	54 (0,3)	△	52 (0,3)	2,6 (0,6)
Eesti	49 (0,3)	▼	48 (0,3)	1,2 (0,6)
Soome	53 (0,3)		48 (0,2)	4,9 (0,6)
Läti	46 (0,3)	▼	45 (0,3)	1,0 (0,6)
Leedu	50 (0,3)	▽	50 (0,3)	0,2 (0,6)
Norra	52 (0,3)		50 (0,4)	2,7 (0,7)
Venemaa	50 (0,3)	▽	51 (0,3)	-1,0 (0,6)
Rootsi	53 (0,4)		51 (0,3)	1,5 (0,7)
ICCS keskmised	52 (0,1)		50 (0,3)	1,8 (0,1)

rohkem kui 3 skaalapunkti kõrgem ICCS 2016 keskmisest ▲

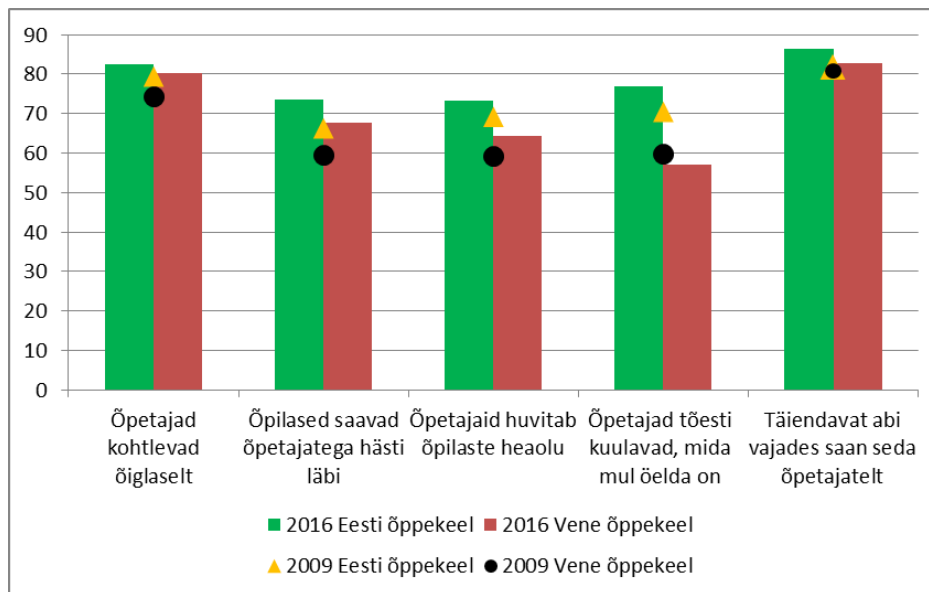
statistiliselt oluliselt kõrgem ICCS 2016 keskmisest △

statistiliselt oluliselt madalam ICCS 2016 keskmisest ▽

rohkem kui 3 skaalapunkti madalam ICCS 2016 keskmisest ▼

() Standardviga on näidatud sulgudes. Statistiliselt olulised muutused ($p < 0,05$) ajavahemikus 2009-2016 on toodud **paksus kirjas**.

Sama küsimust detailsemalt analüüsid ilmneb, et keskmisest madalam skaalaväärtus ei tähenda veel rahulolematust koolisuhetega. Pigem on olukord vastupidine (joonis 6.1). Kolmveerand ja enam õpilasi on rahul sellega, kuidas õpetajad neid kohtlevad ning kuidas nad õpetajatega läbi saavad. Õpilaste ja õpetajate suhted on seitsme aastaga paranenud kõikides parameetrites.

Joonis 6.1. Õpilaste hinnang oma läbisaamisele õpetajatega, % õpilastest, kes olid väidetega „täiesti nõus“ ja „nõus“

Kui tavaliselt kiputakse arvama, et õpetajad hoiavad tüdrukuid rohkem, siis õpilased ise sellist soopõhist eelistamist ei tunneta. Mitmetes riikides, sh. Eestis, ei erinenud poiste ja tüdrukute skaalaväärtused üksteisest statistiliselt oluliselt. Punkti võrra positiivsemalt nägid oma suhteid õpetajaga need õpilased, kel on kõrgem teadmiste tase ja kes kavatsevad astuda ülikooli.

6.1.2. Klassikliima avatus

ICCS varasemad uuringud on näidanud, et arutelusid ja seisukohtade paljusust soosiv klassikliima avaldab positiivset mõju nii õpilaste enesetõhususele kui ka nende teadmiste tasemele. Seetõttu kasutati klassikliima avatuse skaalat ka 2016 a. uuringus. Õpilastel tuli märkida oma nõustumine kuue väitega, mis puudutas isikliku arvamuse avaldamist koolitunnis ning õpetajate rolli selle õhutamisel. Õpilaste hinnangul on kõige avatum klassikliima Taanis (54), järgnevad Itaalia ja Peruu (53). Kõige vähem soosib vaba mõttevahetust klassikliima Korea Vabariigis (42) ja Madalmaades (47). Eesti jääb sarnaselt Leedu, Läti ja Soomega ühe punkti võrra uuringu keskmisest (50) allapoole. Reeglina on klassikliima avatus kõrgem seal, kus ka õpetajate-õpilaste suhted on head (nt Taanis, Norras ja Rootsis). Soomes hindavad õpilased oma suhteid õpetajatega positiivsemalt kui klassikliima avatust. Eesti õpilased nägid aga vastupidiselt klassikliimat positiivsemas valguses kui oma suhteid õpetajatega. Samasugune oli seis ka 2009 a.

Tüdrukud näevad klassikliimat avatumana kui poisid (tüdrukute skaala keskmine 50, poistel 48,5). Tüdrukute positiivsem hoiak võib tuleneda mitmest tegurist, mis kõik on seotud koolis hakkamasaamisega. Korrelatsioonanalüüs näitas nõrka, ent statistiliselt olulist seost klassikliima tajumise ja järgmiste tegurite vahel: 1) õpilased, kelle edasiõppimise ambitsioonid on väiksemad, hindavad klassikliimat kriitilisemalt; 2) kõrgema teadmiste tasemega õpilased hindavad klassikliimat positiivsemalt; 3) õpilased, kes väärtustavad osalust koolielus, hindavad klassikliimat positiivsemalt.

Tabel 6.2. Diskussioonidele avatud klassikliima, 2009-2016, skaala OPDISC punktid

Riik	2016	2009	Erinevused 2016 - 2009
Taani	54 (0,3) ▲	55 (0,3)	-0,9 (0,6)
Eesti	49 (0,3) ▽	50 (0,3)	-1,0 (0,5)
Soome	49 (0,2) ▽	49 (0,2)	-0,3 (0,5)
Läti	49 (0,2) ▽	51 (0,3)	-1,6 (0,5)
Leedu	49 (0,3) ▽	50 (0,3)	-0,3 (0,5)
Norra	52 (0,3) △	53 (0,5)	-0,5 (0,6)
Venemaa	48 (0,5) ▽	49 (0,3)	-1,4 (0,6)
Rootsi	52 (0,4) △	51 (0,3)	1,5 (0,6)
ICCS keskmised	50 (0,1)	50 (0,3)	0,1 (0,1)

rohkem kui 3 skaalapunkti kõrgem ICCS 2016 keskmisest ▲

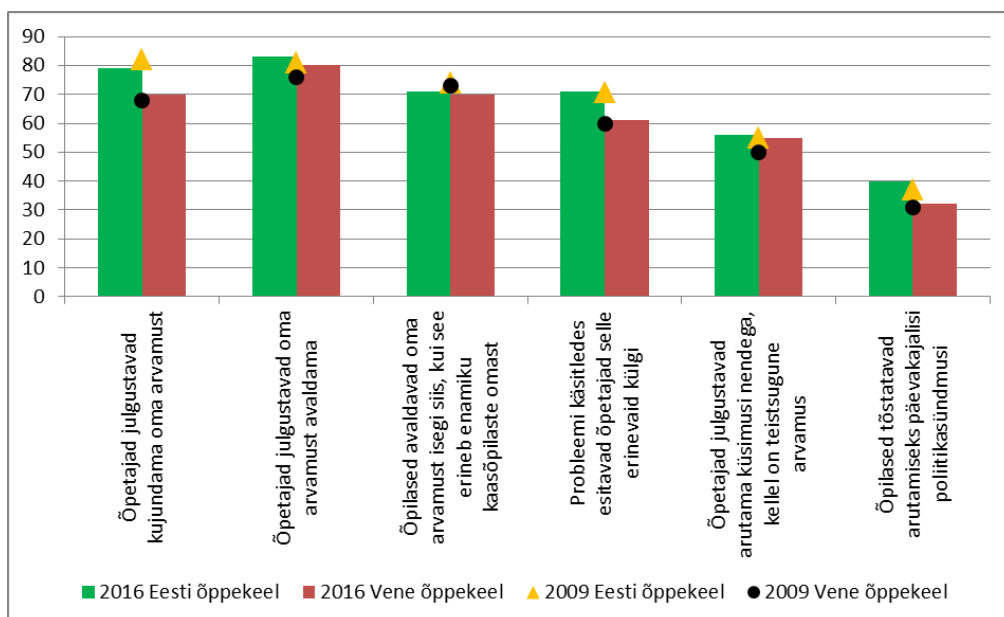
statistiliselt oluliselt kõrgem ICCS 2016 keskmisest △

statistiliselt oluliselt madalam ICCS 2016 keskmisest ▽

rohkem kui 3 skaalapunkti madalam ICCS 2016 keskmisest ▼

() Standardvigu kuvatakse sulgudes. Statistiliselt olulised muutused ($p < 0,05$) ajavahemikus 2009-2016 on toodud **paksus kirjas**.

Avatud klassikliima üksikutest aspektidest (joonis 6.2) peavad Eesti õpilased enimlevinuks seda, et õpetajad julgustavad õpilasi oma arvamust avaldama (ca 80%). Kõige vähem on levinud õpilaste meelest see, et nad saavad mõjutada tunni sisu tõstes päevakajalisi teemasid (ca. 36%). Võrreldes 2016 a. tulemusi varasematega, võib järeldada, et oluline hüpe avatuma klassikliima kujundamisel toimus 1999.-2009., edasi on olukord muutunud vähe. Endiselt on vene õppekeelega koolides tundides arutelud ja oma arvamuse omamine vähem soositud kui eesti õppekeelega koolides. Suurim erinevus (10%) on selles, kas õpetajad näitavad mingi probleemi käsitlemisel selle erinevaid külgi.

Joonis 6.2. Avatuse soosimine koolitundides, % õpilastest, kelle arvates loetletud olukorrad leiavad aset „sageli“ ja „mõnikord“

6.2. Koolikiusamine

Koolikiusamine on kaasajal tõusnud päevakorda kõikides haridussüsteemides. Sestap oli ka ICCS 2016 uuringus küsimusi koolikiusamise kohta nii õpilastele, koolijuhtidele kui õpetajatele. Verbaalne kiusamine on märksa enam levinud kui füüsiline vägivald, enamikes riikides on ca 60% õpilastest tundnud, et keegi naeruvääristas teda ja teised naersid tema üle; ligi pooled tõdesid, et neile on pandud solvavaid hüüdnimesid. Eesti ei tõuse riikide võrdluses esile halvemana ega paremana (tabel 6.4); vene õppekeelega koolides esineb kiusamist rohkem (joonis 6.3).

Tabel 6.4. Koolikiusamise tajumine, % õpilastest, kes on viimase kolme kuu jooksul kogunud erinevaid ahistamise vorme; skaala ABUSE punktid

Riik	Keegi õpilastest kutsus sind solvava hüüdnimega %	Keegi õpilastest ütles su kohta midagi, et teisi naerma ajada %	Keegi õpilastest ähvardas sulle haiget teha %	Sind on teise õpilase poolt füüsiliselt rünnatud %	Mõni õpilane tegi nimme katki mingi sulle kuuluva asja %	Mõni õpilane postitas internetti solvavaid pilte või teksti sinust %	Skaala keskmised punktid
Taani	44 (1,1) ▼	60 (1,1) △	14 (0,6) ▼	12 (0,6) ▼	14 (0,7) ▼	9 (0,5)	49 (0,2) ▼
Eesti	55 (1,4)	64 (1,2) △	19 (1,1)	14 (0,8) ▼	16 (0,7) ▼	11 (0,8)	50 (0,3)
Soome	42 (1,1) ▼	51 (1,0) ▼	15 (0,8) ▼	14 (0,8) ▼	8 (0,6) ▼	7 (0,5) ▼	48 (0,2) ▼
Läti	60 (1,0) △	44 (1,1) ▼	23 (1,1) △	19 (0,9) △	24 (1,2) △	10 (0,7)	50 (0,2)
Leedu	59 (1,1) △	67 (1,0) ▲	21 (1,0)	14 (0,9) ▼	19 (1,2)	14 (0,9) △	51 (0,2) △
Norra	56 (1,1)	59 (1,0) △	19 (1,0)	18 (0,8) △	19 (1,0)	13 (0,5) △	50 (0,3)
Venemaa	61 (1,2) △	49 (0,9) ▼	21 (0,9) △	9 (0,6) ▼	25 (1,0) △	13 (0,8) △	49 (0,2) ▼
Rootsi	44 (1,4) ▼	54 (1,3) ▼	17 (1,2)	16 (1,2)	15 (1,1) ▼	9 (0,6)	49 (0,4) ▼
ICCS 2016 keskmine	55 (0,3)	56 (0,2)	19 (0,2)	16 (0,2)	20 (0,2)	10 (0,1)	50 (0,1)

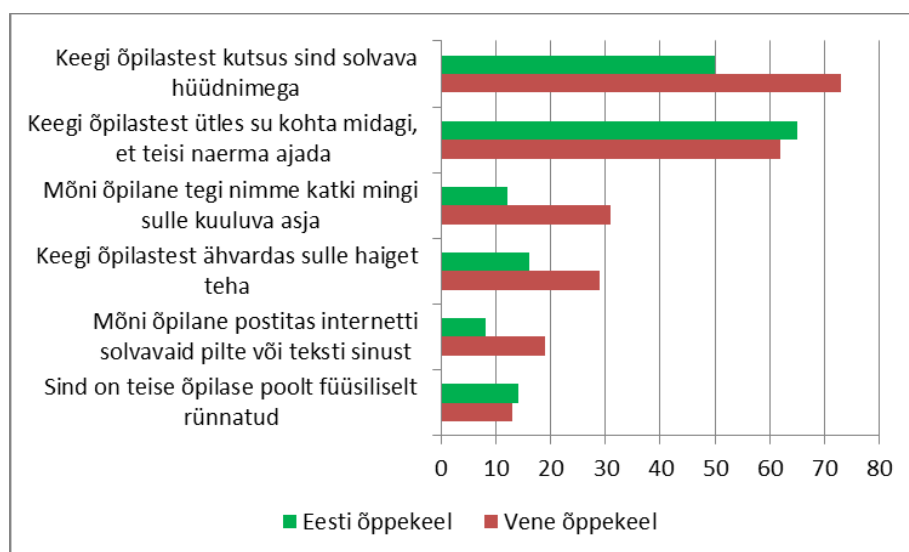
rohkem kui 10 protsendipunkti või 3 skaalapunkti kõrgem ICCS 2016 keskmisest ▲

statistiliselt oluliselt kõrgem ICCS 2016 keskmisest △

statistiliselt oluliselt madalam ICCS 2016 keskmisest ▼

rohkem kui 10 protsendipunkti või 3 skaalapunkti madalam ICCS 2016 keskmisest ▼

() Standardviga on näidatud sulgudes.

Joonis 6.3. Koolikiusamise tajumine õppekeele lõikes, % õpilastest, kes on viimase kolme kuu jooksul kogunud kiusamist.

ICCS 2016 ei anna selget vastust sellele, millised õpilased suurema tõenäosusega koolis kiusamise ohvriks langevad. Poistel ja kehvemate teadmistega õpilastel on see risk küll natuke kõrgem, ent kumbki nendest seostest pole statistiliselt oluline üheski osalenud riigis. Mõnes mõttes teeb see koolikiusamise vastase tegevuse keerukamaks, sest meil pole nõ. tüüpilise koolivägivalla ohvri portreed. Silma torkab seegi, et õpilaste vastuste põhjal on koolikiusamine Eestis märksa levinum kui õpetajate meelest. 64% õpilastest tunnistab, et kaasõpilased on tema üle pahatahtlikult naernud, kuid vaid 13% õpetajatest on õpilaste kiusavat käitumist märganud. Vastuste erinevused võivad tuleneda ka sellest, et õpilased ei taha, ei julge, või ei pea vajalikuks õpetajatele kiusamisjuhtudest rääkida. Vaid 16% õpetajatele on mõni õpilane rääkinud enda kiusamisest; lapsevanemate pöördumist oma lapse kiusamise asjus märkis vaid 5% Eesti õpetajatest. Samas on õpilaste lootused õpetajate aktiivsele rollile kiusamise ohjamiseks kõrged - 82% õpilastest usub, et enamik õpetajaid sekkuks kui õpilased üksteist kiusavad. Seega ütlevad uuringutulemused, et kiusamisjuhtude laialdasem avalikustamine on see vajalik samm, et kiusamisjuhtumeid vähendada.

6.3. Õpilaste osalus koolielus

Rahvusvahelises võrdluses jäävad Eesti õpilased klassivälise aktiivsuse poolest koolis rahvusvahelisest keskmisest allapoole (tabel 6.5.). Samasugune olukord oli ka 2009 a., kuigi toonane skaala koosnes teistest väidetest. Üldpildis pole erisusi ka eesti õppekeele ja vene õppekeele koolide vahel. Üksiktegevuste populaarsus on aga erinev, nagu ka nende dünaamika ajas (tabel 6.6). Kui 2009 a. olid Eesti õppekeele koolide noored osalemises aktiivsemad, siis nüüd on pilt kirjum. Hääletamine ja kandideerimine õpilasomavalitsusse on vene õppekeele koolides aastatega tõusnud, eesti õppekeele koolides aga jäänud samaks või langenud. Mõlemat liiki koolides on traditsiooniline muusika ja näitering muutunud vähem atraktiivseks, sellega samapopulaarseks on saanud osalemine väitlustes.

Tabel 6.5. Õpilaste osalus klassiväilistes tegevustes, 2016, skaala SCHPART punktid

Riik	2016	SE
Taani	50	0,1
Eesti	47	0,2
Soome	48	0,2
Leedu	50	0,2
Läti	48	0,2
Norra	54	0,1
Venemaa	51	0,1
Rootsi	53	0,2
Keskmine	51	0,1

Tabel 6.6. Õpilaste osalus klassivälistes tegevustes? % õpilastest, kes on osalenud, 2016 (2009)

Tegevus	Eesti õppekeel	Vene õppekeel	Muutus vähemalt +/-5 %
Hääletamine klassivanema või õpilasmavalitsuse valimistel	75 (75)	69 (65)	
Osalemine muusika- või näitemänguprojektides väljaspool tunde	57 (74)	58 (66)	kahanemine
Aktiivne osalemine väitlustes	51 (36)	66 (28)	kasv
Kandideerimine klassivanemaks või õpilasmavalitsusse	26 (31)	30 (24)	vene õppekeelega koolides kasv, eesti õppekeelega koolides kahanemine
Osalemine õpilasmavalitsuse töös	29 (23)	29 (25)	eesti õppekeelega koolides kasv
Osalemine kooli juhtimist puudutavate otsuste langetamisel	30 (21)	28 (31)	eesti õppekeelega koolides kasv

Lisaks tegelikule osalusele klassivälistes tegevustes uurib ICCS ka seda, millist väärtust õpilased sedalaadi tegevustele omistavad. Õpilastel paluti väljendada oma nõustumist väidetega, mis puudutasid nende ühist tegutsemist oma huvide saavutamiseks koolis, sh õpilasmavalitsuse rolli. Kuna küsimused on erinevates uuringutsüklites jäänud valdavalt samadeks, siis saab analüüsida ka suhtumise arengut aastate jooksul.

Tabel 6.7. Klassivälise tegevuse väärtus õpilaste silmis, 2009 – 2016, skaala VALPARTS punktid

Riik	2016		2009		Erinevused
Taani	49	(0,1)	50	(0,1)	-0,6
Eesti	51	(0,2)	50	(0,2)	1,0
Soome	50	(0,2)	50	(0,2)	0,4
Leedu	49	(0,2)	48	(0,1)	0,9
Läti	49	(0,2)	48	(0,2)	0,7
Norra	51	(0,1)	52	(0,2)	-1,0
Venemaa	50	(0,1)	50	(0,1)	0,2
Rootsi	49	(0,2)	49	(0,2)	0,2
Keskmine	50	(0,1)	50	(0,1)	0,3

() Standardviga on näidatud sulgudes

Kõikides riikides, sh Eestis, peavad tüdrukud osalemist koolis olulisemaks kui poisid (skaalapunktid Eestis vastavalt 53 ja 49). Eesti õppekeelega koolide õpilased peavad osalust olulisemaks (52 skaalapunkti) kui vene õppekeelega koolide õpilased (48 skaalapunkti). Sealjuures on aastatel 2009-2016 vahe suurenenud, kuna eestikeelsetes koolides on koolielus kaasalöömise väärtus tõusnud, venekeelsetes koolides aga jäänud samaks. Eesti keskmised näitavad maskeerivad selle erisuse ära ning pilt paistab läbi kõigi aastate väga positiivsena (tabel 6.8).

Tabel 6.8. Klassivälise tegevuse väärtus õpilaste silmis, 1999-2016, % õpilastest, kes olid väidetega „nõus“ ja „täiesti nõus“

Väited	1999	2009	2016
Õpilaste osalemine kooli juhtimises võib muuta koolid paremaks	-	87	91
Koolis võib aset leida palju positiivseid muutusi, kui õpilased tegutsevad koos	94	94	95
Õpilaste koondumine oma seisukohtade väljaütlemiseks võib aidata kooliprobleeme lahendada	88	88	95
Igas koolis peaks olema õpilasmavalitsus/ *hääletamine õpilasesinduse valimistel võib muuta seda, mis koolis toimub (2016)	88	88	83*
Õpilased saavad koolis toimuvat rohkem mõjutada, kui nad tegutsevad pigem koos kui eraldi	92	92	92

Kokkuvõtteks

Tervikuna on Eesti koolide sisekliima positiivne, demokraatlik ja turvaline. Peamine areng on toimunud aastail 1999-2009, edasi on olukord muutunud vähe. Kuna positiivsed hoiakud koolielus osalemise ning õpetajate-õpilaste suhete kohta on lähedased küllastumistasemele, on asjakohane algtada laiem arutelu selle üle, millised võiksid olla uued arengueesmärgid ja millist koolidemokraatia mudelit eelistada?

Praegune mudel eelistab esindusdemokraatiat, kus õpilased valivad endale esinduse, kes kogu õpilaskonna nimel otsustamises osaleb. Positiivsete joonte kõrval (nagu nt esindusdemokraatiale üles ehitatud riigivalitsemise mudeli matkimine) on sellel lähenemisel ka nõrkusi. Näiteks võivad koolis halvemini hakkama saavad õpilased omada vähem võimalusi aktiivseks osaluseks.

7. Noorte hoiakud ühtse Euroopa osas

Üheks osaks ICCS 2016 uuringust olid piirkondlikud küsimustikud, mida täitsid vastavalt kas Ladina-Ameerika või Euroopa maade õpilased ja mis keskendusid selle regiooni olulisematele sõlmprobleemidele. Euroopas osales uuringus 14 riiki. Euroopa küsimustikku muudeti võrreldes, eelmise 2009 a. uuringuga üpris palju, muu hulgas loobuti ka ELi puudutavast teadmiste testist. Muutunud küsimustikust tulenevalt saab õpilaste hoiakute muutumist mõõta vaid vähestes teemades, nagu Euroopa identiteet, suhtumine vabasse liikumisse ja immigratsiooni. Varasematele küsimustele lisandusid tänased uued regionaalsed probleemid nagu EL liikmesriikide koostöö ja EL tulevik. Käesolev peatükk keskendub õpilaste suhtumistele ja arusaamadele kolmes valdkonnas:

- Euroopa identiteet
- Suhtumine vabasse liikumisse ja rändesse
- Nägemus Euroopa tulevikust.

7.1. Euroopa identiteet

Euroopa identiteet ja kodakondsus on viimastel aastakümnetel olnud laialdaselt arutelu all. Mitmed uuringud on pühendatud Euroopa identiteedi tunnuste väljaselgitamisele ja selle levimusele. ICCS 2016 Euroopa küsimustik sisaldas nelja Likert-tüüpi väidet vastusekategoriatega "täiesti nõus", "nõus", "pole nõus" ja "pole üldse nõus":

- Ma pean end eurooplaseks.
- Ma olen uhke, et elan Euroopas.
- Ma tunnen end kuuluvat Euroopasse.
- Ma pean ennast kõigepealt Euroopa kodanikuks ja seejärel maailmakodanikuks.

Kuna samad väited olid ka ICCS 2009 Euroopa küsimustikus, oli võimalik mõõta muutusi noorte Euroopa identiteeditunnetuses. Need seitse aastat (2009-16) olid EL jaoks keerulised – siia mahtus nii majanduskriis ja suured eelarvekärped enamikes riikides, kui ka 2015 a. Vahemere migratsioonikriis ja kontrolli alt väljunud pagulastulv. Tulemused näitavad, et noorte Euroopa kuuluvustunne pole nende raskuste tõttu nõrgenenud, vaid hoopis vastupidi – tugevnenud (tabel 7.1). Riikide võrdluses oli kuuluvustunne Euroopaga aastatega enim tõusnud Maltal, Leedus ja Soomes; madalaima skaalaskoor oli mõlemal küsitlusaastal Lätis. Eesti näitaja jäi mõlemal korral uuringu keskmisele tasemele.

Tabel 7.1. Õpilaste Euroopa identiteeditunnetus, 2009-2016, skaala EUIDENT punktid

Riik	2016	2009	Erinevused 2016 - 2009
Taani	53 (0,2) ▽	49 (0,2)	4,1 (0,8)
Eesti	53 (0,3)	50 (0,3)	3,1 (0,8)
Soome	56 (0,2) △	52 (0,2)	4,4 (0,8)
Läti	48 (0,2) ▼	45 (0,3)	3,1 (0,8)
Leedu	54 (0,3)	49 (0,2)	4,4 (0,8)
Norra	55 (0,2) △	-	-
Rootsi	53 (0,3)	50 (0,2)	4,0 (0,8)
Euroopa ICCS keskmised	53 (0,1)	50 (0,1)	3,2 (0,2)

rohkem kui 3 skaalapunkti kõrgem Euroopa ICCS 2016 keskmisest ▲

statistiliselt oluliselt kõrgem Euroopa ICCS 2016 keskmisest △

statistiliselt oluliselt madalam Euroopa ICCS 2016 keskmisest ▽

rohkem kui 3 skaalapunkti madalam Euroopa ICCS 2016 keskmisest ▼

() Standardviga kuvatakse sulgudes. Statistiliselt olulised muutused ($p < 0,05$)
ajavahemikus 2009-2016 on toodud **paksus kirjas**.

Kui tabel 7.1. toodud skaalapunktides erinesid riigid üksteisest suhteliselt vähe, siis üksikutes väidetes on varieeruvus suurem. Eesti õpilastest peab ennast eurooplaseks ja tunneb end kuuluvaks Euroopasse sama suur protsent, mis uuringus keskmiselt. Kolme väitega nõustuvad Eesti õpilased väiksemal määral kui uuringus keskmiselt, ühe väites aga enam kui keskmiselt (Tabel 7.2.)

Tabel 7.2. Euroopa identiteeditunnetus, % õpilastest, kes olid väidetega „täiesti nõus“ või „nõus“

Riik	Peaaegu eurooplaseks	Olen uhke, et elan Euroopas	Tunnen end kuuluvat Euroopasse	Peaaegu Euroopa kodanikuks ja siis maailma- kodanikuks	Tunnen end kuuluvat Euroopa Liitu	Olen uhke, et minu maa kuulub Euroopa Liitu
Taani	96 (0,4) △	96 (0,4) △	92 (0,5) △	76 (0,8) ▽	-	-
Eesti	95 (0,3)	92 (0,6) ▽	87 (0,9)	74 (1,1) ▽	81 (1,1) △	88 (0,8) ▽
Soome	98 (0,3) △	96 (0,4) △	90 (0,6) △	85 (0,8) △	86 (0,7) △	92 (0,6) △
Läti	92 (0,7) ▽	87 (0,9) ▽	73 (1,2) ▼	67 (1,1) ▼	67 (1,1) ▼	84 (0,9) ▽
Leedu	97 (0,4) △	95 (0,4) △	86 (0,8)	79 (0,9)	81 (0,8) △	93 (0,5) △
Norra	92 (0,5) ▽	96 (0,3) △	90 (0,5) △	77 (0,8)	-	-
Rootsi	91 (0,8) ▽	95 (0,5)	87 (0,9)	77 (0,8)	75 (1,1) ▽	90 (0,8)
Euroopa ICCS 2016 keskmine	95 (0,1)	94 (0,1)	87 (0,2)	78 (0,2)	78 (0,3)	90 (0,2)

rohkem kui 10 protsendipunkti kõrgem Euroopa ICCS 2016 keskmisest ▲

statistiliselt oluliselt kõrgem Euroopa ICCS 2016 keskmisest △

statistiliselt oluliselt madalam Euroopa ICCS 2016 keskmisest ▽

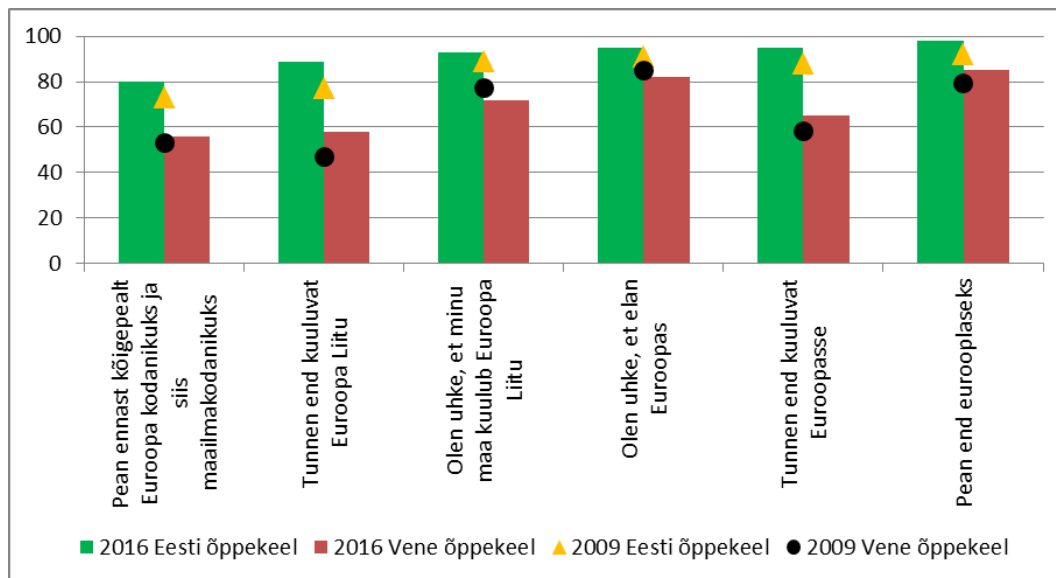
rohkem kui 10 protsendipunkti madalam Euroopa ICCS 2016 keskmisest ▼

() Standardviga kuvatakse sulgudes

Peaaegu kõikides riikides tunnetasid poisid pisut tugevamat ühtekuuluvust Euroopaga kui tüdrukud (samad tulemused olid ka ICCS 2009), ent ühelgi juhul polnud see vahe statistiliselt oluline. Samuti polnud statistiliselt oluline seos kuuluvustunde ja vastaja immigranditausta vahel. Statistiliselt

oluliseks osutusid seevastu seosed Euroopa identiteedi ja institutsionaalse usalduse vahel. Need õpilased, kes usaldasid institutsioone rohkem, näitasid keskmiselt 5 skaalapunkti võrra kõrgemat kuuluvustunnet Euroopaga (Eestis vahe +6 punkti).

Eesti siseselt on eesti õppekeelega koolide õpilaste Euroopa identiteet tugevam vene õppekeelega koolide õpilaste omast (joonis 7.1). Kõige suurem erinevus seondus kuuluvusega Euroopasse ja Euroopa Liitu (vastavalt 30 ja 31 protsendipunkti). Kuna teismeliste eestivenelaste vanemad on enamjaolt sündinud Eestis, siis ei saa identiteeditunnetuse erinevust seletada vastajate päritolumaaga. Pigem võib rolli mängida kooli õppekeel ning see, mil määral on koolis Euroopa asjadest juttu.

Joonis 7.1. Euroopa identiteeditunnetus õppekeele lõikes, % õpilastest, kes olid väidetega „täiesti nõus“ või „nõus“

Vastata sellele küsimusele võimaldavad õpilaste vastused sellele, mil määral on neil koolis olnud võimalus omandada teadmisi Euroopa ajaloo, teiste Euroopa riikide poliitiliste, sotsiaalsete ning majandussüsteemide või Euroopa lõimingu kohta. Kolme küsimuse puhul jäi Eesti õpilaste arvamus õppimisvõimalusest koolis tugevalt alla rahvusvahelist keskmist, kõrgem oli see aga Euroopa ajaloo õppimise osas (Tabel 7.3.). Euroopa riikide majandusi, sotsiaalseid ja poliitilisi süsteeme on koolis saanud uurida vaid pooled Eesti 8. klasside õpilastest, mis on kõige madalam näitaja kõigi 14 osalenud Euroopa riigi seas. Võrreldes õpilaste arvamus Euroopa alaste teadmiste omandamisest õppekeele aluse on keskmiselt 15 protsendipunkti vene õppekeele õpilastest saanud rohkem teadmisi kui eestikeelsete koolide õpilased. Ainult Euroopa ajaloo õppimine on mõlema õppekeele puhul samal tasemel. (joonis 7.2.)

Tabel 7.3. Võimalus õppida koolis Euroopaga seotud teemasid, % õpilastest, kes on saanud seda teha „suurel“ või „mõõdukalt“ määral, skaala EULRN punktid

Riik	Teiste Euroopa riikide poliitilised ja majandus-süsteemid	Euroopa ajalugu	Teiste Euroopa riikide poliitilised ja sotsiaalsed teemad	Euroopa riikide poliitiline ja majanduslik lõimumine	Skaala keskmised punktid
Taani	70 (1,0) △	77 (0,8) ▽	65 (1,0) △	68 (1,0) △	50 (0,2)
Eesti	52 (1,4) ▼	89 (0,8) △	51 (1,2) ▼	50 (1,4) ▼	48 (0,2) ▽
Soome	71 (0,9) △	92 (0,6) △	67 (1,0) △	71 (1,0) △	52 (0,2) △
Läti	59 (1,4) ▽	82 (0,9)	54 (1,1) ▽	50 (1,1) ▼	48 (0,3) ▽
Leedu	78 (1,1) ▲	93 (0,6) ▲	76 (1,1) ▲	83 (0,9) ▲	55 (0,3) ▲
Norra	71 (1,0) △	91 (0,5) △	69 (0,9) △	66 (1,0)	52 (0,2) △
Rootsi	63 (1,7)	80 (1,0) ▽	62 (1,4)	63 (1,2)	49 (0,3) ▽
Euroopa ICCS 2016 keskmine	66 (0,3)	83 (0,2)	63 (0,3)	65 (0,3)	50 (0,1)

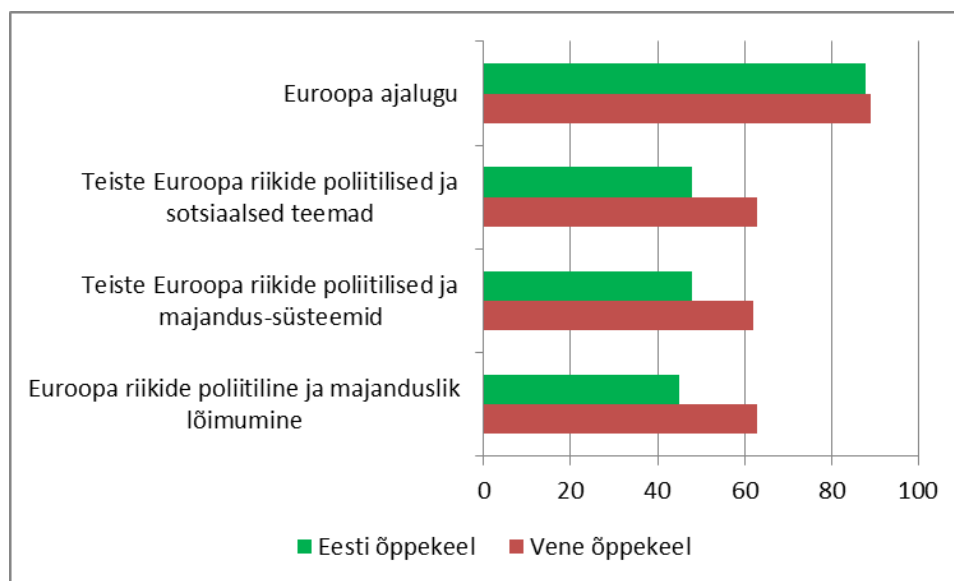
rohkem kui 10 protsendipunkti või 3 skaalapunkti kõrgem Euroopa ICCS 2016 keskmisest ▲

statistiliselt oluliselt kõrgem Euroopa ICCS 2016 keskmisest △

statistiliselt oluliselt madalam Euroopa ICCS 2016 keskmisest ▽

rohkem kui 10 protsendipunkti või 3 skaalapunkti madalam Euroopa ICCS 2016 keskmisest ▼

() Standardviga on näidatud sulgudes

Joonis 7.2. Võimalus õppida koolis Euroopaga seotud teemasid, % õpilastest, kes on saanud seda teha „suurel“ või „mõõdukalt“ määral

7.2. Suhtumine vabasse liikumisse ja rändesse

EL Lissaboni strateegia nurgakiviks töö ja hariduse kättesaadavuse valdkonnas on kodanike vaba liikumise õigus Euroopas. ICCS 2016 Euroopa küsimustik sisaldas kuut väidet, mis hõlmasid õpilaste suhtumist liikumisvabadusse ja piiranguid Euroopa kodanike töötamisel teises riigis. Tervikuna oli

kõigi osalenud maade noorte suhtumine liikumisvabadusse Euroopas väga toetav. 14 osalenud riigi keskmisena nõustus järgnevate väidetega väga suur enamus õpilastest:

- Euroopa riikide kodanike võimalused töötada kõikjal Euroopas on Euroopa majanduse jaoks kasulikud (94%)
- Euroopa riikide kodanikel peaks olema lubatud töötada kõikjal Euroopas (92%)
- Euroopa riikide kodanike lubamine töötada kõikjal Euroopas aitab vähendada tööpuudust (89%).

Eesti õpilased hindasid keskmisest kõrgemalt vaba liikumise positiivset mõju majandusarengule ja tööpuuduse vähendamisele; viimane võib tugineda ka noorte endi perekondade kogemustel. Töölase rände piiramist toetavad Eesti õpilased vähem kui uuringu keskmine näitaja, ühtlasi oli see vaadeldavatest Läänemere regiooni riikidest madalaim näitaja (tabel 7.4). Võrreldes 2009 aastaga on toimunud tähelepanuväärne muutus riikide seisukohtade jagunemises. Kui 2009 a. olid Lääne-Euroopa noored ühtviisi rohkem tööjõu liikumise piiramise poolt ning Kesk- ja Ida-Euroopa noored ühtviisi selle vastu, siis 2016 a. on see Lääne ja Ida vastuolu hägustunud. Näiteks Belgia (flaami kogukond) ja Leedu noortest pooldab umbes 40% töörande piiramist; Eestis, Soomes ja Itaalias on sellel seisukohal umbes 30% õpilastest.

Tabel 7.4. Suhtumine tööjõu vabasse liikumisse Euroopas, % õpilastest, kes olid väidetega "täiesti nõus" või "nõus"

Riik	See mõjub hästi Euroopa majandusele	Neil tuleks lubada töötada kõikjal Euroopas	See aitab vähendada töötust	Neil tuleks lubada töötada ainult siis, kui nende oskusi seal vajatakse	Nad peaksid töötama ainult töökohtadel, kus selle riigi kodanikud töötada ei taha	Ainult piiratud arvul peaks olema lubatud seoses tööga liikuda
Taani	93 (0,5)	89 (0,6) ▽	87 (0,6) ▽	58 (1,0) ▽	38 (0,9) △	39 (1,0) △
Eesti	96 (0,4) △	94 (0,6) △	91 (0,6) △	54 (1,4) ▽	29 (1,0) ▽	25 (1,2) ▼
Soomes	97 (0,3) △	95 (0,4) △	91 (0,6) △	45 (1,3) ▼	23 (0,9) ▼	30 (1,0) ▽
Läti	89 (0,7) ▽	92 (0,6)	86 (0,8) ▽	68 (1,2) △	25 (1,2) ▼	35 (1,3)
Leedu	96 (0,4) △	97 (0,4) △	89 (0,7)	65 (1,0)	35 (1,3)	41 (1,2) △
Norra	95 (0,3) △	88 (0,5) ▽	88 (0,5)	87 (0,5) ▲	51 (0,8) ▲	40 (0,7) △
Rootsi	92 (0,5) ▽	91 (0,5) ▽	89 (0,6)	70 (1,1) △	54 (1,1) ▲	37 (1,1)
Euroopa ICCS 2016 keskmine	94 (0,1)	92 (0,1)	89 (0,2)	63 (0,3)	36 (0,3)	37 (0,3)

rohkem kui 10 protsendipunkti kõrgem Euroopa ICCS 2016 keskmisest ▲

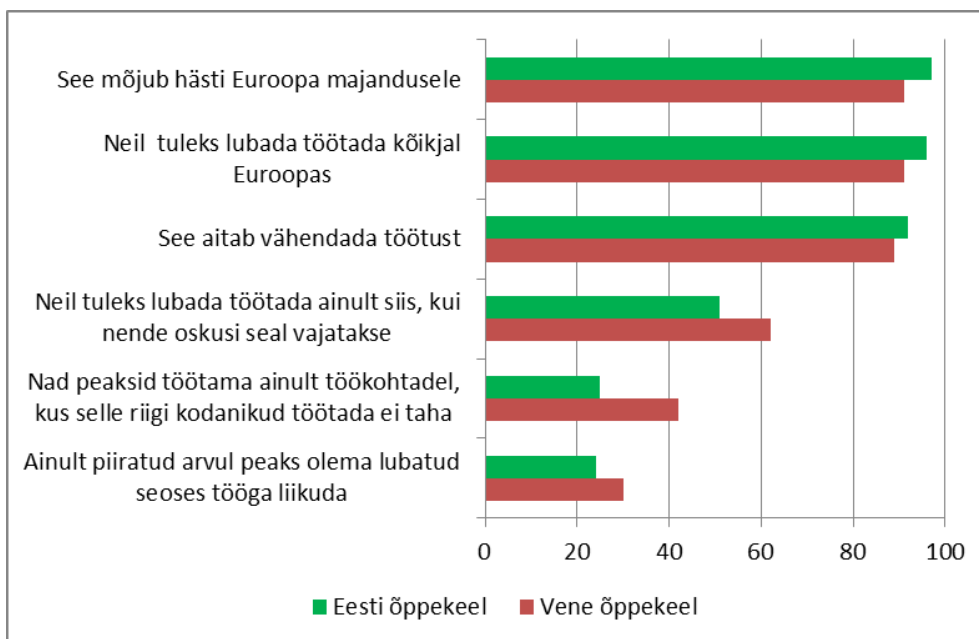
statistiliselt oluliselt kõrgem Euroopa ICCS 2016 keskmisest △

statistiliselt oluliselt madalam Euroopa ICCS 2016 keskmisest ▽

rohkem kui 10 protsendipunkti madalam Euroopa ICCS 2016 keskmisest ▼

() Standardviga on märgitud sulgudes

Eesti- ja vene õppekeelelga koolide õpilased suhtuvad ühtmoodi toetavalt sellesse, et lubada Euroopa kodanikel töötada teistes Euroopa riikides (erinevus kuni 6 protsendipunkti eestikeelsete õpilaste kasuks). Tööjõu vaba liikumise piiramise osas lähevad aga arvamused lahku (joonis 7.3). Vene õppekeelelga koolide vastajad pooldavad piiranguid rohkem kui eesti õppekeelelga vastajad. Nii leiab 17% võrra enam venekeelseid õpilasi, et sisserännanutele peaks andma ainult neid töökohti, kus n.ö. kohalikud töötada ei taha.

Joonis 7.3. Suhtumine tööjõu vabasse liikumisse Euroopas õppekeele lõikes, % õpilastest, kes olid väidetega "täiesti nõus" ja "nõus"

Lisaks suhtumisele EL kodanike vabasse liikumisse, uuris ICCS 2016 ka noorte suhtumist immigrantidesse. Tänapäeval on enamik ühiskondi mitmerahvuselised, kusjuures rahvuslik kirjusus võib olla kujunenud kauges minevikus või olla viimaste kümnendite rahvastikurände tagajärg. See põhjustab ka riikidevahelisi erinevusi suhtumises immigrantidesse. Teisalt kuulub lugupidav suhtumine sisserännanute legitiimsetesse õigustesse demokraatia põhikriteeriumide hulka; toetavat suhtumist kõigi vähemusgruppide õigustesse olenemata nende rassilisest või etnilisest iseloomust peetakse demokraatia küpsuse mõõdupuuks. Arvestades teema olulisust Euroopa kontekstis on see ICCS 2016 küsitluses toodud Euroopa küsimustikku (2009 a. põhiküsimustikus). Mõõtmaks õpilaste suhtumist immigrantide õigustesse kasutati samu väiteid mis varem, mille põhjal sai moodustada 2009 aastaga võrreldava teemaskaala. Tervikuna on toetus immigrantide õigustele teismeliste seas langenud (tabel 7.5), mida võib seletada 2015 a. rändekriisi mõjuga.

Peaaegu kõik Euroopa noored (93%) pooldavad immigrantide laste võrdset õigust haridusele, kuid märksa vähem üksmeelt on selles, kas immigrantidel peaks olema õigus rääkida oma keelt ja praktiseerida kombeid (nõustujaid vastavalt 68% ja 73% keskmiselt) (tabel 7.6). Keeleküsimuses olid ka riikidevahelised erinevused kõige suuremad. Immigrantide õigusi peegeldav teemaskaala näitab, et noorte hoiakute muutmine pole ühtemoodi seotud immigrantide arvu märgatava suurenemisega õpilaste koduriigis. Norras, Belgia ja Rootsis on toetus immigrantide õigustele tõusnud, Itaalias ja Soomes jäänud samaks ning Lätis ja Bulgaarias kukkunud enim. Kõigi Balti riikide õpilaste toetav suhtumine immigrantide õigustesse on aastatega kahanenud. Eestis pooldas 1999. aastal immigrantide võimalust säilitada oma kombed ja elustiil 81% õpilastest, kuid 2016. aastal on see poolehoid langenud 59%-ni.

Tabel 7.5. Toetus immigrantide võrdsetele õigustele, 2009-2016, skaala IMMRGHT punktid

Riik	2016	2009	Erinevused 2016 - 2009
Taani	49 (0,2)	48 (0,3)	0,0 (0,5)
Eesti	46 (0,1) ▽	48 (0,2)	-1,7 (0,4)
Soome	48 (0,2) ▽	48 (0,3)	-0,2 (0,5)
Läti	43 (0,2) ▼	47 (0,2)	-3,4 (0,7)
Leedu	49 (0,2) △	51 (0,2)	-1,6 (0,7)
Norra	51 (0,2) △	48 (0,4)	2,8 (0,8)
Rootsi	53 (0,4) ▲	52 (0,4)	1,5 (0,9)
Euroopa ICCS keskmised	48 (0,1)	49 (0,1)	-0,6 (0,2)

rohkem kui 3 skaalapunkti kõrgem Euroopa ICCS 2016 keskmisest ▲

statistiliselt oluliselt kõrgem Euroopa ICCS 2016 keskmisest △

statistiliselt oluliselt madalam Euroopa ICCS 2016 keskmisest ▽

rohkem kui 3 skaalapunkti madalam Euroopa ICCS 2016 keskmisest ▼

() Standardviga on näidatud sulgudes. Statistiliselt olulised muutused ($p > 0,05$)
ajavahemikus 2009-2016 on toodud **paksus kirjas**.

Tabel 7.6. Toetus immigrantide võrdsetele õigustele, % õpilastest, kes olid väidetega „täiesti nõus“ või „nõus“

Riik	Peaks olema võimalus jätkata oma keele kasutamist	Nende lastel samad võimalused haridusele kui teistel sellel maal	Aastaid sellel maal elanuil peaks olema võimalus valimistel hääletada	Peaks olema võimalus säilitada oma kombed ja elustiil	Peaks olema samasugused õigused, mis igal teiselgi
Taani	60 (1,0) ▽	95 (0,4) △	86 (0,7) ▲	78 (1,0) △	90 (0,7) △
Eesti	62 (1,2) ▽	94 (0,5)	68 (1,1) ▽	59 (1,1) ▼	85 (0,8) ▽
Soome	68 (1,0)	91 (0,7) ▽	78 (0,9) △	65 (1,0) ▽	89 (0,7) △
Läti	50 (1,3) ▼	88 (0,7) ▽	58 (1,3) ▼	54 (1,4) ▼	78 (1,0) ▽
Leedu	80 (1,0) ▲	95 (0,5) △	70 (1,0) ▽	82 (0,8) △	88 (0,7)
Norra	76 (0,9) △	96 (0,3) △	84 (0,6) △	81 (0,7) △	92 (0,4) △
Rootsi	82 (1,2) ▲	95 (0,5) △	88 (0,9) ▲	83 (1,0) △	94 (0,7) △
Euroopa ICCS 2016 keskmised	68 (0,3)	93 (0,1)	75 (0,3)	73 (0,3)	88 (0,2)

rohkem kui 10 protsendipunkti kõrgem Euroopa ICCS 2016 keskmisest ▲

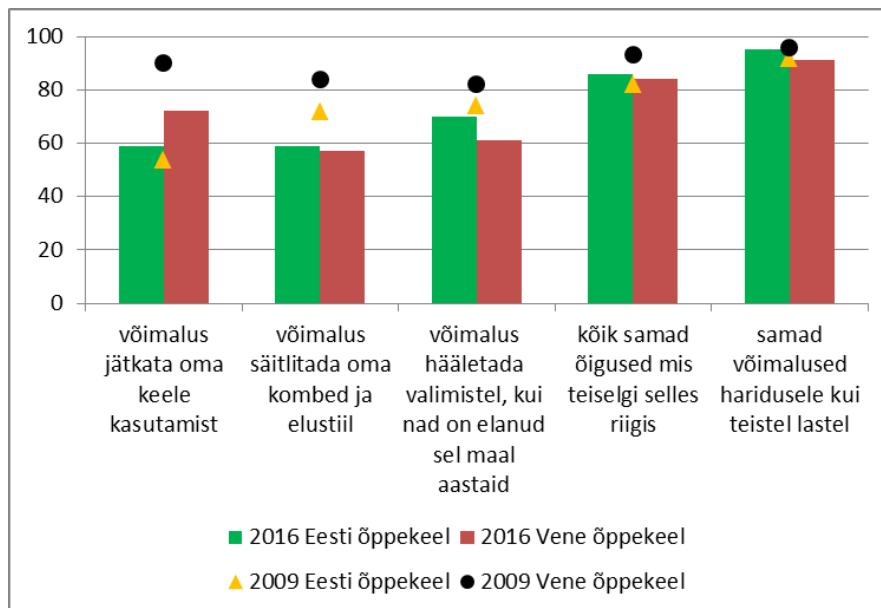
statistiliselt oluliselt kõrgem Euroopa ICCS 2016 keskmisest △

statistiliselt oluliselt madalam Euroopa ICCS 2016 keskmisest ▽

rohkem kui 10 protsendipunkti madalam Euroopa ICCS 2016 keskmisest ▼

Eesti õpilaste suhtumine immigrantide õigustesse erineb õppekeele alusel vaid paar protsendipunkti. Sarnaselt riikidevahelisele tulemusele on ka Eesti sees kõige suurem erinevus toetuses õigusele jätkata oma keele kasutamist (13 protsendipunkti). Ühtlasi on see ainuke küsimus, milles vene õppekeelega koolide õpilaste poolehoid on kõrgem eesti õppekeelega koolide õpilaste omast (joonis 7.4) Teisalt, võrreldes 2009 a. andmetega, on venekeelsete õpilaste poolehoid oma keele

kasutamiseõigusele langenud 89%-lt 72-le ja eestikeelsete õpilaste poolehoid kasvanud 54-lt protsendilt 59%-ni.

Joonis 7.4. Toetus immigrantide võrdsetele õigustele, % vastajaist, kes olid väidetega „täiesti nõus“ ja „nõus“

7.3. Nägemus Euroopa tulevikust

ICCS 2016 Euroopa küsimustik uuris esmakordselt ka õpilaste ootusi Euroopa tuleviku suhtes. Nende küsimustega püüti saada vastus sellele, kas õpilased kujutavad Euroopa tulevikku pigem helge või süngena lähtudes piirkonna ees seisvatest probleemidest. Esitatud küsimused saab jagada oma sisult positiivseks ja negatiivseks Euroopa tulevikustsenaariumiks. Kõige kindlamad (keskmiselt 86%) olid vastajad selles, et tulevikus on Euroopa riikide koostöö tihedam. Eesti õpilased ületasid selles osas uuringu keskmist, jäädes siiski alla osade Põhjamaade ja Leedu õpilaste positiivsetele ootustele (tabel 7.7). Üksikväiteid koondav teemaskaala näitab, et EL Põhjala liikmesriigid on Liidu tuleviku suhtes keskmisest optimistlikumad, Balti riigid aga skeptilisemad. Leedu, mis paistis silma kõrgema toetusega immigrantide õigustele ja vabale liikumisele, on optimistlikum ka EL tuleviku suhtes. Ühtlasi on Leedu noortel olnud koolis võimalus omandada märksa mitmekesisemaid teadmisi EL maadest kui Läti ja Eesti eakaaslastel (tabel 7.3).

Tabel 7.7. Õpilaste positiivsed ootused Euroopa tulevikule, % vastajaist, kes pidas mainitud arenguid „väga tõenäoliseks“ ja „tõenäoliseks“, skaala EUPOS punktid

Riik	Euroopa riikide vahel on tihedam koostöö	Euroopas valitseb suurem rahu	Euroopas on vähem õhu ja vee reostust	Euroopas tugevneb demokraatia	Skaala keskmised punktid
Taani	92 (0,5) △	71 (1,1) △	57 (0,8) ▲	88 (0,6) ▲	51 (0,2) △
Eesti	87 (0,8)	62 (1,2)	42 (1,3) ▽	76 (0,8)	49 (0,3) ▽
Soome	91 (0,6) △	67 (1,2) △	52 (1,1) △	84 (0,6) △	51 (0,2) △
Läti	85 (0,7) ▽	57 (1,3) ▽	47 (1,1)	73 (1,0) ▽	49 (0,3) ▽
Leedu	90 (0,6) △	59 (1,1) ▽	41 (1,0) ▽	78 (0,8)	50 (0,3)
Norra	90 (0,5) △	62 (0,7) ▽	50 (0,8) △	82 (0,7) △	50 (0,1)
Rootsi	86 (0,8)	67 (1,0) △	48 (1,0)	82 (0,9) △	51 (0,2) △
Euroopa ICCS 2016 keskmine	86 (0,2)	64 (0,3)	47 (0,3)	78 (0,2)	50 (0,1)

rohkem kui 10 protsendipunkti või 3 skaalapunkti kõrgem Euroopa ICCS 2016 keskmisest ▲

statistiliselt oluliselt kõrgem Euroopa ICCS 2016 keskmisest △

statistiliselt oluliselt madalam Euroopa ICCS 2016 keskmisest ▽

rohkem kui 10 protsendipunkti või 3 skaalapunkti madalam Euroopa ICCS 2016 keskmisest ▼

() Standardviga on näidatud sulgudes

Negatiivsetest stsenaariumitest pidasid noored kõige tõenäolisemaks terrorismiohu suurenemist (tabel 7.8). Põhja- ja Baltimaade õpilased hindasid seda ohtu küll madalamalt Euroopa uuringu keskmisest, kuid maailma suurvõimude tugevnemist pidasid Läänemere maade noored vastupidi, keskmisest tõenäolisemaks riskiks. Kõige vähem kardeti Euroopa riikide majanduse nõrgenemist tulevikus, mis on seotud ka vaesuse ja töötuse riski hindamisega pigem mõõdukaks. Eesti õpilastest pidas majanduse väljavaadete halvenemist ja töötuse riski tõenäoiseks natuke väiksem osa vastajatest kui uuringus osalenud 14 riigis keskmiselt.

Tabel 7.8. Õpilaste negatiivsed ootused Euroopa tulevikule, % vastajaist, kes pidas mainitud arenguid „väga tõenäoliseks“ ja „tõenäoliseks“, skaala EUNEG punktid

Riik	Terrorism muutub suuremaks hädahojuks	Euroopa on rohkem mõjutatud Hiinast, Indiast, USA-st	Majandus nõrgeneb kõigis Euroopa riikides	Suureneb vaesus ja töötus Euroopas	Skaala keskmised punktid
Taani	68 (0,8)	79 (0,9) ▲	30 (0,8) ▼	36 (0,9) ▼	52 (0,1) △
Eesti	67 (1,1)	69 (1,1)	42 (0,9)	49 (0,9) ▽	50 (0,2)
Soome	67 (1,1)	69 (0,9) △	45 (0,9) △	47 (0,9) ▽	50 (0,2) △
Läti	63 (0,9) ▽	66 (1,2)	44 (1,1)	52 (1,0)	51 (0,2) △
Leedu	61 (1,0) ▽	69 (1,1)	38 (1,3) ▽	44 (1,0) ▽	52 (0,2) △
Norra	63 (0,7) ▽	69 (0,7) △	49 (0,6) △	57 (0,7) △	50 (0,1)
Rootsi	60 (1,1) ▽	71 (0,9) △	37 (1,0) ▽	49 (1,2) ▽	51 (0,2) △
Euroopa ICCS 2016 keskmine	68 (0,3)	67 (0,3)	43 (0,3)	52 (0,3)	50 (0,1)

rohkem kui 10 protsendipunkti või 3 skaalapunkti kõrgem Euroopa ICCS 2016 keskmisest ▲

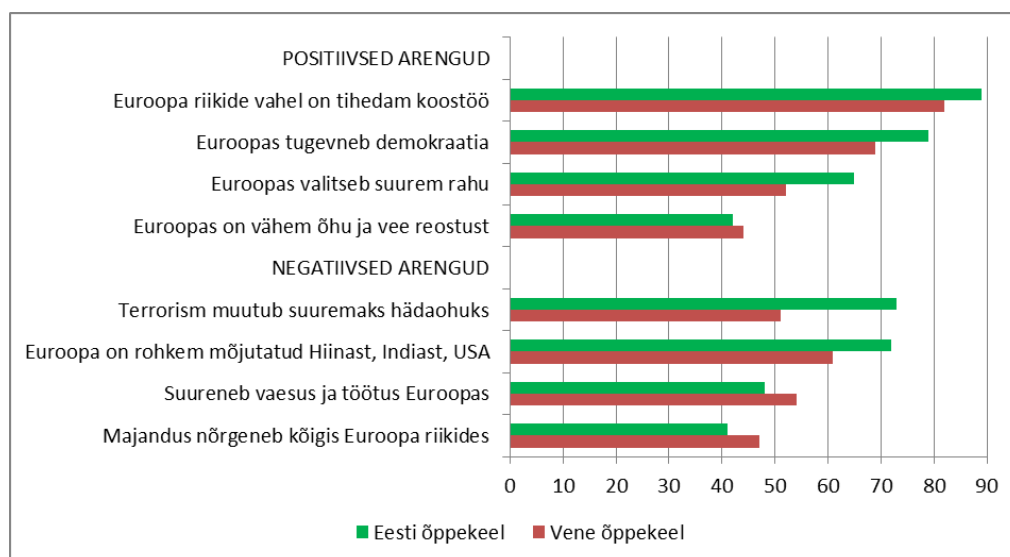
statistiliselt oluliselt kõrgem Euroopa ICCS 2016 keskmisest △

statistiliselt oluliselt madalam Euroopa ICCS 2016 keskmisest ▽

rohkem kui 10 protsendipunkti või 3 skaalapunkti madalam Euroopa ICCS 2016 keskmisest ▼

() Standardviga on näidatud sulgudes

Kooli õppekeele alusel on õpilaste arvamused Euroopa tulevikust erinevad. Kui tervikuna domineerib mõlemas keelerühmas positiivne tulevikuootus, siis eestikeelsed õpilased on enamikes loetletud positiivsetes arengutes kindlamad. Negatiivsetes stsenaariumides näevad eesti õppekeelega koolide õpilased eeskätt julgeolekuohtusid, vene õppekeelega koolide noored aga majanduslikke ja sotsiaalseid riske.

Joonis 7.5. Õpilaste negatiivsed ja positiivsed ootused Euroopa tulevikule õppekeele lõikes, % vastajaist, kes arvasid, et see on „väga tõenäoline“ ja „tõenäoline“

Kokkuvõtteks

Tervikuna on noorte suhtumine Euroopa riikide koostöösse ja Euroopa arengutesse positiivne. 2008-2009 a. üleilmne majanduskriis, mis Euroopas tõi kaasa euroala kriisi ja EL jõulisema sekkumise liikmesriikide fiskaalpoliitikasse pole avaldanud mõju noorte toetusele Euroopa ühisturule ja vaba liikumise põhimõttele. Küll on aga oma jälje jätnud 2015 aasta rändekriis, kahandades toetust immigrantide võrdsetele õigustele, eriti keele ja kombestiku küsimustes.

Eesti õpilaste toetus Euroopa Liidule ja selle tegevustele on võrreldes 2009 a. tugevnenud, usaldus Euroopa Komisjoni ja Euroopa Parlamendi vastu on tõusnud üle 10%. Pole vist liialdus öelda, et Euroopa Liit on tänaseks muutunud osaks Eesti igapäevaelust, üha rohkem on see tunnetatud kui „meie“ mitte „nemad“ või „too seal“. Samas ei kehti see alati ja kõiges. Eesti teismelistest noortest kavatseb tulevikus Euroopa Parlamendi valimistel hääletada vaid kolmandik, mis on koguni kaks korda vähem kui keskmiselt teistes uuringus osalenud maades. Oluliselt vähem võrreldes teiste maade eakaaslastega on Eesti õpilastel ka võimalusi õppida koolis Euroopa ja selle riikide tänapäevaprobleemide kohta. Näib, et riikliku õppekava sisu vajab kiiremat kaasajastamist, sealhulgas lahtiütlemist vanast põhimõttest, mille kohaselt rahvusvaheline majandus ja poliitika tulevad ühiskonnaõpetusse alles gümnaasiumiastmes.

8. Ühiskonna-alaste teadmiste peamised mõjutegurid: mitmetasandiline vaade

See peatükk analüüsib õpilaste ühiskonna-alaste teadmiste mõjutajaid mitmetasandiliselt. Eelduste kohaselt on õpitulemused lisaks individuaalsetele mõjutajatele – ehk esmatasand, mõjutatud ka kooli tasandi muutujatest – nn teine tasand. Tavapäraselt on haridusuuringutes esma-, ehk õpilase tasandi muutujateks õpilase perekondliku tausta näitajad, nagu ema-isa haridustase ja ametikoht, raamatute arv kodus jmt, mida kasutatakse ka siin. Lisaks taustakarakteristikutele on õpilase tasandi analüüsi võetud õpilase poliitilist ja sotsiaalset kaasatust iseloomustavad näitajad, mis on omakorda jagatud kaheks vastavalt kaasatusele kas väljaspool kooli või koolis. Seega on analüüsi eelduseks, et lisaks perekondlikule taustale on ühiskonna-alaste teadmiste tase olulises seoses ka sellega, kas ja kuidas õpilane on ühiskonnaelus aktiivne. Kooli tasandi muutujatena on analüüsi toodud kooli õppekeel ja kontekstuaalsed muutujad nagu kooli asukoht ja kooli õpilaskonda kui tervikut iseloomustavad näitajad.

Perekondliku tausta olulisus õpitulemustele, on kinnitust leidnud paljudes uuringutes (Torney-Purta et al. 2001²²; De Graaf et al. 2000²³; Conley 2001²⁴). Nii on vanemate haridustaseme ja koduse raamatukogu suuruse positiivne seos lapse haridussaavutustega leidnud akadeemilises kirjanduses korduvalt kinnitust nii rahvusvaheliselt kui Eestis (Pöder et al. 2016²⁵; Lindemann 2011²⁶). Kusjuures tavapäraselt osutuvad ema haridus- ja ametipositsioon olulisemaks haridustulemuste ennustajaks võrreldes isa vastavate näitajatega. Pere rahalist seisut haridusuuringutes otseselt ei mõõdetata, seda asendab tavaliselt vanemate ametialast positsiooni kirjeldav muutuja, mida peetakse sotsiaalse staatuse adekvaatseks näitajaks. Vanemate ametialane positsioon on siiski nende haridustaseme ja koduse raamatute arvuga võrreldes õpitulemuste hindamisel harvemini oluliseks osutunud. Pere sotsiaalmajandusliku ja kultuurilise kapitali positiivset seost haridustulemustega seletatakse sellega, et kõrgemal sotsiaalmajanduslikul positsioonil olevate vanemate teadmised, harjumused ja tutvusringkond loovad soodsa pinnase lapse võimete ja motivatsiooni tõstmiseks. Seega seletab taustakarakteristikute relatsiooniline olemus hästi ka seda, miks selgitavas mudelisse tasub lisada ka õpilase sotsiaalse aktiivsusega seotud näitajad. Viimane on eriti relevantne just kodanikuhariduse puhul, sest selle olemuslik osa on osalus poliitilises ja sotsiaalses elus.

²² Torney-Purta, J. et al. (2001). *Citizenship and Education in Twenty-eight Countries. Civic Knowledge at Age Fourteen*. Amsterdam: IEA; Schulz et al., (2010). *ICCS 2009 International Report: Civic Knowledge, attitudes, and engagement among lower-secondary school students in 38 countries*. Amsterdam: IEA

²³ De Graaf, N.D., De Graaf, P. M. & Kraaykamp, G. (2000). Parental cultural capital and educational attainment in the Netherlands: A Refinement of the cultural capital perspective. *Sociology of Education*, 73, 91-111.

²⁴ Conley, D. (2001). Capital for college: parental assets and postsecondary schooling. *Sociology of Education*, 74, 59-72.

²⁵ Pöder, K.; Lauri, T.; Veski, A. (2016). Does school admission by zoning affect Educational Inequality? A Study of Family Background Effect in Estonia, Finland, and Sweden. *Scandinavian Journal of Educational Research*, 1-21.

²⁶ Lindemann, K. (2011c). Sotsiaalse tausta mõju lugemisoskusele PISA 2009 uuringu põhjal. Vooglaid, H. (Ed.). *Ülevaade haridussüsteemi välishindamisest 2010/2011. Õppeaastal*. Tartu: Haridus- ja Teadusministeeriumi välishindamisosakond, pp. 70–74.

IEA kodanikuhariduse varasemad uuringud on välja toonud, et õpilaste tulemused erinevad märkimisväärselt nii kooli sees kui koolide lõikes²⁷. Kuna koolidevahelisi erisusi ei saa täielikult seletada õpilase karakteristikutega, siis on oluline analüüsi kaasata neid kooliga seotud muutujaid, mis võivad õpilaste individuaalset sooritust mõjutada. Just sellised haridusuuringud, kus andmeid kogutakse koolidest ja tihti ühest klassist, annavad andmeid, mida iseloomustab kooli või klassi efekt. See tähendab, et kooli või klassi karakteristikud nagu klassi meelestatus, ühised õppimispraktikad, kaaslaste ja klassijuhataja mõju jne mõjutavad õpilaste tulemusi. Et mõista, millised tegurid ja konkreetselt missugust mõju avaldavad, kasutatakse hierarhilist ehk mitmetasandilist modelleerimist. Sellisel juhul hoitakse eri tasandi efektid lahus et hinnata, kui palju on tulemuste varieeruvus tingitud õpilastevahelisest erinevusest kooli sees ja kui palju koolidevahelistest erinevustest. Kui koolidevaheline erinevus on väike, siis on tegu egalitaarse koolisüsteemiga. PISA uuringutest on teada, et reaalinnetes on koolidevaheline erinevus Eestis väike/üks väiksemaid Euroopas²⁸. Ülevaade siinsesse analüüsi lülitatud muutujatest on toodud Tabelis 8.1, mis näitab, et teadmiste erinevuste seletamiseks kasutab käesolev analüüs kolme muutujate grupp: a) testi keel ehk asjaolu, kas tegemist on eesti- või venekeelse kooliga; b) õpilase tasandi muutujad, sh nii perekondliku tausta kui õpilase huvide, aktiivsuse ja suhtumisega seotud näitajad; ning c) kooli asukohaga seotud näitajad.

Tabel 8.1. Analüüsi muutujad ja nende lülitamine seletusmodelitesse

Sõltuv muutuja	Mudel 1	Mudel 2	Mudel 3	Mudel 4
Teadmiste tase	X	X	X	X
Selgitavad muutujad				
<u>A Kooli keel</u>		X	X	X
Testi keel				
<u>B Õpilase tasand (õpilaste küsitlusest)</u>				
<u>B 1 Õpilase taust</u>				
Õpilase sugu			X	X
Ema ja isa kõrgeim haridus ning ametialane positsioon			X	X
Raamatute arv õpilase kodus			X	X
Õpilase immigrantpäritolu			X	X
Koduse ja testi keele kokkulangevus			X	X
<u>B 2 Õpilase kaasatus ja huvid (õpilaste küsitlusest)</u>				
B 2.1 Väljaspool kooli			X	X
Huvi poliitiliste ja sotsiaalsete teemade vastu (S_INT)			X	X
Poliitika üle arutlemine (POLDISC)			X	X
Interneti ja sotsiaalmeedia kasutamine pol. aktiivsuseks (SOCMED)			X	X
B 2.2 Koolis				
Koolisisene poliitiline aktiivsus (S_SCHPART)			X	X
Aruteludele avatud klassikliima (OPDISC)			X	X
<u>C Kogukond, kus kool asub (koolijuhi küsitlusest)</u>				
Koolijuhi hinnang jõukast perest tulevate õpilaste osakaalule (C_COMP)				X
Koolijuhi hinnang kogukonna vaesusnäitajate ulatusele (C_COMPOV)				X
Kooli asukoha linnalisus (C_URBAN)				X

²⁷ Torney-Purta, J, et al (2001). Citizenship and Education in Twenty-eight Countries. Civic Knowledge at Age Fourteen. Amsterdam: IEA; Schulz et al., (2010). ICCS 2009 International Report: Civic Knowledge, attitudes, and engagement among lower-secondary school students in 38 countries. Amsterdam: IEA

²⁸ Tire et al. (2016). PISA 2015 Eesti tulemused. Eesti 15-aastaste õpilaste teadmised ja oskused loodusteadustes, funktsionaalses lugemises ja matemaatikas. Innove, HTM, Tallinn.

Kahjuks ei ole võimalik analüüsis selgitada klassiefekti, sest ICCS uuringu disaini kohaselt osaleb igast koolist vaid üks klass, mis omakorda kannab meie jaoks kooli efekti. Samuti on analüüsist väljas koolide valitsemise ja õpetamise võimalikud eripärad hoidmaks fookust kooli õppekeelel, õpilaste taustal ja sotsiaalsel aktiivsusel ning kooli kogukonnal.

Kõikide IEA ICCS 2016 uuringus osalenud riikide taustal on koolidevahelised erinevused Eestis pigem mõõdukad – 21% kogu erinevusest, jäädes ICCS 2016 keskmisest näitajast (24%) veidi alla, kuid olles oluliselt kõrgemad kui näiteks Soomes ja Norras (6%)²⁹. Ka pere sotsiaalmajandusliku tausta mõju teadmiste tasemele on Eestis riikide võrdluses pigem keskmine. Täpsemalt, muutes sotsiaalmajanduslikku indeksit ühe standardhälbe võrra, muutub kodanikuhariduse skoor Eestis keskmiselt 16 punkti, rahvusvaheline keskmine on 14. Eesti eristub rahvusvahelisest keskmisest oluliselt kahe näitaja poolest. Esiteks, asjaolu, et õpilane sooritas testi teises keeles kui kodune keel – eesti õppekeelega koolides on selliseid 7%, vene õppekeelega koolides 2%, mõjutab tulemust Eestis pea kaks korda negatiivsemalt (44%) kui üldine keskmine (27%). Samal ajal huvi poliitika vastu, mis vaid pooltes osalenud riikides on positiivselt seotud teadmiste tasemega, on Eestis oluliselt suurema positiivse mõjuga kui riikides üldiselt. Järgnevas peatükis keskendumegi vaid Eesti andmetele ja siinsete tulemuste erinevuse mitmetasandilisele seletusele.

8.1. Eesti õpilaste teadmised ühiskonnast, kodune taust ja kaasatus ühiskonnaellu: kirjeldav analüüs

Tabel 8.2 esitab analüüsi kaasatud muutujate koondtabeli, koos nende väärtustega eestikeelsetes- ja venekeelsetes koolides.

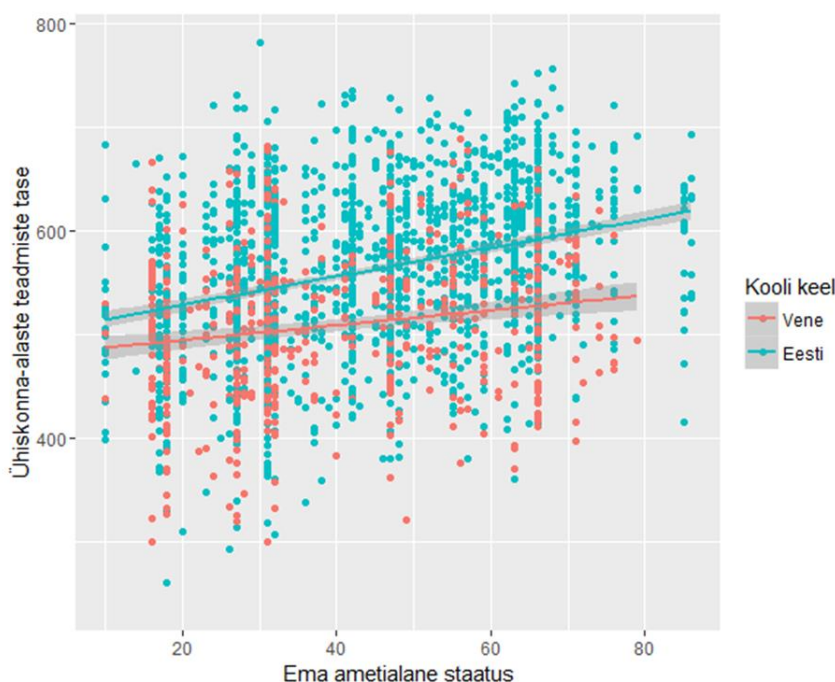
Tabel 8.2. Muutujate kirjeldavad andmed*

Muutuja	Vaatluste arv	Keskmine	Standard-hälve	Min	Max	Eestikeelne kool	Venekeelne kool
Sõltuv muutuja:							
Teadmiste tase	2857	545.17	79.58	241.5	781.25	559	506
Selgitavad muutujad:							
Testi keel (venekeelne test = 1)	3255	0.27	0.44	0	1		
Sugu (mees = 1)	2846	0.50	0.50	0	1		
Isa haridus (ISCED kategooriad)	2696	2.58	1.02	0	4	2.58	2.56
Isa ametialane staatus (ISCO kategooriad)	2098	43.63	14.34	10	85	43.92	42.68
Ema haridus (ISCED kategooriad)	2796	2.78	1.05	0	4	2.78	2.8
Ema ametialane staatus (ISCO kategooriad)	2262	43.79	17.51	10	86	45.04	39.96
Raamatute arv kodus	2843	2.33	1.20	0	4	2.45	2
Immigrantpäritolu	2806	1.10	0.32	1	3	1.03	1.29
Koduse ja testi keele kokkulangevus	2832	0.95	0.23	0	1	0.93	0.98
Huvi poliitiliste ja sotsiaalsete teemade vastu (huvi puudub = 0) (S_INT)	2829	1.26	0.72	0	3	1.29	1.18
Poliitika üle arutlemine (POLDISC)	2842	52.07	8.49	34.77	80.01	52	52
Interneti ja sotsiaalmeedia kasutamine pol. aktiivsuseks (SOCMED)	2842	49.37	8.92	38.9	82.19	49	50
Koolisene poliitiline aktiivsus (S_SCHPART)	2844	46.90	9.86	28.96	78.3	47	47
Aruteludele avatud klassikliima (OPDISC)	2840	49.49	8.62	16.67	78.16	50	48
Koolijuhi hinnang jõukast perest tulevate õpilaste osakaalule (C_COMP)	1897	2.06	0.79	1	3	2.1	1.97
Koolijuhi hinnang kogukonna vaesusnäitajate ulatusele (C_COMPOV)	1988	50.43	6.56	33.15	66.31	49	53
Kooli asukoha linnalisus (linn=1)	2005	0.25	0.43	0	1	0.2	0.36

* Vaata muutujate seletused raporti lõpus. Kategooriliste muutujate keskmised on näidatud gruppide vahelise võrdluse indikeerimiseks.

²⁹ Schulz et al. (2017). Becoming Citizens in a Changing World. IEA International Civic and Citizenship Education Study 2016 International Report. Amsterdam, the Netherlands: International Association for the Evaluation of Educational Achievement (IEA).

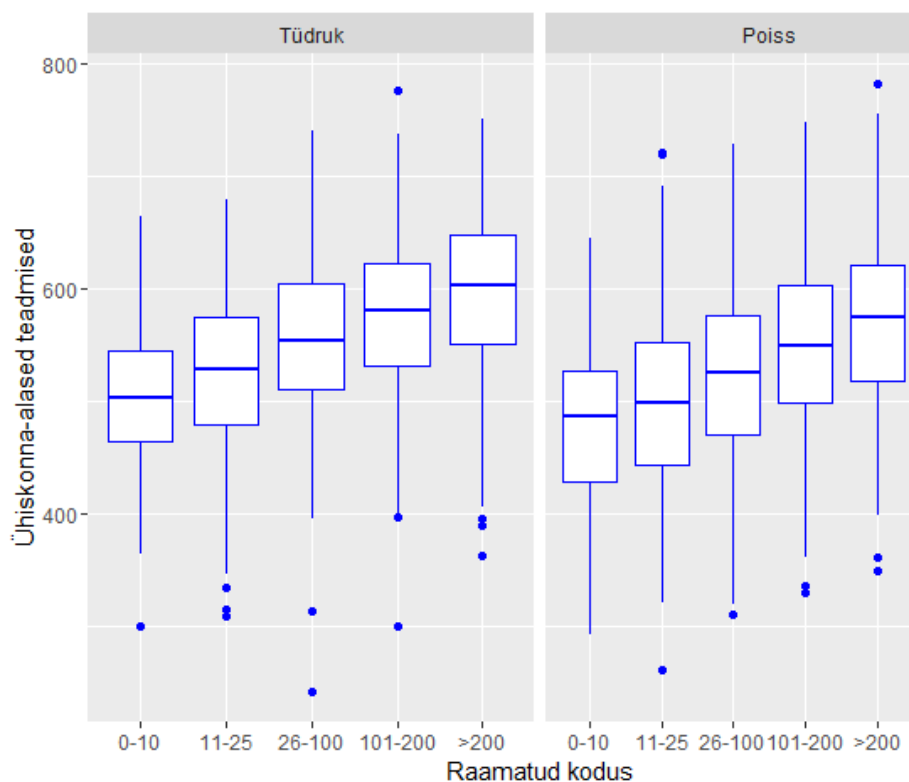
Järgnevalt vaatame tulemuste jaotust lähemalt. Õpilaste teadmiste tase erineb suuresti - nõrgimate õpilaste tulemused on umbes 250 punkti juures, edukamad jõudsid pea 800 punktini (Joonis 8.1). Esmalt vaatleme tulemuste erinevusi ja nende seoseid õpilaste vanemate sotsiaalmajandusliku staatusega. Keskmistatud lineaarsed trendid joonisel näitavad, et eesti õppekeelega koolides (sinine joon) on ema positsioon haridustulemuse ennustamisel olulisem (joone tõus on suurem) ja ühtlasi saavutavad eesti õppekeelega lapsed kõrgemaid tulemusi sõltumatult vanemate taustast (joon asub kõrgemal)³⁰. Seega võime analüüsi aluseks võtta hüpoteesi, et vanemate sotsiaalmajanduslik taust on oluline ja eesti õppekeelega õpilaste puhul määravam faktor ühiskonnaalaste teadmiste taseme selgitamisel. Siinjuures on oluline rõhutada, et ema ametialase positsiooni näitaja erineb eesti – ja venekeelse õppekeelega koolide võrdluses märkimisväärselt, olles vene õppekeelega õpilaste emadel madalam (Tabel 8.2).

Joonis 8.1. Teadmiste taseme erinevus kooli õppekeele ja ema ametialase staatuse alusel

Lisaks ema ametipositsioonile vaatleme õpilaste kultuurilist tausta, mida sageli mõõdetakse raamatute arvuga kodus. Joonis 8.2 näitab, et Eesti õppekeelega koolides õppivatel lastel on kodus rohkem raamatuid ja seega võib väita, et nende kultuurilise kapitali tase on suhteliselt kõrgem. Jooniselt 2 on näha, et raamatute arv kodus on tugevas seoses teadmistega nii poiste kui tüdrukute puhul.

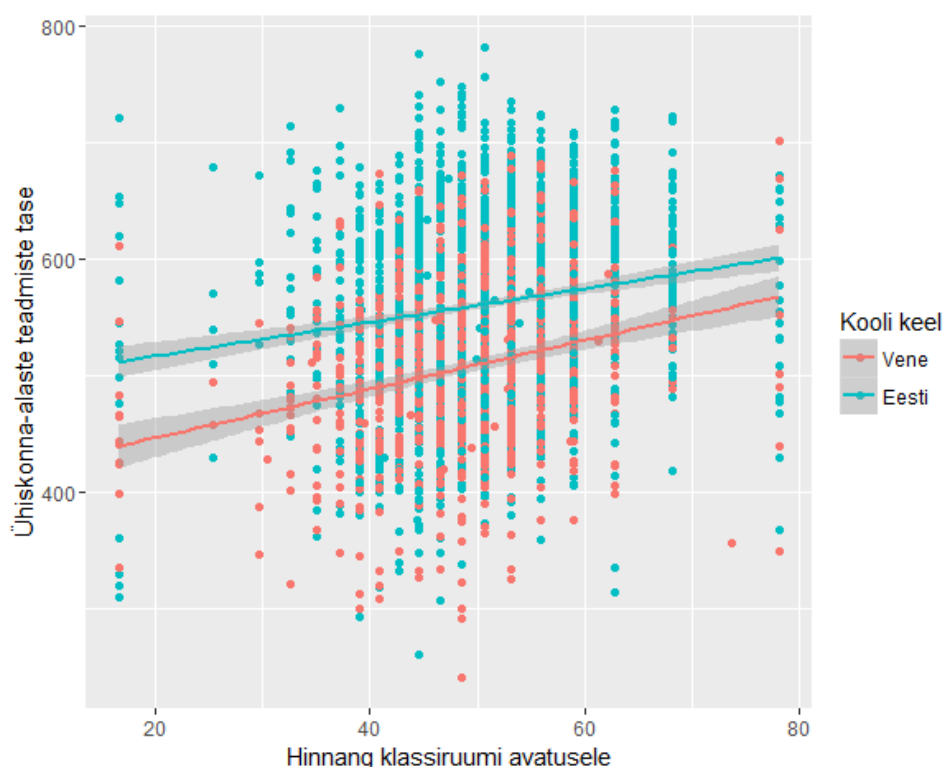
³⁰ Isa ametialase staatuste korral joone tõusud ei erine ehk efektid ei ole erinevad

Joonis 8.2. Teadmiste taseme erinevus tingituna raamatute arvust kodus, sooline grupeerimine

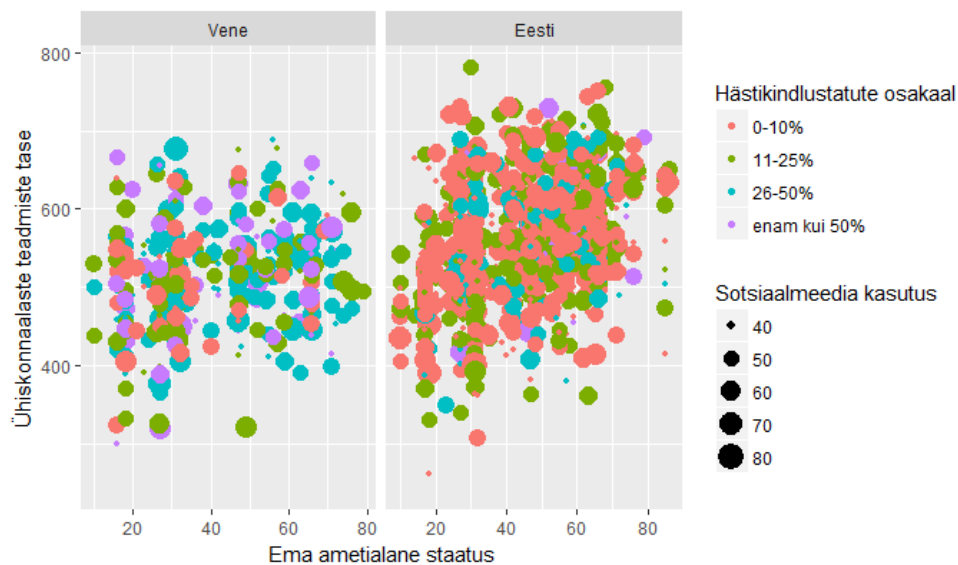
Kui eeldada kultuurilise kapitali positiivset mõju haridustulemustele, siis ootame ka siin, et raamatute arvesse võtmine võimaldab selgitada õpilaste tulemuste erinevusi, sealhulgas erinevust vene ja eesti õppekeelega koolide keskmiste tulemuste vahel.

Kolmandaks arvestame seletusmodelite juures õpilase hoiakute ja poliitilise ning sotsiaalse aktiivsusega seotud näitajaid. Joonis 8.3 näitab, et õpilaste kõrge teadmiste skoor korreleerub avatud õhkkonnaga poliitiliste ja sotsiaalsete teemade käsitlemisel klassis. Vene õppekeelega koolis on see seos tugevamgi.

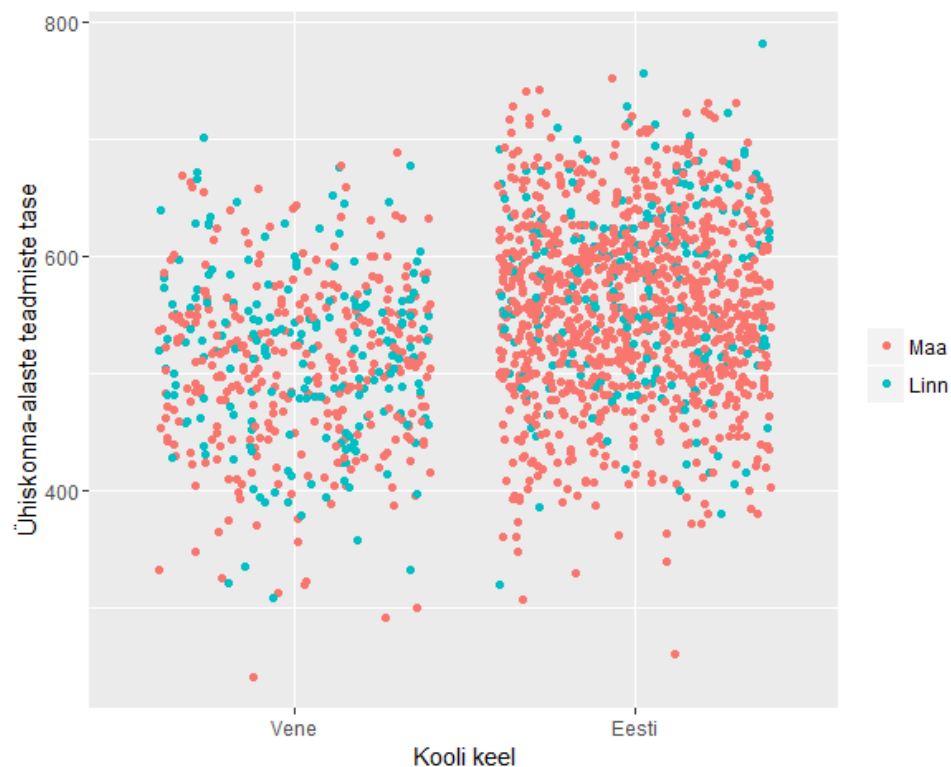
Joonis 8.3. Õpilaste hinnang klassikliima avatusele ja selle seos teadmiste tasemele

Joonis 8.4 koondab eri kategooria muutujad, ühendades ema ametialase staatuse, õpilase poliitilise aktiivsuse sotsiaalmeedias ja koolijuhtide hinnangu õpilaskonna majanduslikule seisule. Konkreetsemalt paluti koolijuhtidel hinnata jõukast perekonnast tulevate õpilaste (ehk hästikindlustatute) osakaalu koolis. Paistab, et eestikeelsete koolide juhid suhtuvad oma õpilaste majanduslikku jõukusse kriitilisemalt, sest neid, kelle hinnangul on nende kooli õpilastest jõukast perest pärit alla 10%, oli eesti õppekeele kooli juhtide seas oluliselt rohkem (49%) kui vene õppekeele kooli juhtide seas (13%). Samal ajal neid, kes väitsid, et üle poole õpilastest on pärit jõukast perest, oli eesti õppekeele kooli juhtide seas vaid 4%, vene õppekeele kooli juhtide seas aga 21%. Siiski näitab Joonis 8.4, et ühiskonna-alaste teadmiste tase ei sõltu kooli kogukonna sotsiaalmajanduslikust olukorrast. Ehk teisisõnu, kui õpilase tasemel mõõdetud näitajatel nagu ema ametialane positsioon ja raamatute arv kodus on oluline positiivne seos õpilaste teadmiste tasemega, siis kooli tasandil ja koolijuhi hinnanguna mõõdetuna majandusliku jõukuse ja teadmiste vahel see seos kaob. Selline huvitav vastuolu võib olla tingitud nn referentsgrupi erinevusest – mida koolijuht peab majanduslikuks jõukuseks või kitsikuseks. Samal ajal aga võib olla ka kinnituseks, et kultuuriline ja sotsiaalne kapital on haridustulemuste ennustamise juures oluliselt tugevama jõuga kui majanduslik kapital. Sotsiaalmeedia kasutuses eesti- ja venekeelsete koolide vahel olulisi erinevusi ei ole ja ka selgeid seoseid teadmiste tasemega ei juonistu.

Joonis 8.4. Tausta, poliitilise aktiivsuse ja kogukonna interaktsioon kodanikuhariduse mõjutamisel

Kooli asukohaga seotud näitajate korral näeme, et eestikeelseid koole on enam maapiirkonnas ja venekeelseid linnakeskkonnas, kuid selget trendi, et maakoolid oleks edukamad või vastupidi, Joonis 8.5 ei näita. Pigem on see valimi statistiline omadus, et venekeelsed koolid paiknevad Eestis linnades, mida tuleb andmete tõlgendamisel arvesse võtta.

Joonis 8.5. Maa- ja linnakoolide õpilased kooli õppekeeke alusel ja teadmiste tase

8.2. Teadmiste taseme mõjutajad: mitmetasandiline seletus

Järgnevalt uurime teadmiste taseme mõjutajaid mitmetasandiliselt ning samm-sammult. Samm-sammult modelleerimine võimaldab näidata, kuidas uute muutujate lisamisel muutujad oma olulisust mudelites muudavad³¹. Näiteks mudelis 4 (vt Tabel 8.4) kasutame mudeli spetsifikatsiooni lisades mudelile täiendavalt kolme kooli asukohaks olevat kogukonda iseloomustavad muutujad. Vaatamata sellele, et lisatud muutujad ei osutunud oluliseks, mõjutab nende lisamine teiste selgitavate muutujate mõju suurust. Seega võime käsitleda kooli asukohaga seotud muutujaid kontrollmuutujatena, mis aitavad vältida petteseoste loomist ülejäänud näitajate vahel.

Mitmetasandilise samm-sammulise analüüsi tulemused näitavad, et nn null-mudel (ehk tühjas mudelis, kus on vaid selgitatav muutuja ehk teadmiste tase) on koolidevaheline tulemuste erinevus 21%, (vt Tabel 8.3, 2. tasandi variatiivsuse määr). Kui kontrollida seost kooli keele (mudel 1), õpilase tausta (mudel 2) ja õpilase huvi ning sotsiaalset ja poliitilist aktiivsust väljendavate näitajate suhtes (mudel 3), muutub koolidevaheline erinevus oluliselt väiksemaks, kuni praktiliselt kaob. Selle kadumise peamised põhjustajad on kooli õppekeel ja õpilaste perekondlik taust. Esiteks, kui kontrollida koolidevahelist erinevust lisades Mudelile 1 kooli õppekeele, siis väheneb koolidevaheline erinevus 13%-ni. See näitab, et ligi pool eespool leitud koolidevahelistest erinevustest on seletatav kooli õppekeelega. Mudel 3, mis kontrollib õpitulemuste erinevusi läbi õpilase perekondlike taustakarakteristikute, vähendab koolidevahelist erinevust veelgi - 4,5%-ni. Seega võib järeldada, et kui võtta välja perekondlikest taustanäitajatest ja kooli õppekeelest tulenevad erinevused teadmiste tasemes, siis koolidevaheline erinevus praktiliselt kaob. Ehk teisisõnu võib väita, et õpilaste tulemuste erinevused on kogu ulatuses selgitatavad erinevustega õpilaste taustades ja Eesti kakskeelse koolisüsteemiga. Isegi kui Eesti koolide vahel esineb olulisi erinevusi õpetamispraktikates (mida me küll käesolevas analüüsis ei kontrolli), siis koolidevahelisi erinevusi tulemustes need kaasa ei ole toonud. Perekondliku tausta olulisust toetavad ka uuringud³², mis näitavad, et eksamikoolid selekteerivad õpilasi peamiselt tausta alusel ja loovad sellega olukorra, kus õpitulemused sõltuvad eelkõige õpilaste taustast, mitte koolipraktikate erinevusest.

³¹ Kuna kooli taseme muutujad on paljudel juhtudel puudu, siis mõjutab kooli taseme muutujate lisamine oluliselt vaatluste arvu.

³² Pöder, K.; Lauri, T. (2014). When Public Acts Like Private: the failure of Estonia's school choice mechanism. *European Educational Research Journal*, 13 (2), 220–234.

Tabel 8.3. Mitmetasandilise analüüsi tulemused

	Null-mudel	Mudel 1	Mudel 2	Mudel 3	Mudel 4
2. tasandi variatiivsuse määr	21%	13%	4.50%	3.20%	1%
Sõltuv muutuja	Kodanikuhariduse skoor				
Testi keel (vene keelne test = 1)		-55.57***	-44.31***	-39.89***	-36.83***
		-5.96	-5.00	-4.69	-5.81
Sugu (mees = 1)		-27.32***	-20.74***	-14.98***	
			-3.254	-3.252	-4.233
Isa haridus (ISCED kategooriad)			1.051	1.755	1.098
			-2.003	-1.949	-2.566
Isa ametialane staatus (ISCO kategooriad)		0.502***	0.384**	0.361*	
			-0.135	-0.131	-0.173
Raamatute arv kodus		13.15***	11.72***	14.37***	
			-1.483	-1.454	-1.889
Immigrantpäritolu			4.531	4.552	-2.731
			-6.164	-6.016	-7.349
Ema haridus (ISCED kategooriad)			1.298	1.748	-0.156
			-2.037	-1.978	-2.587
Ema ametialane staatus (ISCO kategooriad)		0.603***	0.531***	0.451**	
			-0.117	-0.114	-0.144
Koduse ja testi keele kokkulangevus (=1)		41.62***	39.07***	49.34***	
			-7.546	-7.324	-9.286
Huvi poliitiliste ja sotsiaalsete teemade vastu (S_INT; huvi puudub = 0)				13.54***	13.94***
				-2.572	-3.378
Poliitika üle arutlemine (POLDISC)				0.703**	0.398
				-0.229	-0.293
Interneti ja sotsiaalmeedia kasutamine pol. aktiivsuseks (SOCMED)				-1.006***	-0.904***
				-0.2	-0.255
Koolisene poliitiline aktiivsus (S_SCHPART)				0.592***	0.623**
				-0.171	-0.216
Aruteludele avatud klassikliima (OPDISC)				0.841***	1.125***
				-0.191	-0.247
Koolijuhi hinnang jõukast perest tulevate õpilaste osakaalule (C_COMP)					-0.941
					-2.893
Koolijuhi hinnang kogukonna vaesusrühmitajate ulatusele (C_COMPOV)					0.524
					-0.385
Kooli asukoha linnalisus (linn=1)					7.706
					-5.726
Konstant	543.9***	558.0***	473.0***	399.3***	365.1***
	-3.215	-2.978	-12.89	-19.66	-31.59
N	2857	2857	1667	1656	953

Standardhälve toodud eraldi real, efektide all, * p<0.05, ** p<0.01, *** p<0.001

Olulised efektid rasvases kirjas

Lisades käesoleva analüüsi mudelisse täiendavalt viis muutujat õpilase huvi ja sotsiaalpoliitilise aktiivsuse kohta (mudel 3), väheneb koolidevaheline erinevus pisut veelgi, jõudes 3.2%-ni. Kooli kogukondlike näitajate lisamine (mudel 4) viib koolidevahelise erinevuse pea olematuks - 1% tasemele, ent ükski muutuja sellest kategooriast ei osutu statistiliselt oluliseks.

Analüüsi kõige kõnekam tulemus on see, et **hoolimata Eesti üldisest koolidevahelisest suhteliselt väikesest erinevusest õpitulemustes, „toodab“ kakskeelne koolisüsteem olulisi erinevusi kodanikuhariduses just vene ja eesti õppekeeleka koolide vahel.** See hariduslik lõhe töötab vene õppekeeleka koolide kahjuks ja isegi peale sotsiaalse keskkonna ja taustakarakteristikute suhtes kontrollimist, jääb lõhe ligemale 40 punkti ehk vene ja eesti koolide keskmised tulemused erinevad isegi siis 7%. Siiski suutis samm-sammuline modelleerimine osaliselt tulemuste erinevusi „puhastada“ ehk ilma õpilaste perekondlike tausta-, poliitilise huvi ja aktiivsuse ning kooli kogukondlike

karakteristikuteta oli tulemuste erinevus veelgi suurem - 56 punkti, ehk üle 10%. Seega on oluline on rõhutada, et **vene ja eesti õppekeelega koolide teadmiste taseme 40 punktine erinevus ühiskonna-alastes teadmistes ei tulene õpilaste taustast, nende poliitilisest huvist ja aktiivsusest ega kooli kogukonnaga seotud muutujatest.**

Lisaks kooli õppekeele erinevusele saame täiendavalt välja tuua mõned olulised seosed. Mudeli 2 (vt Tabel 8.2) põhjal saame järeldada, et sugu mängib tulemustes olulist rolli - tüdrukute tulemused on keskmiselt 15 punkti kõrgemad kui poistel (sarnaselt PISA lugemistulemustele, kus tüdrukud saavad kõrgemaid punkte, vastupidiselt matemaatika tulemustele, kus poisid saavad keskmiselt kõrgemaid tulemusi). Lisaks **soo mõjule** leiame suhteliselt vähe taustakarakteristikuid, mis tulemusi mõjutavad. Olulisim nendest on jällegi seotud keeleruumiga. Täpsemalt, kui test on läbi viidud samas keeles, mis on **õpilase kodune keel**, siis on tulemused keskmiselt ligi 50 punkti paremad. Testi keele ja koduse keele sarnasus kustutab täielikult sisserändaja mõju ehk pigem on ebaedu põhjuseks keeleruumi erinevus kui kultuuriruumi erinevus. Eestis ICCS2016 küsitluses osalenud õpilastest tegi 95% testi oma emakeeles (täpsemalt samas keeles, milles kodus räägiti). Ülejäänud taustakarakteristikud omavad väiksemat mõju. **Raamatute mõju** olulisusele haridustulemuste kujundamisele on viidanud ka teised õpilaste põhised uuringud³³ ja raamatuid võib tõlgendada kui kultuurikapitali komponenti. Seega võib väita, et pere kultuurikapital omab positiivset mõju õpilase sooritusele ning see mõju on väga suur (vahe mitme riulitäie raamatutega ja puuduvate raamatutega õpilaste vahel on keskmiselt kuni 60 punkti). Oluline on välja tuua, et **vanemate haridustase õpilaste sooritusi ei mõjuta**. Küll aga on statistiliselt olulised nii ema kui isa ametialast staatust näitavad indeksid.

Kolmandasse mudelisse on lisatud **õpilase poliitilise ja sotsiaalse huvi ning aktiivsusega seotud näitajaid**. Tulemused näitavad, et peaaegu kõik need näitajad **on statistiliselt olulised**. Näiteks huvi poliitiliste ja sotsiaalsete teemade vastu suurendab teadmiste taset oluliselt ja samaväärselt soolise erinevuse komponendi suurusega. Enamus ülejäänud näitajate puhul – poliitiline kaasatus nii koolis kui kooliväliselt, hinnang klassiruumi avatusele poliitiliste arutelude läbiviimisel – on positiivne efekt tuvastatav, olgugi, et kasutatud indekseid tõttu on koefitsientide suurust keeruline interpreteerida. Ainuke vastupidine mõjutaja on poliitiline aktiivsus **sotsiaalmeedias** - selle intensiivsus on **negatiivselt seotud teadmiste tasemega**.

Nagu mainitud, kooli kogukonna näitajate lisamine (mudel 4) ei osutunud ühiskonna-alaste teadmiste taseme selgitamisel statistiliselt oluliseks, mis võib olla seotud ka asjaoluga, et koolijuhtidest kõik ei vastanud koolijuhi küsitlusele.

Peatüki viimases osas keskendume veelkord mitmetasandilise analüüsi kõige olulisema järelduse - eesti ja vene õppekeelega koolide ühiskonna-alaste teadmiste keskmiste tulemuste erinevuste, selgitamisele. Selleks kasutame Oaxaca-Blinder'i dekompositsiooni meetodit, mis võimaldab eristada kahte tüüpi hinnanguid. Esiteks analüüsida, kas on olulisi erinevusi eesti ja vene õppekeelega koolide õpilaste muutujate väärtustes (selgitatud lõhe). Teiseks, analüüsida, milline on eri muutujate mõju kahes erinevas rühmas, ehk kas mõne tunnuse efekt haridustulemuse ennustamisel eesti ja vene õppekeelega koolis erineb (selgitamata lõhe). Näiteks võib selgitatud lõhe olla see, kui ühes koolide gruppis on rohkem kõrgharidusega emasid kui teises. Selgitamata lõhe aga see, kui ema kõrgem

³³ Pöder, K.; Lauri, T.; Veski, A. (2016). Does school admission by zoning affect Educational Inequality? A Study of Family Background Effect in Estonia, Finland, and Sweden. *Scandinavian Journal of Educational Research*, 1–21.

haridus mõjutab haridustulemusi positiivselt ühes koolide grupis, aga mitte teises. „Selgitamata“ on see selles mõttes, et me ei tea mehhanismi, miks see mõju erinev on. Tabel 8.4 võtab kokku analüüsi tulemused. Sarnaselt analoogse uuringuga, mis püüdis selgitada PISA matemaatika tulemuste erinevusi³⁴, jääb ka ühiskonna-alaste teadmiste erinevus erikeelsetes koolides statistiliselt selgitamata ja just selgitamata lõhe on statistiliselt oluline ja suur (36.61 punkti; Tabel 8.4).

Kasutasime analüüsis täpselt samu muutujaid, mis olid kaasatud mitmetasandilisse analüüsi, kuid tulemuste tabelis on toodud vaid oluliseks osutunud muutujad ja nende efektid.

Tabel 8.4. Eesti- ja vene õppekeelela koolide ühiskonna-alaste teadmiste erinevuste selgitatud ja selgitamata osa ja nende mõjurid

Oaxaca-Blinder'i dekompositsioon (ainult statistiliselt olulised muutujad on näidatud; kõik mudelisse kaasatud muutujad on toodud Tabelis 1)		Selgitatud lõhe	Mitteselgitatud lõhe
Sõltuv muutuja: eesti- ja venekeelsete koolide kodanikuhariduse tulemuse erinevus	42.30***		
Taust			
Ema ametialane staatus		1.83* (2.18)	
Raamatute arv kodus		5.13*** (3.52)	
Koduse ja testi keele kokkulangevus		-2.63*** (-3.47)	39.34* (1.96)
Hoiakud ja poliitiline aktiivsus			
Hinnang poliitiliste arutelude avatusele koolis (indeks)		1.8* (2.05)	
Kooli kogukond			
Kooli kogukonna linnalisus			-6.97* (-2.02)
Kokku		5.68 (3.97)	36.61*** (5.51)
Konstant			30.15 (71.15)

* p<0.05, ** p<0.01, *** p<0.001, sulgudes standrdahälve

Näeme, et kõikidest analüüsi kaasatud muutujatest (13; vt tabel 8.1) on osutunud oluliseks vaid kolm taustaga, üks hoiakutega ja üks kooli kogukonnaga seotud muutujat. Nii näiteks suurendavad venekeelsete koolide õpilaste suhteliselt madalam emade ametialane staatus ja väiksem raamatute arv kodus koolidevahelist tulemuste erinevust. Samuti on venekeelsete koolide õpilaste keskmine hinnang klassiruumi diskussiooni avatusele madalam, mis omakorda mõjutab vene koolide tulemust negatiivselt. Ainus, mis selgitatud erinevuste osas lõhet sulgeb, on koduse keele ja testi keele kokkulangevus. Teisiti sõnastades, see näitaja on venekeelsetele koolidele soodsam, kuna on rohkem õpilasi, kel kodune keel ja testi keel kattuvad. Huvitaval moel aga muutub see sama näitaja selgitamata osas väga kahjulikuks, kuna panustab väga suurel määral (39.34) tulemuste erinevuse tekitamisse. Andmed näitavad, et kui kodune keel erineb venekeelsetes koolides testi keelest, ehk kodune keel ei ole vene keel, siis see faktor ei panusta haridustulemuste erinevusse ehk lõhe on just vene keele kui koduse suhtluskeele spetsiifiline. Selle tulemuse tõlgendamine vajaks täiendavaid uuringuid. Vene koolide asumine linnas aga kergelt sulgeb lõhet ehk teisisõnu asumine linnas on venekeelsete koolide puhul suurema positiivse mõjuga kui eestikeelsete koolide puhul. Kokkuvõttes jääb siiski suur osa hariduslõhest selgitamata. Teisisõnu, eesti ja vene õppekeelela koolide tulemuste erinevus on oluline, kuid seda ei seleta õpilaste taust, kooli asukoht ega õpilaste huvid ning sotsiaalne aktiivsus.

³⁴ Pöder, K.; Lauri, T.; Rahnu, L. (2017). Eesti koolisüsteemi väljakutsed: õpiedukuse erinevus erikeelsetes koolides ja sisserändajate koolivalikud. Eesti Inimarengu Aruanne 2016/2017 (Toim. T. Tammaru).

Kokkuvõtteks

Koolidevahelisi erinevusi tulemusnäitajates peetakse pigem ebaõiglase haridussüsteemi tunnuseks. Samas on selge, et koolide erinevus ei sõltu vaid koolis toimuvast, vaid on keerulises kombinatsioonis õpilaste omaduste, nende tausta, hoiakute ja teiste n.ö. nähtamatute teguritega. Selle peatüki eesmärk oligi seda „nähtamatut“ samm sammult läbi erinevate mudelite lahti harutada. Kui null-mudel võimaldas hinnata koolidevahelist erinevust, siis kontrollmuutujate samm-sammuline lisamine võimaldas näidata nii seda, kuidas koolidevaheline erinevus kahaneb muutujate lisamisega või kuidas nende muutjate osakaal muutub kooli kogukonda puudutavate kontrollide lisamisega.

Praktiliselt kogu koolidevaheline teadmiste taseme erinevus Eestis on ära seletatav läbi õpilaste koduse tausta, hoiakute ja koolisisese ning –välise poliitilise aktiivsuse, kooli keele ning kooli kogukonna kontrollmuutujate. Koolidevahelist tulemuste erinevuse selgitamise peamine tegur aga on erineva taustaga õpilaste koondumine, olgu see siis õppekeele või tausta osas. Tausta mõju haridustulemuste ennustamisel kipub eestikeelses koolis olema tugevamgi. Suurim erinevus koolide vahel esineb aga õppekeele lõikes. Vene õppekeelega õpilaste keskmiselt 7% nõrgem tulemus võrreldes eesti õppekeelega õpilastega on märkimisväärne. Seda erinevust paraku sellesse analüüsi kaasatud muutujad seletada ei suuda. Küll aga näitas analüüs, et erinevused eesti ja venekeelsete koolide õpilaste taustas, hoiakutes, aktiivsuses ja kooli kogukonnas seda erinevust ei seleta. Mis tegurid selle põhjustajaks on, vajab täiendavat uurimist. Käesoleva analüüsi põhjal saab siiski osundada sellele, et koolikorraldus, mis soosib õpilaste selekteerimist vanemate tausta alusel, olgu selleks kodune keel või sotsiaalmajanduslik staatus, on ebamõistlik, sest kui taustast tulenevad erinevused välja taandada, on Eesti koolid väga ühtlase tasemega.

9. Järeldused ja soovitused³⁵

Rahvusvahelise kodanikuhariduse uuringu ICCS2016 eesmärk oli selgitada, kuidas ja mil määral on noored valmis võtma kodanikurolli ning milline osa on selles õpetajatel ja koolil. Lühidalt sõnastades on see **uuring noorte kodanikukultuurist**, mis käsitleb kodanikukultuuri kõiki põhikomponente – teadmisi, väärtusi ja hoiakuid ning käitumismustreid.

Käesolev uuring on seitse aastat varem (2009) toimunud küsitluse uus, kaasajastatud tsükkel. Mõned teemad ulatuvad tagasi veelgi kaugemale, kui toimus CIVED 1999 uuring.

Tulemused näitavad Eesti 14-aastaste noorte teadmisi, hoiakuid ja demokraatiapraktikaid rahvusvahelises võrdluses ning toovad välja Eesti-sisesed variatsioonid kooli õppekeele ning õpilaste individuaalsete karakteristikute lõikes. Seal, kus võrreldavad andmed olemas, on näidatud ka ühiskonna-alastes teadmistes, hoiakutes ja käitumises aja jooksul toimunud muutusi.

Alljärgnevalt on toodud uuringutulemustest kooruvad põhijäreldused ja soovitused haridus- ja noortepoliitika kaasajastamiseks.

9.1. Üldised järeldused kogu ühiskonnale

- Demokraatia küpsedes demokraatlikud hoiakud ja institutsionaalne usaldus tugevnevad. Samas ei saa sellesse suhtuda kui automaatselt antusse, sest noored reageerivad teravatele päevakajalistele sündmustele – Euroopa immigratsioonikriis vähendas toetust immigrantide õigustele ning Pronksiöö viis ajutisse langusse vene õppekeelega noorte usalduse ja lugupidamise Eesti riigi vastu.
- Eesti õppekeelega ja vene õppekeelega noorte hoiakud on mitmetes valdkondade sarnased (arusaam kodanikurollidest, suhtumine immigrantide õigustesse) ning mitmetes valdkondades erinevad (suhtumine religiooni, kuuluvustunne Euroopasse, arusaam rahvusvähemuste õigustest). Tervikuna võib pidada olukorda normaalseks, kus erinevus ühiskonda rikastab.
- Väljakutseks on venekeelsete õpilaste tagasihoidlikum toetus soolisele võrdõiguslikkusele ja ebakindlus rahvusvähemuste õiguste osas demokraatliku ühiskonna kontekstis. Ilmselt on aeg asendada avalikus ruumis valitsev ettevaatlik ja ebamäärane suhtumine mitteeestlastesse selgema seisukohavõtuga nende rahvuse suhtes.
- Eesti teismeliste noorte uudistemeedia tarbimine on langenud kõigi kanalite lõikes nagu ka nende usaldus meedia vastu. See võib olla põhjustatud libauudiste levikust, aga ka meediaväljaannete suutmatusest esitada majanduslikke, sotsiaalseid ja poliitilisi teemasid noortele kõitval moel.
- Noorte valmidus hääletada valimistel pole aastatega oluliselt paranenud, valimisea langetamine pole automaatselt entusiasmi suurendanud. Seega nõuab noorte valijate kasvatamine aktiivset tegutsemist riigi, erakondade ja noorteühenduste poolt.

³⁵ Järeldused ja soovitused väljendavad raporti koostajate seisukohti, mis ei pruugi kattuda Haridus- ja Teadusministeeriumi omadega.

- Noorte osalemine vabatahtlikus tegevuses ja kodanikuühiskonnas on stagneerunud, mis võib viidata sellele, et projektipõhine hangetes osalemine ning keskendumine avalike teenuste pakkumisele jätab vabaühendustele vähe aega ja võimalusi tööks noortega.

9.2. Järeldused ja soovitused hariduspoliitikale

- Põhikooli õpilaste kodanikupädevuste arendamises on toimunud märkimisväärne progress. See näitab, et riikliku õppekava lähenemised, sh. kodanikupädevuste arendamine RÕK üldpädevusena on olnud õige valik.
- ICCS 2016 tulemused annavad põhjust kahelda, kas meediaõpetus väljajätmine põhikooli ühiskonnaõpetuse ainekavast oli õige samm. Harjumused hankida teavet majanduse, poliitika ja sotsiaalelu kohta ei kujune ise-enesest, neid oskusi ja harjumusi peab kujundama kool. Samamoodi ei ole e-riigi kodanikud nõ. e-kodanikena sündinud.
- Euroopa õpe vajab radikaalset ümbervaatamist. Siiani tegeldakse põhikoolis valdavalt Euroopa ajaloo õpetamisega, samas kui Euroopa riikide majandusi, sotsiaalseid ja poliitilisi süsteeme on koolis saanud uurida vaid pooled Eesti 8. klasside õpilastest. See on kõige madalam näitaja kõigi 14 osalenud Euroopa riigi seas.
- Õpilaste ühiskonna-alaste teadmiste kõrge tase 8. klassis, st enne põhikooli 3. astme ühiskonnaõpetuse aine läbimist, on positiivne, ent püstitab samas küsimuse – milline peaks ainekava olema, et säilitada õpilastes huvi ja toetada nende sotsialiseerimist parimal moel?
- Endiselt jääb probleemiks vene õppekeelega koolide oluliselt madalam ühiskonna-alaste teadmiste tase, mille põhjusi esmane analüüs ei suutnud avastada. Kuna teadmiste tase aitab kaasa demokraatlike hoiakute tugevnemisele, siis on teadmiste ja kognitiivsete oskuste arendamine ka laiemas sotsiaalse mõjuga.

9.3. Järeldused ja soovitused koolidele

- Valdav enamik õpilastest on rahul oma klassikliimaga, pidades seda avatuks ning julgustavaks. Samas pole veel laialt levinud õpilaste võimalus pakkuda välja teemasid tunnis arutamiseks. Seda aktiivse kaasamise vormi võiks koolides senisest julgemalt praktiseerida.
- Jättkuvalt kipuvad teadmised asjadest ja protsessidest olema paremad, kui oskused neid rakendada etteantud olukordades või oma seisukohtade argumenteerimiseks. Kuigi väitlusi korraldatakse koolides rohkesti ja paljud õpilased löövad neis kaasa, tasuks õpetajatel pöörata tähelepanu nende väitluste kvaliteedi arendamisele, et omandatud teadmised praktilist kasutamist leiaksid.
- Endiselt on probleemiks see, kuidas siduda head teadmised ja aktiivne osalemine ühiskonnas, viimane on väga tagasihoidlik ega näita mingit kasvutendentsi. Üheks põhjuseks võib olla see, et ainetundides koostatavate projektide jaoks ei kogu õpilased pea üldse infot väljastpoolt kooli. Seega tuleks sotsiaalainete õpetamine viia sagedamini kooliseinte vahelt välja, õuesõpe on ka ühiskonnateadustes edukalt kasutatav.
- Verbaalne koolikiusamine on probleem, ning sealjuures suurem õpilaste kui õpetajate nägemuses; õpetajad tihti ei märka või ei tule õpilased sellest rääkima. Samas ootavad õpilased õpetajatelt koolikiusu puhul praegusest rohkem abi.

LISA 1. Teemaskaalade seletused ³⁶

Õpilase küsimustikud

ABUSE. Õpilaste füüsilise ja suulise väärkohtlemise kogemused koolis (uus)

Kui tihti oled Sa koolis kogenud alljärgnevaid olukordi viimase kolme kuu jooksul?

Keegi õpilastest kutsus Sind solvava hüüdnimega
Keegi õpilastest ütles Su kohta midagi, et teisi naerma ajada
Keegi õpilastest ähvardas Sulle haiget teha
Sind on teise õpilase poolt füüsiliselt rünnatud
Mõni õpilane tegi nimme katki mingi Sulle kuuluva asja
Mõni õpilane postitas internetti solvavaid pilte või teksti Sinust

CITCON. Õpilaste toetus konventsionaalsele kodakondsusele (sama 2009)

Kui tähtis on käituda järgmiselt, et olla korralik täiskasvanud kodanik?

Alati hääletada parlamendivalimistel
Astuda erakonda
Õppida oma maa ajalugu
Jälgida poliitilisi sündmusi ajalehest, raadiost, telest või internetist
Näidata üles lugupidamist valitsuse esindajate vastu
Osaleda poliitilistes aruteludes

CITEFF. Õpilaste tajutud kodanikuvõimekus (sama 2009)

Kui hästi saaksid Sa enda arvates järgmiste tegevustega hakkama?

Riikidevahelist konflikti käsitleva ajaleheartikli üle arutlemine
Oma seisukoha kaitsmine vastuolulises poliitilises või sotsiaalses küsimuses
Kandideerimine õpilasesindusse
Õpilaste organiseerimine eesmärgiga koolis midagi muuta
Vastuolulisel teemal peetava teledebati jälgimine
Oma seisukohta sisaldava ajaleheartikli kirjutamine päevakajalisel teemal
Oma klassi ees sotsiaalsest või poliitilisest probleemist rääkimine

³⁶ Siin on toodud vaid käesolevas, Eesti raportis kasutatud skaalad. Kõigi ICCS 2016 rahvusvaheliste küsimustike 14 skaala ja Euroopa küsimustike 7 skaala kirjeldused on leitavad ICCS 2016 andmebaasist ja koodiraamatust (<http://www.iea.nl/data>)

CITRESP. Õpilaste toetus vastutustundliku kodaniku käitumisele (uus)

Kui tähtis on käituda järgmiselt, et olla korralik täiskasvanud kodanik?

Teha kõvasti tööd

Alluda alati seadustele

Tagada majanduslik heaolu oma perele

Anda oma isiklik panus, et kaitsta loodusvarasid

Austada teiste õigust oma arvamusele

Toetada teisi inimesi, kes on halvemas olukorras kui Sina

Osaleda tegevustes, mis aitavad inimesi vähemarenenud riikides

CITSOC. Õpilaste toetus mittekonventsionaalsele kodakondsusele (sama 2009)

Kui tähtis on käituda järgmiselt, et olla korralik täiskasvanud kodanik?

Osaleda rahumeelsetes protestides seaduste vastu, mis tunduvad ebaõiglased

Osaleda ettevõtmistes, mis toovad kasu kodukoha inimestele

Osaleda ettevõtmistes, mis edendavad inimõigusi

Osaleda looduskaitsealastes ettevõtmistes

CIVLRN. Õpilaste hinnang võimalusele õppida koolis sotsiaalseid, poliitilisi ja majanduslikke teemasid (uus)

Mil määral oled Sa koolis õppinud järgnevaid teemasid?

Kuidas kodanikud saavad hääletada kohalikel või üleriigilistel valimistel

Kuidas Eestis seadusi vastu võetakse ja muudetakse

Kuidas kaitsta keskkonda

Kuidas aidata kaasa probleemide lahendamisele kodukohas

Kuidas on Eestis kaitstud kodanike õigused

Poliitilised teemad ja sündmused teistes riikides

Kuidas majandus toimib

ELECPART. Õpilaste planeeritav osalemine valimistel täiskasvanuna (sama 2009)

Allpool on loetletud erinevaid viise, kuidas täiskasvanud saavad poliitilises elus aktiivselt osaleda.

Mida sina arvad end täiskasvanuna tegevat?

Hääletan linna-/vallavolikogu valimistel

Hääletan Riigikogu valimistel

Kogun enne valimistel hääletamist kandidaatide kohta infot

ETHRGHT Õpilaste hoiakud rahvusgruppide võrdsete õiguste suhtes (sama 2009)

Kuivõrd oled Sina nõus järgmiste väidetega?

Kõigil rahvusrühmadel peaks Eestis olema võrdne võimalus saada head haridust

Kõigil rahvusrühmade peaks Eestis olema võrdne võimalus saada head tööd

Kool peaks õpetama lapsi kõigi rahvusrühmade liikmetest lugu pidama

Kõigi rahvusrühmade liikmeid tuleks julgustada valimistel kandideerima

Kõigi rahvusrühmade liikmetel peaksid olema võrdsed õigused ja kohustused

EUIDENT. Õpilaste Euroopa identiteet (sama 2009; 1 väide vähem)

Mil määral Sa nõustud järgnevate väidetega?

Ma pean end eurooplaseks

Ma olen uhke, et elan Euroopas

Ma tunnen end kuuluvat Euroopasse

Ma pean ennast kõigepealt Euroopa kodanikuks ja seejärel maailmakodanikuks.

EULRN. Õpilaste arvamused võimalustest õppida koolis Euroopat puudutavaid teemasid (uus)

Mil määral on Sul koolis olnud võimalus õppida järgmisi küsimusi või teemasid?

Teiste Euroopa riikide poliitilised ja majandussüsteemid

Euroopa ajalugu

Teiste Euroopa riikide poliitilised ja sotsiaalsed teemad.

Euroopa riikide poliitiline ja majanduslik lõimumine (nt Euroopa Liit)

EUNEG. Õpilaste negatiivsed ootused Euroopa tuleviku suhtes (uus)

Milline näeb Euroopa tõenäoliselt välja 10 aasta pärast?

Terrorism muutub tulevikus kõikjal Euroopas suuremaks hädahuks

Tulevikus on Euroopa rohkem mõjutatud mitte-Euroopa riikidest, nagu Hiina, India ja USA

Tulevikus nõrgeneb majandus kõigis Euroopa riikides

Tulevikus suureneb Euroopas vaesus ja töötus

EUPOS. Õpilaste positiivsed ootused Euroopa tuleviku suhtes (uus)

Milline näeb Euroopa tõenäoliselt välja 10 aasta pärast?

Tulevikus on Euroopa riikide vahel tihedam koostöö

Tulevikus valitseb Euroopas suurem rahu

Tulevikus on Euroopas vähem õhu ja vee reostust

Tulevikus tugevneb demokraatia üle Euroopa

GENEQL. Õpilaste hoiakud soolise võrdõiguslikkuse suhtes (sama 2009)

Kuivõrd oled Sina nõus järgmiste väidetega?

Meestel ja naistel peaks olema võrdne võimalus osaleda valitsemises

Meestel ja naistel peaksid kõiges olema võrdsed õigused

ILLACT. Õpilaste planeeritav osalus ebaseaduslikes protestiakttsioonides (uus)

Kas sina võtaksid osa mõnest järgnevast tegevusest, et väljendada oma arvamust?

Kirjutada seintele protestigraffiteid

Protesti näitamiseks blokeerid liikluse

Protesti näitamiseks hõivad avalikke hooneid

IMMRGHT. Õpilaste hoiakud immigrantide võrdsete õiguste suhtes (sama 2009)

Kuivõrd oled Sa nõus järgmiste väidetega immigrantide kohta?

Immigrantidel peaks olema võimalus jätkata oma keele kasutamist

Immigrantide lastel peaks olema samad võimalused haridusele nagu teistel lastel sellel maal

Immigrantidel, kes on elanud ühel maal juba aastaid, peaks olema võimalus valimistel hääletada

Immigrantidel peaks olema võimalus säilitada oma kombed ja elustiil

Immigrantidel peaksid olema samasugused õigused, mis igal teiselgi selles riigis

LEGACT. Õpilaste planeeritav osalus seaduslikes tegevustes (uus)

Kas sina võtaksid osa mõnest järgnevast tegevusest, et väljendada oma arvamust?

Räägid teistele oma seisukohast mõnes poliitilises või sotsiaalses küsimuses

Võtad ühendust rahvasaadikuga

Võtad osa rahumeelsest protestimarsist või -kampaaniast

Kogud avaldusele allkirju

Panustad veebifoorumis arutellusele, kus arutatakse sotsiaalseid või poliitilisi küsimusi

Moodustad veebirühma, mis võtab seisukoha vastuolulise poliitilise või sotsiaalse probleemi kohta

Osaleb veebikampaanias

OPDISC. Klassikliima avatuse tajumine õpilaste poolt (sama 2009)

Kui tihti esinevad järgmised asjad tüüpilistes koolitundides, kus arutatakse poliitilisi ja sotsiaalseid küsimusi?

Õpetajad julgustavad õpilasi kujundama oma arvamust

Õpetajad julgustavad õpilasi oma arvamust välja ütleva

Õpilased tõstatavad tunnis arutamiseks päevakajalisi poliitilisi sündmusi

Õpilased avaldavad tunnis oma arvamust isegi siis, kui nende arvamus erineb enamiku kaasõpilaste omast

Õpetajad julgustavad õpilasi arutama küsimusi inimestega, kellel on teistsugune arvamus

Probleemi käsitledes esitavad õpetajad selle erinevaid külgi

POLDISC Poliitiliste ja sotsiaalsete teemade arutamine väljaspool kooli (sama 2009)

Kui tihti osaled Sa järgmistes tegevustes?

Poliitiliste või sotsiaalsete teemade arutamine oma vanematega

Poliitiliste ja sotsiaalsete teemade arutamine sõpradega

Teistes maades toimuva üle arutlemine oma vanematega

Teistes maades toimuva üle arutlemine sõpradega

POLPART Õpilaste planeeritav poliitiline osalus täiskasvanuna (sama 2009)

Allpool on loetletud erinevaid viise, kuidas täiskasvanud saavad poliitilises elus aktiivselt osaleda.

Mida sina arvad end täiskasvanuna tegevat?

Abistan kandidaati või parteid valimiskampaania ajal

Astun erakonda

Astun ametiühingusse

Kandideerin valla- või linnavolikokku

Liitun poliitilisel või sotsiaalsel eesmärgil mingi organisatsiooniga

RELINF Õpilaste hoiakud religiooni mõjule ühiskonnas (sama 2009 + G küsimus)

Mil määral Sa nõustud järgnevate väidetega religiooni kohta?

Religioon on mulle palju tähtsam, kui see mis toimub riigi poliitikas
Religioon aitab mul otsustada, mis on õige ja mis vale
Usujuhid peaksid omama ühiskonnas rohkem võimu
Religioon peaks mõjutama inimeste käitumist teiste suhtes
Usul põhinevad elutõed on palju olulisemad kui õigusnormid
Kõik inimesed peaksid saama vabalt oma usku praktiseerida
Usklikud inimesed on paremad kodanikud

SCHPART Õpilaste osalus klassiväilistes tegevustes (uus)

Kas Sa oled koolis osalenud järgmistes tegevustes?

Aktiivne osalemine väitluses
Hääletamine klassivanema või õpilasesinduse valimistel
Osalemine kooli juhtimist puudutavate otsuste langetamisel
Osalemine õpilasesinduse töös
Kandideerimine klassivanemaks või õpilasesinduse aktiivi
Osalemine kooli keskkonnasõbralikuks muutmisel

SOCMED Õpilaste tegevused sotsiaalmeedias (uus)

Kui tihti Sa osaled järgmistes tegevustes?

Poliitiliste ja sotsiaalsete teemade kohta info otsimine internetist
Kommentaari või pildi postitamine poliitilisel või sotsiaalsel teemal
Teise isiku poliitilise või sotsiaalse postituse jagamine või kommenteerimine

STUTREL Õpilaste hinnang õpetajate-õpilaste suhetele (sama 2009)

Mil määral oled Sa nõus järgmiste väidetega enda ja oma kooli kohta?

Enamik minu õpetajatest kohtleb mind õiglaselt
Õpilased saavad enamiku õpetajatega hästi läbi
Enamikku õpetajaid huvitab õpilaste heaolu
Enamik minu õpetajatest tõesti kuulab, mida mul öelda on
Kui ma vajan täiendavat abi, saan seda oma õpetajatelt

VALPARTS Klassivälise tegevuse väärtus õpilaste silmis (sama 2009)

Mil määral oled Sa nõus järgmiste väidetega õpilaste osaluse kohta koolielus?

Õpilaste osalemine kooli juhtimises võib muuta koolid paremaks
Koolis võib aset leida palju positiivseid muutusi, kui õpilased tegutsevad koos
Õpilaste koondumine oma seisukohtade väljaütlemiseks võib aidata kooliprobleeme lahendada
Õpilased saavad koolis toimuvat rohkem mõjutada, kui nad tegutsevad pigem koos kui eraldi
Hääletamine õpilasesinduse valimistel võib muuta seda, mis koolis toimub

EESTI 14-AASTASTE NOORTE KOONDPORTREE

74% peab end eestlaseks

98% on sündinud Eestis

95% räägib kodus sama keelt mis koolis

55% plaanib minna õppima ülikooli

37% õpilastel on kõrgharidusega ema

29% peab end usklikuks

44% omab kodus üle saja raamatu

99% omab kodus internetti

93% omab peres kaht või enam nutitelefoni

TALLINNA ÜLIKOOL